İslâm Devletler Hukuku Açısından

Savaş ve Cihad

İslâm Devletler Hukuku Açısından

Savaş ve Cihad

Dr. Ahmet GÜNEŞ

İSÂM DEVLETLER HUKUKU AÇISINDAN
SAVAŞ VE CİHAD

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-6079-69-0

Yayın Numarası
63

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
2009

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları
Kısıklı Mahallesi Meltem Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İkinci Bölüm

İSLAM'DA BARIŞ VE SAVAŞ SİYASETİ

Üçüncü Bölüm

İSLAM SAVAŞ HUKUKU

ÖNSÖZ

Cihad kavramının başlıca temel kaynaklarını Kur'an-ı Kerim, Hadis mecmuaları ile siyer ve megazi kitapları teşkil eder. Bu temel kaynaklarda kullanılan cihad kavramı İslami literatürde tasavvuf, emri bil maruf ve fıkıh kapsamında sistematize edilir. Özellikle fıkıh kapsamında cihad kavramıyla birlikte kıtal ve harp kavramlarının da önem arz ettiği biliniyor.

İslam devletler hukuku açısından cihad ve cihadla ilgili kavramların birbirleriyle münasebetinin netleşmesinde kavramsal analizin önemi elbette inkâr edilemez. Esasen bu kavramlar arasındaki nüanslar, sadece sözlük kullanımlarıyla sınırlı değil, Kur'an kullanımı, hadis mecmualarındaki tasnifi, fıkhî nitelemeler ve fikhî hükümlerle de yakından alakalıdır. Zaten bu çalışmanın en bariz özelliğinin ilgili kavramlar arasındaki nüansları netleştirme çabası olduğu söylenebilir. Özellikle cihadın farklı kullanımlarının bulunması sebebiyle, kavramsal çerçeveyi belirlemede Kur'an, Sünnet ve fıkıh başlıklarının ayrı ayrı kullanılması tercih edildi.

Bilindiği gibi, fıkıh kitaplarının siyer bölümlerinde savaş durumunda Müslümanların cihad mükellefiyetinden bahsedilir. Savaşın devlet başkanıyla ilgili boyutuna işaret edilir. Ayrıca İslam savaş hukuku ve İslam barış hukuku detaylı incelenir. Barış hukuku kapsamında iç hukuk açısından gayrimüslim vatandaşların dini, hukuki ve idari boyutları anlatıldığı gibi, İslam barış hukukunun devletler hususi hukukunu ve devletler umumi hukukunu ilgilendiren boyutları da anlatılır. Biz, bu çalışmamızda barış hukukunun fikhi boyutlarını istisna ettik ve sadece cihad mükellefiyeti, savaşın devlet başkanıyla ilgili boyutu ile İslam savaş hukuku boyutları-

nı araştırdık. Bu yüzden çalışmamızı bir giriş ve üç bölüm halinde tasnif ettik.

Giriş bölümünde konunun aktüel önemine işaret ettik. Temel fıkıh kitaplarımız esas alınarak araştırmanın problemlerine dikkat çektik. Akabinde araştırmada uygulanan metodolojiyi beyan ettik. Metodolojimiz gereği kavram analizine önem verdik. Cihad konusunda tarih boyunca yazılmış önemli bazı müstakil eserleri, sadece müellifleriyle ve kitap isimleriyle kaydettik.

Birinci bölümde İslami literatürde cihad kavramının çeşitli bilim dallarını ilgilendiren boyutlarına işaret ettik. Fıkıh literatüründe cihad, kıtal ve harp kavramlarının sözlük, Kur'an kullanımı, hadis mecmualarındaki ve fıkıh kitaplarındaki yerine değindik. Akabinde savaş durumunda cihad mükellefiyetini inceledik. Cihad mükellefiyetinin Kur'an, sünnet ve fıkıh literatüründeki hükümlerini ayrı ayrı değerlendirdik. Konuyu tamamlayıcı mahiyette olması sebebiyle, cihad mükellefiyetinin uhrevi mükafat boyutunun eklenmesini uygun gördük. Bu kapsamda Kur'an ve hadislerde cihad ve şehitliğin faziletiyle ilgili nasları derledik. Şehidin techiz, tekfin ve cenaze namazıyla ilgili fıkhi hükümlerine değindik.

İkinci bölümde İslam'da barış ve savaş siyasetini inceledik. Bu kavramlarla ilgili Kur'ân ayetlerini ve Peygamberimiz dönemi tatbikatını esas alan genel bir değerlendirme yapmayı yeğledik. Kur'ân'da barış vurgusunu anlatan ayetleri derledik. Hz. Peygamberin barış siyasetinden örnekler verdik. İslam'ın savaşa bakışını da aynı metotla inceledik.

İslam savaş hukuku başlıklı üçüncü bölümde savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda Müslümanların uymaları gereken hukuki prensipleri beyan ettik. İlgili hükümleri sıcak savaş öncesi, sıcak savaş esnası ve sıcak savaş sonrası şeklinde kategorize ettik. Sıcak savaş öncesini ilgilendiren boyutları kapsamında savaşın illetiyle ilgili tartışmalara yer verdik. Ayrıca sıcak savaş öncesi İslam'a davet, kabul edilmezse hakimiyeti (cizye) kabule davet ilkesini zikrettik. Sıcak savaş esnasıyla ilgili olarak sivil halk ve savaşçı olanlar arasındaki farka dikkat çektik. Sıcak savaş sonrasıyla ilgili ganimet hukukuna değinmedik, sadece esir hukukunu değerlendirdik.

Doğrusunu söylemem gerekirse, başlangıçtan bugüne her türlü deste-

ğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Beşir Gözübenli'nin metodolojik katkıları ve Prof. Dr. Hamza Aktan hocamın sistematik hukuk mantığıyla birleşen engin ufuklu rehberliği esas alınmasaydı, bu eserin vücut bulması oldukça zordu. Hocalarıma müteşekkirim. Ayrıca her zaman değerli fikirlerinden yararlanmaya çalıştığım Prof. Dr. Davut Yaylalı'ya, özellikle temel kaynaklara yönlendiren Prof. Dr. Mustafa Baktır'a, Arapçanın inceliklerini ilgilendiren konulardaki katkılarından dolayı Prof. Dr. M. Sadi Çöğenli'ye, Prof. Dr. H. İbrahim Acar'a, Doç. Dr. Murtaza Köse'ye, Yard. Doç. Dr. H. Murat Kumbasar'a ve tenkitlerinden istifade ettiğim bütün hocalarıma teşekkür ederim.

Dr. Ahmet GÜNEŞ

Erzurum 2009

GİRİŞ

Devletlerarası ilişkilerin varlığı yeryüzünde en az birden fazla devletin aynı anda mevcut oluşu kadar eskidir. Fakat bu durum eski devirlerde bir devletler hukuku mefhumu olmadığı anlamına gelmez. O zamanlar hem toplum hayatında hem de milletlerarası hayatta tek hakim unsur kuvvetti. Devleterarası karşılıklı hukuki münasebetlerin azlığı yanında, genellikle kendilerinden olmayanlara karşı daimi düşmanlık da milletlerin kendi aralarında uyacakları bir hukuk sisteminin teşekkülünü adeta imkânsızlaştırıyordu. Bundan dolayı devlet hukukunun oluşum süreci diğer hukuk alanlarına göre daha geç dönemlere rastlar. Nitekim İslam öncesi dönem itibariyle, ne doğuda ne de batıda bugünkü anlamda bir devletler hukukunun bulunduğu söylenemez.

Batı literatüründe hukuk branşı olarak devletler hukukunun ortaya çıkışı, hukukun diğer şubelerine nispetle daha yeni sayılır. Bugünkü devletler hukuku sistemi, XVI. Asırdan itibaren Avrupa'da doğmaya başlamış ve ancak XX. Asrın başlarında diğer dünya devletlerini de tatbik sahası içine alarak cihanşümul bir vasıf kazanabilmiştir.

Bugün dünya devletlerinin karşılıklı münasebetlerinde uymakta oldukları devletler hukuku sistemi, esas itibariyle kaynağını Batı Avrupa'dan alır. Başlangıçta yalnız Avrupa Hıristiyan devletleri arasındaki münasebetlere tatbik edilen bu hukuk, zamanla diğer devletleri de tatbik sınırları içine alarak bugünkü duruma gelmiştir. Bu hukuk mahiyet ve karakteri itibariyle müstakil hâkimiyet sahibi devletlerin rıza ve muvafakatiyle meydana gelmiş kaideleri ihtiva eder. Devletlerin iç hukuku,

toplum üzerinde hâkimiyet sahibi bir otorite tarafından tatbik imkânı bulduğu halde, devletlerarası münasebetleri tanzim eden hukuk kuralları, ancak uyulması gereken hukuk nizamı kabul eden devletlerin kendi arzu ve muvafakatleriyle tatbik imkânı bulabilmektedir. Yine de Milletlerarası hukukun esası olan devletlerin bir arada varlığı, siyasi bir teşkilatlanmayı gerekli kılmadığı için, devletler hukuku müeyyideden mahrum bulunmaktadır. Böyle olunca bir arada yaşama ve işbirliği esasına dayanan ve siyasi teşkilattan mahrum bulunan devletlerarası hukukun müeyyidesi kuvvet olmaktadır. Uluslararası mahiyette yapılan çalışmaların önemi inkâr edilmemekle beraber, halen de büyük ölçüde dünya sulhunun muhafazası hukuki müeyyideden ziyade, büyük devletler arasındaki kuvvet dengesine dayanmaktadır[1].

Bilindiği gibi devletler hukuku "Karşılıklı muamelelerinde devletlerin hatt-ı hareket kaideleri" şeklinde tarif edilmektedir[2]. Devletlerarası hukuk kurallarının devletlerin diğer devletlerle münasebetlerinde kendileri için tespit ettikleri bu hukuk sistemlerinin, milletlerarası sulhu temine ve karşılıklı işbirliğine dayalı topluluk hayatını gerçekleştirmeye ve tanzime yönelik olması gerekir. Yine de devletlerin gerek birbirleriyle olan münasebetlerinde gerek teb'aları arasındaki münasebetlerde tatbik edilecek kaideleri uluslararası topluluk yerine büyük ölçüde bizzat devletler tek taraflı olarak düzenlemektedirler[3].

Devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde kendisini gösteren hasmane davranış modelleri ve savaş, bugün Devletler Umumi Hukuku diye andığımız disiplinin önemli bir boyutunu teşkil eder. Pozitif hukuk sistematiği içinde amme / kamu hukuku bölümünde tetkik edilen Devletler Umumi Hukuku, bağımsız devletlerin birbirleriyle veya devletlerarası teşekküllerle münasebetlerini düzenleyen, barış zamanlarında olduğu kadar tarafsızlık ve savaş durumunda da söz konusu devletlerin veya teşekküllerin karşılıklı hak ve borçlarını tanzim eden esaslar bütünüdür[4].

---

1 Bkz. Özel, Ahmed, İslam Hukukunda Milletler Arası Münasebetler ve Ülke Kavramı, İstanbul 1982, s. 14, 15.

2 Hamidullah, Muhammed, İslam'da Devlet İdaresi, çev. Kemal Kuşcu, Ankara 1979, s. 2.

3 Seviğ, V. Raşit, Kanunlar İhtilafi, İstanbul 1971, s. 181.

4 Yaman, Ahmet, İslam Devletler Hukukunda Savaş, İstanbul 1998, s. 15.

Hasmane ilişkiler dendiği zaman ilk planda akla, bu tür ilişkilerin en şiddetlisi ve bu yüzden en son başvurulan çeşidi olan savaş gelmekle beraber, mezkûr ilişkiler sadece savaştan ibaret olmayıp başka ilişkileri de kapsamaktadır. Misilleme, abluka, diplomatik ilişkileri kesme, antlaşmaları / muahedeleri yenilememek, ekonomik ambargo, harp tehdidi, sınır boyu çatışmalar vb. hasmane münasebet tarzları, savaşa varmayan zorlama çeşitleri olarak tanımlanabilir. Hasmane ilişkilerin en şiddetlisi olan savaş, devlet hukukuna göre iki veya daha fazla devlet arasında tarafların birbirlerine iradelerini kabul ettirmek arzusuyla ve devletler hukukunda düzenlenmiş prensip ve ilkeler esas alınarak yapılan silahlı mücadele olarak tarif edilir[5].

Devletler hukuku batı kültüründe yeni almasına karşın, İslam devletler hukukunun ortaya çıkışı ve tekevvünü fıkhın diğer şubeleriyle birlikte olmuştur. Bu sahada İslam hukuku, Batı hukuk sistemine nispetle en az sekiz asırlık bir önceliğe sahiptir. Bu hukuk alanında İslam'ın getirdiği temel prensipler, bugün de devletlerarası hayatın sulh içinde tanzimi için esaslı hayat umdeleri olarak önem taşımaktadır. İslam devletler hukuku üzerine yapılacak tetkikler, gerek devletler umumi gerekse de devletler hususi hukuku sahalarında bugün hâkim bulunan birçok teorinin Müslüman hukukçular tarafından asırlarca önce bilindiğini ve ele alınıp tartışıldığını gösterecektir.

İslam devletler hukukunun önemli bir kavramının cihad olduğunu bilinmektedir. Çalışmamızın temel kavramını da cihad oluşturmaktadır. Bu yüzden cihad konusunu anlatmaya geçmeden önce metot ve ilgili kavramlar üzerinde bilgi verilmesi uygun olacaktır. Bu bölümde araştırmanın önemi, problemleri, metodolojisi ve kaynakları hakkında genel bilgiler verilecektir.

1. Konunun önemi

Cihad kavramının kaynaklarını Kur'an-ı Kerim, Hadis mecmuaları ile siyer ve megazi kitapları teşkil eder. Bu temel kaynaklarda kullanılan cihad

---

5 Zuhayli, Vehbe, Asaru'l-harb fi'l-fıkhi'l-İslami, Dımaşk 1992, s. 35.

kavramı İslami literatürde tasavvuf, emri bil maruf ve fıkıh kapsamında değerlendirilir. Cihad kavramının bu kadar geniş yelpazeye sahip olması Müslümanların hayatında önemli bir yeri olduğunu gösterir. Cihadın nefis ve şeytanla mücahededen anne babaya iyiliğe, hac ibadetinden emri bil maruf boyutunun her çeşidine, irşat ve tebliğ faaliyetlerinden savaşla ilgili boyuta kadar birçok alanda Müslümanların hayatında varlığını hissettiren bir kavram olduğu söylenebilir. İbn Kayyım'ın ifadesiyle Peygamberimiz her zaman kalbiyle, lisanıyla ve eliyle cihad halindeydi[6].

Günümüzde cihad çeşitli bilimsel çalışmalarda incelenen bir kavramdır. Cihad dine davet ilkesi ve davette zorlama yasağı itibariyle inanç özgürlüğüyle ilgili olarak anlatılır[7]. Devletler hukukuyla ilgili eserlerde cihad kavramı, kilit bir kavramdır. Bu özelliği sebebiyle devletlerarası münasebetlerde dinin gücünün gösterilmesinde cihad kavramı muharrik bir güç olmuştur. Dünya siyasi tarihinde dinin devletlerarası münasebetlerdeki güç ve etkesini göstermesi bakımından cihad, temel İslami argümanlardan biri olmuştur. Tarihsel tecrübeler de bunu net bir şekilde göstermiştir. Buna karşın İngiliz siyasetinin bir sonucu olarak Babailer, Bahailer, Kadiyaniler ve Yahova Şahitlerinin anlayışında cihad kavramı, mecrası değiştirilmiş bir kavram haline getirilmek istenmiştir. Son zamanlarda ise Müslümanların adının geçtiği terör ve intihar saldırılarında cihad kilit bir kavram niteliğinde gösterilmeye çalışılır[8]. Bu yüzden terör ve intihar saldırıyla ilgili kitapların neredeyse bütününde doğrudan veya dolaylı olarak cihad kavramından hep bahsedildiği görülür.

---

6 İbn Kayyım el-Cevziyye, el-Cihad fi sebilillah, Kahire ts. s. 5.

7 Abdulhafız Abdu Rabbih, Felsefetü'l-cihad fi'l-İslam, Beyrut 1982, s. 15; Ayetullahiluzma es-Seyyid Muhammed Hüseyn Fadlullah, Kitabu'l-cihad, Beyrut 1996, s. 23-67, özellikle 85-94; Seyyid Celaluddin el-Amra, Arapçaya çeviren Muhammed Ecmel Eyyüb el-Islahî, Kur'an, Sünnet ve İslam Hukuku Işığında Ma'ruf ve Münker Kavramlarının Yorumu, Türkçeye çeviren Mehmet İslamoğlu, İstanbul byy, s. 111-128; Günümüz açısından yorumu için bkz. el-Harisi, Hammud b. Cabir, Da'vetü'n-nebi li'l-a'rab, Riyad 1998, s. 382 vd.

8 Çağdaş cihad teorisi hakkında bkz. Cook, David, Understanding Jihad, London 2005, s. 93-127; terörizm konusunu ayrı bölüm olarak inceleme örneği için bkz. Fregosi, Paul, Jihad in the west muslim conquests from the 7th to 21st centuries, New York 1998, s. 410-412; bkz. İbrahim, Adnan, İrşadu't-tullab li't-tefrik beyne'l-cihad ve'l-irhab, Dımaşk 2008, s. 31 vd.; el-Fevzan, Abdulaziz b. Fevzan b. Salih, Eseru'l-ılm ve'l-iman fi mukafeheti'l-irhab ve'l-udvan, Riyad 2007, s. 119.

İslami araştırmalarda cihad bazen savaşın eş anlamlısı olarak kullanılır. Doğrusu cihad kavramının geniş boyutlu olması sebebiyle bu kullanımı tartışma gereği bile duymuyoruz. Yaygın kabulde ise cihadın geniş boyutlu bir kavram olduğu özellikle vurgulanır. Bu anlamda cihadın tasavvufi boyutu bulunduğu gibi, emri bil maruf kapsamıyla ilgili olarak barış şartlarında irşat ve tebliğ faaliyetleriyle ilgili boyutları da bulunmaktadır. Ayrıca mal ile cihad kavramının da savaş anlamında kullanılmadığı malumdur. Fıkıh kapsamında ise cihad savaş münasebeti, en önemli konu olma özelliğini devam ettirmektedir.

Günümüz fıkıh araştırmalarında sadece kavramsal boyutta bile cihad için kutsal savaş, meşru savaş, adil savaş, savaş boyutuyla cihad, müdafaa cihadı, hücum cihadı, cihad-ı kıtali[9] gibi nitelemelerin kullanıldığı görülür. Kanaatimizce cihadı tanımlamak için kıtali, kıtali tanımlamak için harbi, harbi tanımlamak için de silmi tanımlamak gerekir. Buna bağlı olarak da ilgili kavramların eş anlamlı olup olmadığı, birbiri yerine kullanılıp kullanılmayacağının tespiti gerekir. Dolayısıyla kavramsal analiz bu çalışmanın özünü oluşturur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla yapılan çalışmalarda bu yönün vurgulanmadığını söyleyebeliriz. Bu kavramların analizi cihad kavramının netleşmesinde belirleyici role sahiptir. Kur'an ve sünnet referanslarının doğru anlaşılması büyük ölçüde cihad kavramının analizine bağlıdır. Zaten bu çalışmanın en önemli yönünü, fikhi boyutuyla sınırlı kalarak cihad, kıtal ve harp kavramları arasındaki nüanslara dikkat çekmek oluşturur.

2. Konunun temel problemleri

İlk dönemlerden günümüze kadar tarihi süreçte cihad konusunda farklı yaklaşımların bulunması materyal eksikliğinden kaynaklanmaz. Tekrar edecek olursak, konunun bilgi kaynaklarını Kur'an-ı Kerim, hadisler (sünnet) ile siyer ve megazi kitapları teşkil eder. Cihad konusunda kaynak yönüyle bilgi problemi olmasa bile, bu bilgi birikiminin dayandırıldığı metaryalin sistematizesinde oldukça farklı değerlendirmelere rastlanır. Bu değerlendirmeler ilgili ayetlerin sistematiğinde, fıkıh bölümlerinin isim-

[9] Ayetullahiluzma, s. 205.

lendirilmesinde, hatta hadis mecmualarının bölüm başlıklarını adlandırmada bile görülür. Hatta muhtevayla ilgili değerlendirmelerde cihada dair ayetlerin ve hadislerin farklı yönleriyle değerlendirildiğine şahit olunur. Bu yüzden günümüz araştırmacıları için en temel problem aynı rivayetle ilgili birbirine zıt yorumlar arasında sistematik bir analiz yapıp yapmamada odaklanır.

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim'de cihad, kıtal ve harp kelimelerinin her üçü de zikredilir. Bunlardan harp kelimesi sayılı sayıdadır. Cihad kelimesinin bütün kullanımları savaşla ilgili düşünülse bile (ki bu büyük bir iddia olur), kıtal kelimesi cihadın iki katı kullanılır. Kıtal kelimesinin öznesi; önceki peygamberler, hatta Peygamberimiz olduğu gibi Müslümanlar da olur. Özellikle burada Müslümanlara kıtalin farz oluşu, Peygamberimizin Müslümanları kıtale teşvik edişiyle ilgili ayetlerin yorumu, konumuz açısından özel önem arz eder[10].

Kur'an-ı Kerim'de davetin hikmetle başlayıp, savaşmaya izin verilmesi, nihayet savaşmanın farz olmasına kadar olan sürece tarihi perspektifle bakılması, nesh yorumuna başvurup vurmamada temel noktayı oluşturur. Zaten davet ile savaş arasındaki ilişki de bu noktadan kurulur. İşte bu üç temel kavram arasındaki nüansların bulunup bulunmadığı kavramsal analizde en temel problemlerden biridir.

Özellikle Kur'an-ı Kerim'de kıtal kelimesinin kullanımı çeşitlilik arz eder. Serahsi'nin ifadesiyle kıtalle ilgili ayetlerde savaş sebeplerinden ya doğrudan ya da dolaylı olarak hep bahsedilir[11]. İlgili ayetlerin sebebi nüzulleri, ilgili olayların tarihi arka planı bu sebepleri tespitte yardımcı unsur olarak değerlendirilebilir.

Kur'an-ı Kerim'de kıtal kelimesine bağlı olarak "hatta / -e kadar" edatının kullanımı dikkat çekicidir. Bu kapsamda "fitne kalmayıncaya kadar" (ki burada fitne kelimesine yüklenen anlam ayrı bir tartışma konusudur[12]),

---

[10] Huneyn'de Peygamberimizin Müslümanları savaşmaya teşvik etmesiyle ilgili olarak bkz. Şeybanî, Muhammed b. El-Hasan, Kitabi's-siyeri'l-kebir (Serahsi'nin şerhi ile birlikte), Beyrut 1997, I, 84.

[11] Serahsi, Muhammed b. Ahmed, el-Mebsut, Beyrut 1986, X, 110.

[12] Bkz. Kur'an'da fitne kelimesiyle ilgili olarak bkz. İşler, Emrullah, "Fitne Katilden Beter Mi? –Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu", İslâmiyat, 2/2, Ankara, 1999, c. 2, sy. 2, s. 140-

"cizye verinceye kadar", Müslümanların iç savaşlarını anlatırken kullanılan "Allah'ın emrine dönünceye kadar" ifadesi de aynı paralelde düşünülebilir. Her üç yapı birlikte değerlendirildiğinde ilgili hükmün savaşın başlangıcıyla mı yoksa bitişiyle mi ilgili bir hüküm olduğu ciddi bir problemdir. İşte bu problemin çözümü büyük ölçüde kıtal ile harp arasındaki farkın belirlenmesine bağlıdır.

Kur'anı Kerim'de "hatta / -e kadar" edatının esirlerle ilgili hükümlerde de kullanıldığı görülür. Esirlerle ilgili hükümde "sıcak savaş sona erene kadar" ve "el-arz'da hakim oluncaya kadar" ifadesi yer alır. Burada kullanılan "el-arz / yer" ifadesinin savaş alanıyla mı kayıtlı, yoksa bütün yeryüzünü mü kast ettiği netleşmelidir.

Kur'an-ı Kerim'de cahiliye döneminde haram aylarla ilgili hüküm beyan edilir. Tevbe suresinde de haram aylar ifadesi kullanılır. Her iki kavramın mahiyet itibariyle aynı olup olmadığı hususunda farklı yorumlar bulunmaktadır. Buna bağlı olarak "müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz"[13] hükmü mutlak mı, yoksa savaş şartlarıyla kayıtlı mıdır meselesi de farklı yorumların kaynağını teşkil eder.

Hadislerle ilgili olarak "İnsanlarla Allah'tan başka ilah yoktur demelerine kadar savaşmakla emrolundum. Bunu söyledikleri zaman canları da malları da masum olur. Hesapları ise Allah'a aittir."[14] hadisi farklı sistematiğin en tipik misallerinden birini oluşturur. İlgili hadis bazı fıkıh kitaplarında savaş illeti olarak kullanılırken[15], özellikle imam Muhammed aynı hadisi -tespit edebildiğimiz kadarıyla- sadece beşinci ciltte zikreder. İmam Muhammed bu hadisi zikrettiği yerde sıcak savaş anında bile Müslüman ol-

151; Erdal, Mesud, "Kur'an'da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler", DÜİFD, Diyarbakır, 1999, sy. I, s. 221 vd.

13 Tevbe, 9/5.

14 Müslim, Ebu Huseyn Müslim b. Haccac, Sahih, Beyrut 1955, İman, 32-36; Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, Sahih, İstanbul ts. İman, 17, 28, Salat, 38, Zekat, 1, İtisam, 2, 28; Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as, Sünen, İstanbul ts. Cihad, 95; Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, el-Camiu's-sahih, Beyrut ts. Tefsiru sureti 88; Nesai, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, Sünen, İstanbul 1992, Zekat, 3; İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, Sünen, İstanbul 1992, Fiten, 1-3; Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, Sünen, İstanbul, 1992, Siyer, 10; Ahmed b. Hanbel, Müsned, Beyrut 1985, IV, 8.

15 Rikabi, el-Cihad fi'l-İslam, Beyrut 1997, s. 20.

duğunu söyleyen birisinin can güvenliğine sahip olduğunu söyler[16]. Bu iki farklı durum, nasların sistematiğinin ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Temel kaynaklarımızda görmediğimiz fakat günümüzde yaygın olarak kullanılan davet – savaş arasındaki ilişkinin netleşmesi gerekir. Davetin genel ilkeleriyle, hadislere dayalı olarak sıcak savaş öncesi barış çağrısı arasındaki muhteva farklılığı göz ardı edilmemelidir. Yani genel anlamda davetin hikmetle ve güzel öğütle yapılacağı temel bir kuraldır. Davete hiçbir zorlama yapılamayacağı da net bir hükümdür. Bu durum barış zamanlarında da savaş zamanlarında değişmez. Peygamberimiz bu daveti her zaman tekrarlamış ve savaşın hangi aşamasında olursa olsun İslam'ı kabul edenlerden her zaman çok hoşnut olmuştur. Fakat sıcak savaş öncesi gayrimüslimlerin İslam'a davet edilmeleri, kabul etmedikleri takdirde hakimiyeti (cizye) kabule davet edilmeleri ise aynı kavramla ifade edilse bile, muhtevalarının farklı olduğu açıktır[17]. Hem İslam'a davetin hem de hakimiyetin kabul edilmemesi, savaşı kaçınılmaz kılar. İki davet arasındaki hüküm eşit mi yoksa biri genel ikincisi savaş şartlarına özgü özel bir hüküm mü olduğu konusu tartışmanın mihenk noktasına işaret eder. Bu tartışmaya bağlı olarak temel fıkıh kitaplarımızda Peygamberimizin komşu devlet başkanlarına gönderdiği davet mektuplarından neden bahsedilmediğinin de yorumlanması gerekir. Bu materyal ilk dönem fıkıh kaynaklarımızda kullanılmamasına rağmen, günümüz kaynaklarında sıklıkla zikredilir. Elbette özellikle ilk dönem fıkıh kitaplarında bu materyalin kullanılmaması, bilgi eksikliğine hamledilemez.

Konunun fıkhi boyutunda savaşın illeti tartışması tarihi bir nitelik arz eder. Bu hususta savaş gerekçesinin küfür veya düşmanlık olduğu ilk dönemlere kadar uzanır. İslam kültüründe savaş sebebinin düşmanlık olduğu yorumunun Ebu Hanife'ye nispet edilmesi, konuyu tarihi şartlarla kayıtlayarak yorumlamayı yersiz ve yetersiz kılar[18].

---

16 Şeybani, Siyer, V, 367. Ayrıca bkz. Şarani, Abdulvahhab, Kitabu'l-mizan, thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1989, III, 370.

17 Fıkıh kitaplarımızda devlet başkanının zimmet talebini reddedemeyeceği belirtilir. Şeybani, Siyer, IV, 260.

18 Bkz. Şeybani, Siyer, IV, 186; Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, Te'vilatü'l-Kur'ân, İstanbul 2006, VI, 330.

Darı harp kavramı temel fıkıh kitaplarımızda savaş illetiyle ilgilisi olmadığı halde, özellikle son zamanlarda savaşın illetiyle ilgiliymiş gibi tartışılmaktadır. Özellikle Serahsi'de konunun ridde bölümünde anlatılması konunun ganimet hükümleriyle ilgili boyutlarının bulunduğunu gösterir[19]. Çoğu zaman darı harp kavramının tanımı doğru olsa bile, tanımdan çıkarılan hüküm yanlış olabilmektedir. Sonucun yanlış olmasının sebebi ise konunun savaş siyasetiyle mi, ganimet hukukuyla mı ilgili oluşunu tespitle ilgilidir. Bütün bu tartışmalar konunun aktüel önemini gösterir

Fıkıh kitaplarında ittifakla ifade edilen Müslümanlara cihadın farzı kifaye veya farzı ayn olduğu ifade edilir. Fıkhi boyutuyla bu farziyetin gelen mi yoksa savaş durumuyla mı kayıtlı olduğunun belirlenmesi elzemdir. Ayrıca cihadın ve şehitliğin fazilet olması savaşın ve öldürmenin fazilet olmasını gerektirir mi meselesi de burada hatırlanabilir.

Müslümanlara savaş kavramını izafe etmeme gibi psikolojik ön kabullerimizin varlığı kabul etmek gerekir. Halbuki peygamberimiz dönemi gazve ve seriyyeleri tanımlamada bile cihad kavramının kullanılmadığını biliyoruz. Vakaları tanımlamada kullanılmayan cihad kavramı, elbette bu gazvelerde ve seriyyelerde Müslümanların malla ve canla gösterdikleri gayretlerin cihad olmadığı anlamına gelmez.

Son olarak usulü fıkıh açısından Peygamberimizin davranışlarının devlet başkanlığı vasfıyla ilgili olup olmadığı meselesi de temel metodoloji problemine işaret eder. Bu anlamda antlaşmaların on yıldan fazla olamayacağı, her sene bir veya iki kez savaş yapılmasının gerekli olacağı yorumlarının temelini, metodoloji problemi oluşturur. İşte burada konunun dini, hukuki ve siyasi boyutlarının iyi analiz edilmesi, cihad ve savaş hukukuyla ilgili en temel problemi teşkil eder.

3. Konunun metodolojisi

Fıkıh kitaplarının siyer bölümü, hukuk ve siyasetin iç içe olduğu bir bölümdür, denebilir. Bu bakımdan genellikle fıkıh sistematiğinde devlet başkanının yetkilerine dair hususlar bu bölümde yer alır. Zaten İslam hu-

[19] Serahsi, Mebsut, X, 114; Şarani, III, 309.

kuku, asıl adıyla fıkıh, ameli hükümler yönüyle fertlerin hem beşeri ilişkilerini hem de yaratıcısına karşı vecibelerini düzenler[20]. Bundan dolayı fıkhî hükümler, hem dünyevi sonuçları hem de uhrevi sonuçları bir arada ihtiva eder[21].

İslam hukukçuları arasındaki farklı kanaatlerin oluşumunda tarihi şartların etkisi inkâr edilememekle birlikte, çoğu zaman metodolojik farklardan bahsetmek daha isabetlidir. Buna bağlı olarak ameli hükümlerin dini, hukuki ve siyasi vasıflarının gözetilip gözetilmemesi belki de en temel nokta olarak düşünülebilir.

Dini olması, kul ile Allah arasında olmasını tanımlar[22]. Sevap ve cezası Allah'a aittir, teolojik boyutludur ve uhrevi niteliklidir. Bu gruba, inanç esasları, ibadet esasları, ahlak ilkeleri, muamelat ve cezayla ilgili bütün konuların dâhil olduğu söylenebilir. Daha doğrusu dini boyut, bütün hayatı kuşatır. İslam hukuk metodolojisindeki farz, kısmen vacip, mekruh, haram, helal gibi kavramlar daha ziyade dini bir nitelik gösterir[23]. İmam Muhammed cihadın dini hükümler kapsamında olduğunu ifade etmesi konumuz açısından önemlidir[24].

Meşhur ifadesiyle hukuk normatif bir bilimdir. Bir konunun hukukilik vasfı müeyyideye sahip olma özelliğinden kaynaklanır. Hukuki konuları dini ve ahlaki konulardan ayıran özelliği bu niteliğine dayanır[25]. Bu müeyyide muamelatta fesat ve butlan kavramlarıyla ifadesini bulur. Suçlarda ise maddi ve manevi cezai müeyyidelerle belirginleşir[26].

İslam hukukunun ayrı bir özelliği olarak hukuki bir olayın dini yönünden soyutlanması çoğu zaman mümkün değildir. Muamelatla ilgili bir

---

20 Bkz. Bardakoğlu, Ali, "Hak", DİA, İstanbul 1997, XV, 139.

21 Bkz. Dönmez, İbrahim Kafi, "Hz. Peygamber'in Tebliğinde Hakim Olan Başlıca Hukuk Prensipleri", Ebedi Risalet, İzmir 1993, I, 171–172; Zeydan, Abdulkerim, İslam Hukukuna Giriş, çev. Ali Şafak, İstanbul 1985, s. 82–84.

22 "Kul ile Allah arasında" ifadesi için bkz. Şeybani, Siyer, IV, 5, 49; V, 129; 131.

23 Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, İ'lamu'l-Muvakkiin, Beyrut 1973, I, 38 vd; Yaman, Ahmet, Siyaset-Hukuk İlişkisi, Konya 1999, s. 24.

24 Şeybani, Siyer, I, 35. Ayrıca bkz. V, 256. Ek olarak Allah'a yaklaştıran hususlarla ilgili olarak bkz. V, 266, 267, 268.

25 Hirş, Ernest, Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri, Ankara 1996, s. 27 vd.

26 Bkz. Bebek, Adil, "Ceza", DİA, İstanbul 1993, VII, 469.

olayın dini vasfının yanı sıra hukuki vasfı da olabilmektedir. Bu yönüyle fıkhi hükümler düal bir karakter gösterir. Bazen aynı olayın dini ve hukuki hükümleri farklı olabilmektedir. Bazı usul kitaplarında haramın fesadı zorunlu olarak gerektirmediği ifade edilir[27]. Riba dinen haram olmakla birlikte, hukuken fesat olarak nitelenir[28]. İslam hukukunda "kadaen ve diyaneten"[29] hüküm ayrılığı belli ölçüde bu düal karakterine bağlanabilir. Elbette dini duyarlılığı hassas kişiler için meselenin hukuki niteliğinden ziyade dini niteliği daha fazla önem arz eder[30].

Hukuki hükümler objektif delillere dayanmak zorundadır. Objektif delillerin yetersizliği durumunda ise hâkimin hükmü ile Allah'ın hükmü farklı olabilmektedir. Diğer bir anlatımla, hukuken gizli kalan suçların, ispat edilemeyen iddiaların, zaman aşımına uğrayan hakların hükümleri buna örnek gösterilebilir. Peygamberimizin (as), "Bazınız delillerini daha güzel ifade edebilir. Fakat kime hakkı olmayan bir şeyi vermişsem, cehennemden bir parça aldığını unutmasın"[31] ifadeleri aynı noktaya vurgu yapar.

Hukuk, esas itibariyle, kaidedir ve kaideye bağlılık emreder. Siyaset ise lüzuma ve ihtiyaca göre hareket etmektir. Bu bir hüsn-ü tedbir demektir. Diğer bir deyişle siyaset, zekâ ve kiyasetle bir işi ve bir ihtiyacı takdir edip ona göre tedbir almaktır[32]. Bizim burada kullandığımız siyaset kavramı, keyfilik ve kanunsuzluğu ifade etmez. Daha ziyade ümmete bırakılan alanı ve alternatifli oluşu tanımlar. Kur'an'da esirlerle ilgili hükmün alter-

---

27 Zerkeşi, el-Bahru'l-Muhit fi Usuli'l-Fıkh, Kuveyt 1992, I, 257.

28 İsnevi, Cemaluddin Ebu Muhammed b. El-Hasen, et-Temhid fi Tahrici'l-Furu' ale'l-Usul, Beyrut 1987, s. 59.

29 Bkz. Zerka, Mustafa Ahmed, el-Medhalu'l-Fikhiyyu'l-Âm, Dimaşk 1968, I, 58–59; Geniş bilgi için bkz. Yaylalı, Davut, "İslâm Hukukunda Kazaî-Diyanî Hüküm Ayırımı", Dinî Araştırmalar, c. 5, sy. 15, Ankara 2003, s. 29 vd. Ayrıca bkz. Apaydın, H. Yunus, İslam Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1989, s. 51 vd.; Hanefi mezhebinin temel metodolojisini yansıtması açısından önemli bir değerlendirme için bkz. Gözübenli, Beşir, "Ebû Hanîfe'nin İçtihat Sistematiğinde Norm Grupları", İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi, Bursa 2005, I, 255-265.

30 Günah ve ahkam yönüyle farklı hüküm örneği için bkz. Şeybani, Siyer, V, 132.

31 Ebu Davud, Edeb, 87. İslam hukukunun özelliğiyle ilgili olarak bkz. Köksal, İsmail, İslam Hukuku, İzmir 2008, s. 45-46.

32 Başgil, A. Fuat, Esas Teşkilat Hukuku, byy. 1959, s. 236.

natifli oluşu bu anlayışa örnek gösterilebilir. Ebu Hanife bu tür konuların devlet başkanıyla ilgili olduğunu belirtir[33]. Bu alan genelde fıkıh kapsamının dışında düşünülür ve özellikle hak kavramından zeyade ahkâm kavramıyla ifade edilir. Ahkâmı ilgilendiren alanda, elbette tarihi ve siyasi şartların etkisini birlikte düşünmek gerekir. Genel ilke olarak yönetim konuları, ihtiyaç, asayiş, emniyet ve adalet kriterlerine bağlanabilir. Usul açısından maslahat prensibi de büyük ölçüde bu kavramlarla ilgilidir[34].

Fıkhi açıdan siyer bölümlerinin anahtar kavramlarının cihad, kıtal ve harp olduğu söylenebilir. İşte bu kavramların metodolojik olarak konunun hangi boyutuyla ilgili olduğunun tespit edilebilmesi öncelikle kavramsal analize dayanır. Konunun anlatılmasında kavramsal analiz önemli olduğu için ilgili kavramların Kur'an, sünnet ve fıkıh metinlerinde kullanımı şeklinde tasnif etmek tercih sebebimiz oldu.

Bilindiği gibi savaşlar çok boyutlu bir fenomendir. Savaş fenomenin bütün boyutlarının fıkıh kapsamına girdiğini söylemek zaten mümkün değildir. Bu sebeple araştırmanın metodolojisinde en önemli husus fıkıh kapsamına giren ve girmeyen boyutlarının net bir şekilde tespit edilmesi önem arz eder. Zaten mezhepler arasında farklı yaklaşımlar olsa bile, genellikle fıkıh muhtevasının fazla değiştiği görülmez. Esasen burada fıkıh kapsamına yüklenen anlamın da farklı olduğuna işaret etmek yerinde olur. Yine de özellikle barış yapma ve savaş ilan etme yetkisinin devlet başkanına ait olduğunun bilinmesi gerekir[35]. Konunun istişare / şura ve maslahat boyutu[36] da zaten zaman ve zemine göre değişkenlik gösterir. Bu hüküm hem Peygamberimiz dönemi savaşlar hem de Peygamberimizden sonraki dönemlerde meydana gelen tarihi savaşlar için aynen geçerlidir[37].

---

[33] Şeybani, Siyer, V, 319, 320; Serahsi, Muhammed b. Ahmed, Şerhu kitabi's-siyeri'l-kebir, Beyrut 1997, V, 315; Maturidi, XIII, 386; Zemahşeri, Carullah Mahmud b. Ömer, Keşşaf, Kahire 1413 (h.), IV, 316.

[34] Bkz. Güneş, Ahmet, İslam Kamu Hukukunda Fikir ve İnanç Hürriyeti, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003, s. 18-19.

[35] Devlet başkanı (imam) kavramıyla ilgili olarak örnek kabilinden bkz. Şeybani, Siyer, I, 4, 6, 7 10, 11, 14, 15, 20, 35, 45, 195.

[36] Şeybani, Siyer, II, 113.

[37] Seferberlik ve savaş halinin nasıl belirleneceği tarihte ahkamı sultaniyelerde, günümüzde ise Anayasa metinlerinde kayıtlıdır. Bkz. T.C. 1982 Anayasası, 87. md.

Savaş kararı hukuki bir karar değil, siyasi bir karardır. Siyasi olarak devlet başkanı tarafından savaş ilan edildiğinde ve kurtuluş savaşı gibi fiili bir savaş durumu ortaya çıktığında savaşta uygulanacak kurallar ise hukuki kurallardır. Bu kurallar sıcak savaş öncesiyle ilgili hükümler, sıcak savaş esnasıyla ilgili hükümler ve sıcak savaş sonrasıyla ilgili hükümler olarak gruplandırılabilir. İslam hukukunun kuralları salt hukuki müeyyidelerin yanı sıra uhrevi müeyyidelerle teyit edilir. Cihad ve şehitlik de bu kapsama dahildir.

Temel kavramlar arasındaki nüanslar sadece sözlük anlamlarıyla sınırlı değildir. Aksine Kur'an kullanımı, fıkhi nitelemesi ve dahası fıkhi hükmü farklılık arz eder. Başka bir anlatımla ilgili kavramlar farklı muhtevalara sahiptir. Bu yüzden konuların incelenmesinde her bölümün temel kavramları tespit edilecektir. Tespit edilen kavramların nüanslarının belirgin bir şekilde ortaya çıkması için hem sözlük anlamı, hem Kur'an kullanımı, hem Kur'an'ın anlamını izah eden sünnet, hem de fıkhi hüküm farklılığı konunun bu sistematikle işlenmesini daha faydalı kılacaktır.

Konunun çeşitli boyutlarının belirlenmesine şu hususlar örnek olarak zikredilebilir. Mesela, Kur'an'da sadece mal ve canla yapılan cihaddan bahsedilir. Hadislerde cihad kavramı, nefis ve şeytanla mücahededen anne babaya iyiliğe, Allah yolunda yapılan her türlü irşad ve tebliğ faaliyetinden zalim bir sultan karşısında hakkı söylemeye, nihayet Allah yolunda mal ve canla gayret göstermeye kadar geniş bir yelpazede kullanılır. Fıkıhta ise cihad kavramı genellikle canla yapılan boyutuyla anlatılır.

Ayrıca, ayetlerde cihad ruhuyla doğrudan ilgili olan savaş durumunda Müslümanların ve münafıkların durumu detaylı denecek kadar geniş anlatılır. Tevbe suresindeki Tebük seferi bunun sadece en bariz misallerinden birini oluşturur. Benzer bir üslupla, hadislerde Müslümanların malıyla ve canıyla gösterdiği gayretin niyet boyutuna vurgu yapılır. Halis bir niyetle Allah yolunda malıyla ve canıyla gayret gösterenlerin mükafatlarının büyük olacağı zengin bir üslupla anlatılır. Fıkıh kitaplarında ise, münafıkların durumu da malıyla ve canıyla gayret gösterenlerin uhrevi mükafatları da anlatılmaz. Elbette cihadın anlatılmayan boyutlarını fıkıh sistematiğinin bir gereği olarak kabul etmek gerekir. Tekrar ifade edecek

olursak, esasen konu tasnifinin Kur'an, sünnet ve fıkıh şeklinde tercih edilmesi, bu farklılığa dikkat çekmeyi amaçlar. Bu farklılık kavramsal analizdeki önemine işaret eder. Ama asla ve asla ilgili kaynaklardan doğrudan hüküm çıkarmayı hedeflemez. Bu gerekçeyle fukahanın görüşlerini tasnif edip delilleri değerlendirme şeklinde olan yaygın yöntemi bilinçli olarak tercih etmedik.

Yaygın araştırma metodolojisinde fukahanın görüşleri esas alınır. Farklı görüşler ayet, hadis ve fıkhi usullerle temellendirilir. Müellif delilleri kritize eder, karşılaştırmalar yapar ve sonuçta tercihini belirtir. Yaygın metodoloji budur. Fakat burada kavramlar arasındaki nüanslar fıkhi hüküm farklılığı doğuracak kadar büyüktür. Bu yüzden bu farklılığın sözlükteki nüanslarla, Kur'an kullanımlarıyla, sünnetteki beyanlarıyla ve fıkhi nitelemeleriyle temellendirilmesi metodolojik olarak tercih sebebimizi oluşturur.

Kavramların muhtevasına göre savaş denildiği zaman, barışın zıddı olduğu, hüküm itibariyle devlet başkanıyla ilgili olup devlet başkanının mekan ve zaman faktörlerine göre maslahat prensibiyle hareket ettiği ve edeceği bir alan kast edilir. Eğer fiili bir savaş durumu ortaya çıkarsa, Müslümanların nasıl davranacaklarını belirleyen fıkhi ilkeler bu muhtevaya dahildir. Savaş hukuku tamlamasında temel kavramlar kıtal ve katldir. Böyle bir durumda, Müslümanlar için artı bir kavram daha söz konusudur. Bu da cihad ve şehitliktir. Fıkhi anlamda cihad, fiili bir savaş durumunda müslümanların mal ve beden güçleriyle yapacağı gayretler, içtimai dini bir mükellefiyet olarak ifade edilir. Sonuçta Müslümanların mali gayretlerinin mükafatı Allah'a verilmiş bir karz-ı hasen, bedeni gayretlerinin mükafatları ise Allah'ın satın aldığı bir can olarak manevi – dini bir değer kazanır. Bu kazancın uhrevi sonuçları Allah'ın taahhüdündedir.

4. Konunun kaynakları

Araştırmanın başlıca kaynaklarını, Kur'ân, Sünnet, tarih kitapları, temel fıkıh kitapları ve günümüzde yazılmış bilimsel makale ve kitaplar oluşturur. Kur'an'da az sayıda harp ve gazve kelimeleri kullanılmakla bir-

likte, "kıtal"[38] ve cihad kelimesinin kelimelerinin kullanıldığı da bilinmektedir. Kullanılan ayetlerde cihad ve kıtal kelimeleri tek ayette birlikte kullanılmamaktadır.

Savaşlar tarihi bir realitedir. Kur'an'da tarihte nice peygamberlerin savaştıklarından bahsedilir. Hz. Süleyman'ın ordusu, Hz. Musa ve Firavun mücadelesi, Talut ve Calut savaşı, Ebrehe'nin Kâbe baskını, Bizans ve Sasani savaşlarına Kur'an'da atıflar yapılır.

Kur'an'da tarihi savaşlardan bahsedildiği gibi, Müslümanların birbirleriyle olan savaşlarından da bahsedilir[39]. Genellikle de Peygamberimizin (as) gayrimüslimlerle yaptığı savaşlar anlatılır. Yalnız savaşla ilgili ayetlerin savaş sonrası nazil olduğu tefsir ve megazi kitaplarınca nakledilir. Zaten bu, çoğu zaman Kur'an üslubundan da anlaşılır. Vakidi, ilgili gazveleri anlattıktan sonra o gazveyle ilgili ayetleri de zikreder.

Cihadla ilgili ayetler Mekki surelerde de zikredilirken, kıtalle ilgili ayetler genellikle Medeni surelerde görülür. Böyle olması tabiidir, çünkü savaşlar Hz. Peygamberin (as) Medine dönemine ait olaylardır. Bu yüzden Medeni surelerde savaşla ilgili ayetler önemli bir yer tutar. Savaşın ağırlıklı olarak anlatıldığı sureler olmakla beraber, Kur'an'da Hz. Peygamberin (as) savaşları genellikle farklı surelerde değişik boyutlarıyla anlatılır.

Konumuzla ilgili ayetler ağırlıklı olarak Bakara suresinde, Al-i İmran suresinde, Nisa suresinde, Enfal suresinde, Tevbe suresinde, Ahzab suresinde, Haşr suresinde, Muhammed Suresinde, Fetih suresinde, Mümtehine suresinde ve Münafikun suresinde görülür. Bunlar arasında örnek olarak Tevbe suresi incelendiğinde ilk iki sayfanın savaş hukukuyla ilgili olduğu söylenebilir. Cizye ayeti ve ilgili birkaç ayet istisna edilecek olursa, surenin geri kalan kısmının büyük bir bölümü Tebuk gazvesindeki Müslümanların sorumluluklarını anlatır. Münafıkların çeşitli mazeret üretmeleri detaylı olarak aktarılır. Mazeret beyan edenlere istiğfar edilir, mazeret beyan etmeyenlerin tövbeleri ise Allah'a havale edilir.

Cihad kavramının ikinci temel kaynağını hadisler oluşturur. Sahih ve

---

38 Özel, Ahmet, "Cihad", DİA, İstanbul 1993, VII, 528; Donner, Fred M. "The Sources of İslamic Conceptions of War", Just War and Jihad, London 1991, s. 46.

39 Hucurat, 49/9.

sünen tipi bütün eserlerde cihadla ilgili bölümler bulunur. Bu bölümlerde cihad mükellefiyeti, cihad mükellefiyetinin uhrevi mükafatıyla ilgili hadisler derlenir. Cihadın farklı boyutlarıyla ilgili rivayetler nakledilir. Amellerin niyetlere göre olduğu, niyetin Allah için olması gerektiğiyle ilgili hadisler derlenir. Savaş ahkamını ilgilendiren rivayetler cem edilir. Sure tefsiriyle ilgili bölümlerde de konuyla ilgili bilgilere rastlanır. En önemli özelliğiyle sahih tipi hadis mecmualarında megazi bölümleri genellikle cihad ve siyer bölümlerinden farklı mütalaa edilir.

Bazen hadis mecmualarındaki parça bilgilerden bütünü görmek zor olabilmektedir. Siyer ve megazi kaynakları ise konuyu başlangıç ve bitiş yönüyle bir bütün olarak öğrenme imkanı sağlar. Elbette hadis mecmualarındaki sıhhatli bilgi ile megazinin bütüncül bilgisinin birlikte değerlendirilmesi daha yararlı olacaktır. Ayrıca siyer türü eserler genellikle savaş yıllarına göre tasnif edilir. Öncelikle savaşlar anlatılır, daha sonra o yılda meydana gelen çeşitli sosyal, dini, hukuki olaylar ilave edilir. Bu özelliğiyle bu kaynaklar cihad ve cihadla ilgili kavramların temelini teşkil ederler.

Konunun temellendirilmesinde kavramsal çerçevenin önemi inkar edilemez. Özellikle bu çalışmada birbiriyle irtibatlı kavramların anlam alanını belirlemede temel sözlüklere müracaat etmeyi ihmet etmedik. Kavramların anlam alanının belirlenmesinde temel sözlüklerin yanı sıra, Kur'an kelimelerine özgü sözlükler, Hadis kelimelerine özgü sözlükler ve fıkıh terimleri sözlükleri sözlükte esas kaynaklarımızı teşkil eder. Bu kapsamda Ragıb el-İsfehani'nin el-Müfredatı, İbnu'l-Esir'in en-Nihaye'si, İbn Manzur'un Lisanu'l-Arab'ı örnek kabilinden zikredilmeye değer.

Bu kavramların anlam alanının belirlenmesine katkı sağlar düşüncesiyle ilgili kavramların Kur'an kullanımlarındaki cümle öğelerine önem verdik. Bundan dolayı temel tefsir kaynaklarına başvurmaya çaba gösterdik. Bu kapsamda Maturidi, Zemahşeri, Nesefi, İbn Kesir, Kurtubi, Elmalılı Hamdi Yazır ilk başta gelenler arasındadır. Bunun yanı sıra Ahkam tefsirlerinde Cessas ve İbn Arabi'nin ayrı bir yeri vardır. Beyhaki'nin derlediği İmam Şafii'nin Ahkamu'l-Kur'an'ı da eklenmelidir.

Hadis mecmualarında kütübü sitteyi esas aldık. İmam Malik'in Muvatta'sını da ilave ettik. Hadislerin yorumuyla ilgili bazı şerh kitapla-

rına başvurduk. Rivayet yönüyle hadisler kadar olmasa, hatta hadisçiler rivayet açısından tenkit etse bile konunun bir bütün olarak görülmesinde, olayların gelişim seyrini takip etmede siyer ve megazi kaynakları oldukça önemlidir. Bu konuda Vakidi'nin Megazi'si ve İbn Hişam'ın Sire'si öncelikli başvuru kaynağımızı teşkil eder.

Devletlerarası ilişkileri ve savaş hukukunu belirleyen ilkeler açısından dünya literatüründe ilk hukuk sistemi, İslam hukukudur. Siyer adıyla müstakil kitapların telifi hicri ikinci asra kadar gitmektedir. Umumi fıkıh kitaplarının hepsinde olduğu gibi, en eski fıkıh kitabı sayılan Zeyd b. Ali'nin, "Mecmuu'l-fıkh" adlı eserinde "kitabu's-siyer" adıyla müstakil bir bölüm mevcuttur. Müstakil olarak İslam devletler hukuku (siyer) üzerine ilk yazan ve bu bahsi talebelerine okutan Ebu Hanife'dir. Onun talebeleri de kendi görüş ve araştırmalarını ilave ederek "siyer" mevzuunda eserler telif etmişlerdir.

İmam Muhammed Ebu Hanife'nin görüşlerini esas alarak "Kitabu siyeri's-sağir""i yazmıştır. Evzai, bu kitaptaki bazı görüşleri tenkit etmiştir. Ebu Yusuf, "er-Reddu ala siyeri'l-Evzai" adlı eseriyle tenkitlere cevap vermiştir. İmam Muhammed daha sonra detaylı bir şekilde "Kitabu'l-siyeri'l-kebir" adlı eserini kaleme almıştır[40]. Hanefi mezhebinin temel referansları olma özelliğinden dolayı İmam Muhammed'in her iki eserine birçok şerhler yazılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu eserlerin önemi tartışmasız denecek kadar nettir. Osmanlı döneminde de Serahsi'nin Siyer-i kebir şerhi Türkçeye tercüme edilmiş ve askeri birliklerde ders kitabı olarak okutulmuştur[41].

Ayrıca Kitabu'l-emval ve harac türü eserlerin çeşitli açılardan önemi büyüktür. Bilindiği gibi emval türü eserlerde, fey, humus ve sadakalar ana bölümleri oluşturur. Özellikle ilk iki bölüm konumuzla ilgili birinci el bilgi verme ayrıcalığına sahiptir. Dahası benzeri bir önem Kitabu'l-harac türü eserler için de söylenebilir. Bu tür eserlerde konunun daha ziyade mali yönü ön planda değerlendirilirken, siyer kitaplarında veya fıkhın siyer bölümlerinde konumuzla ilgili hususlar ağırlıklı olarak incelenir.

---

40 Yaman, İslam Devletler Hukukunda Savaş, s. 38.

41 Bursalı, M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1972, I, 407.

Merhum Muhammed Hamidullah'ın birçok eseri konumuzla doğrudan veya dolaylı olarak ilgilidir ve özel bir öneme sahiptir. Ayrıca Ahmet Özel'in, Ahmet Yaman'ın, Veysel Nargül'ün eserleri aktüel çalışmalara örnek gösterilebilir.

Bilindiği gibi savaşlar çok boyutludur. Savaşın bütün boyutlarının ise fıkıh kapsamına girmediği malumdur. Kavramsal analizde ise genel çerçeveninin çizilmesi özel önem arz eder. Bu yüzden konunun fıkıh kapsamını ilgilendirmeyen boyutlarına da işaret edilmesi uygun görülmüştür. Bu yüzden konumuzun fıkıh kapsamı dışında kalan alanlarında, elbette fıkhi kaynak kullanılmamasını tabii karşılamak gerekir.

Cihad konusunda oldukça fazla kaynak olması sebebiyle biz tarihten günümüze bütününün tarandığı iddiasında değiliz. Ama konunun ana kaynaklarını oluşturan ilk dönem eserleri de günümüzdeki bilimsel çalışmaları da genel olarak ihmal etmemeye özen gösterdik.

Muhtevası bazen farklılık gösterse bile tarihi süreçte cihad adıyla müstakil eserler yazıldığı bilinmektedir. Biz bir fikir vermesi düşüncesiyle tarihi kronolojiye riayet ederek sadece müellif ve eser adını zikretmekle yetiniyoruz. Konunun detaylarını ise, ayrı çalışmalara havale ediyoruz.

- Ebu Amr Abdurrahman el-Evzai (v. 157), Kitabus's-siyer.
- Abdullah b. Mübarek (v. 181), Kitabu'l-cihad.
- Ebu İshak el-Fezari (v. 186), Kitabu's-siyer.
- Muhammed b. El-Hasen eş-Şeybani (v. 189), Kitabu's-siyeri's-sağir ve Kitabu's-siyeri'l-kebir.
- Abdulmelik b. Habib es-Sülemi el-Kurtubi (v. 283), Harbu'l-İslam.
- Ebu Hatim Sehl b. Muhammed es-Sicistani (v. 248), el-Kıssi. Ayrıca en-Nibal ve's-siham.
- Ebu Süleyman Davud b. Ali b. Davud b. Halef el-Isfehani ez-Zahiri (v. 270), Kitabu'l-cihad.
- İbn Kuteybe ed-Dineveri (v. 276), el-Harb.
- İbn Ebi Isam (v. 287), Kitabu'l-cihad.
- Es-Saffar, Muhammed b. El-Hasen el-Lahmi (v. 290), el-Cihad.

- Sabit b. Nezir el-Kurtubi (v. 318), Kitabu'l-Cihad.
- El-Ayyaşi, Ebu'n-Nasr Muhammed b. Mesud (v. 320), el-Cihad.
- İbrahim b. Hammad b. İshak el-Ezdi (v. 323), Kitabu'l-cihad.
- Ebu Süleyman Ahmed b. Muhammed el-Hattabi (v. 388), el-Cihad.
- Nevadiru İbn Ebi Zeyd el-Kayravani (v. 389), Kitabu'l-cihad.
- Ebu Hilal el-Askeri (395 yılında yaşadığı biliniyor), Sıfatu'l-harb ve's-selam ve't-ta'n ve'd-darb ve ma yecri min zelike.
- Benu Musa Şakir (Muhammed, Ahmed, el-Hasen) (hicri 3. Asır insanlarından), İlmu alati'l-harbiyye.
- İsmail b. İbrahim b. Muhammed (ibn Kırat es-Serahsi adıyla meşhur) (v. 414), Fadlu'r-remyi fi sebilillah.
- Mecduddin b. Nasrullah (v. 596), Kitabun fi fadli'l-cihad.
- Behauddin Ebu Muhammed Kasım b. Ali el-Hasen (İbn Asakir el-Hafız adıyla meşhur) (v. 600), Kitabu fedaili'l-cihad.
- Abdulganiy el-Makdisi (v. 600), Fadlu'l-cihad.
- Ebu Abdillah Muhammed b. Abdurrahman b. Ali et-Tecibi el-Mersi (v. 610), et-Tergib fi'l-cihad.
- Muhammed b. İsa b. Esba' el-Ezdi (İbnu'l-Münasıf adıyla meşhur) (v. 620), Kitabu'l-incad fi ebvabi'l-cihad.
- Ahmed b. Abdulvahid el-Makdisi el-Buhari (v. 623), Fadlu'l-cihad ve'l-mücahidin.
- Izzuddin Ali b. Muhammed (İbnu'l-Esir adıyla maruf) (v. 630), el-Cihad.
- Behauddin b. Şeddad (v. 631), Ahkamu'l-cihad.
- Yusuf b. Rafi' eş-Şeddad el-Mavsili el-Halebi (v. 632), Fedailu'l-cihad.
- Abdurrahman b. Necm b. Abdulvahhab el-Cezari (Nasihuddin el-Hanbeli adıyla meşhur) (v. 634), el-İncad fi'l-cihad.
- Ebu'l-Ferec el-Makarri el-Vasıti (hicri 6. Asır alimlerinden), Erbeune hadisen fi fadli'l-cihad ve'l-mücahidin.

- Ali b. Abdurrahman b. Hüzeyl el-Fezari el-Endülusi (v. 763), Tuhfetü'l-enfüs ve şiaru sükkani ehli'l-Endülüs.
- İmaduddin İbn Kesir (v. 774), el-İctihad fi talebi'l-cihad.
- Muhammed İbnu'l-Mir Lacin b. Abdullah ez-Zehebi et-Trablusi (Rimah adıyla maruf) (v. 780), Buğyetü'l-kasidin bi'l-ameli fi'l-meyadin fi'l-furisiyyeti ve'l-hurub.
- Ebu Bekir Mahammed b. Ali b. Esba' el-Herevi (v. 800), el-Bedai' ve'l-esrar fi hakikati'r-reddi ve'l-intisar ve gamidi ma ictemeat alehi'r-rumatu fi'l-emsar.
- İbn Nehhas Ahmed b. İbrahim ed-Dımeşki sümme ed-Dimyati (v. 814), Meşariku'l-eşvak ila mesarii'l-uşşak ve müsiru'l-garam ila dari's-selam.
- Ebu Osman Said el-Merakişi (hicri 9. Asır alimlerinden), Siretu ebvabi'l-incad fi meratibi'l-cihad.
- Muhammad b. Ali es-Sağir (hicri 9. Asır alimlerinden), el-Muhtasar el-muharrer fi'r-remyi bi'n-neşab.
- Celaluddin es-Suyuti (v. 911), ebvabu's-seade fi esbabi'ş-şehade.
- Izzuddin Ebu'l-hayr Abdulaziz b. Ömer (İbn Fehd el-Mekki adıyla maruf), et-Tergib ve'l-ictihad fi'l-baisi lede'l-himemi'l-aliyye ale'l-cihad.
- Hüsamuddin el-Bursevi (v. 1042), Fedailu'l-cihad.
- Abdulkadir b. Yusuf en-Nakib el-Halebi (v. 1107), Marifetü'r-remy bi's-siham.
- Ebu'l-Hasen Ahmed b. El-Mehdi el-Gazzal el-Hımyeri el-Endülüsi (v. 1191), Neticetü'l-ictihad fi'l-mühadeniti ve'l-cihad.
- Şeyh Hüseyin b. Muhammed İbrik el-Hayyani (hicri 12. Asır alimlerinden), el-Adabu'l-hakikiyye fi mu'teberatü'l-bundikiyye.
- Abdurrezzak b. Abdulfettah el-Hanefi el-Laziki (1270 yılında Halep'te kadı), Teşvikatu'l-hıyad fi'l-gazvi ve'l-cihad.
- Ali b. Muhammed es-Susi (v. 1311), Risaletün fi'l-isti'dad li'l-cihad.

- El-Hac Muhammed Mustafa el-Meşrıki (v. 1330), İkazu ehli'l-gafleti ve'l-menam ve'n-niyabetu ammen isteykaza.
- El-Haddad Muhammed et-Tihami b. Abdulkadir es-Susi (v. 1336), Gunyetü'l-cihad fi mesaili'l-cihad.
- El-Kadiri Muhammed b. İdris b. Muhammed el-Haseni el-Fasi (v. 1350), Sebilu'l-muhsinin ila fadli'l-cihad fi sebili Rabbi'l-alemin[42].

  Çağdaş eserlerden derleme mahiyetinde aşağıdakiler zikredilebilir:

- Ahmed Nar, el-Kıtal fi'l-İslam.
- 1968 yılında Kahire'de min buhusi'l-mü'temer li mecmai'l-buhusi'l-İslamiyye, el-Cihad.
- Ebu'l-A'la el-Mevdudi, el-Cihad fi sebilillah.
- Ahmed Muhammed el-Hufi, el-Cihad,
- Es-Seyyid Abdulhafiz Abdurabbih, Felsefetü'l-cihad fi'l-İslam.
- Muhammed Şedid, el-Cihad fi'l-İslam.
- Kamil ed-Daks, Ayatü'l-cihad fi'l-Kur'ani'l-Kerim.
- Ahmed Hüseyin, el-Harbu ala hedyi'l-Kur'an ve's-sünne.
- Ahmed eş-Şelebi, el-Cihad ve'n-nuzumu'l-akseriyye fi't-tefkiri'l-İslami.
- Ahmed Guneym, el-Cihadu'l-İslami dirasetün ilmiyyetün fi'n-nususi'l-Kur'an ve sıhahi'l-hadis ve vesaiki't-tarih.
- Muhammed Hasen Said, el-Cihad ve's-selam fi zirveti'l-İslam.
- Tevfik Ali Vehbe, el-Cihad fi'l-İslam.
- Salih el-Lehidan, el-Cihad fi'l-İslam beyne't-talebi ve'd-difa'.
- Muhammed Yasin, el-Cihad meyadinuhu ve esalibuhu.
- Muhammed Imara, el-Faridatü'l-gaibe.

[42] Bu eserlerin yazma ve matbu olanlarıyla ilgili olarak bkz. İbnu'n-Nehhas, Ebu Zekeriya Ahmed b. İbrahim b. Muhammed ed-Dımeşki, Meşariu'l-eşvak ila mesarii'l-uşşak ve müsiru'l-garam ila dari's-selam (fi fedaili'l-cihad), thk. İdris Muhammed Ali ve Muhammed Halid İstanbuli, Beyrut 1990, s. 67-71. Hasan b. İbrahim eş-Şafii (ö. 1856), el-İrşad fi fadli'l-cihad, thk. Müs'id Abdulhamid, Tanta 1992, s. 13-16.

- Muhammed Hayr Heykel, el-Cihad ve'l-kıtal fi's-siyaseti'ş-şer'iyye.
- Atiyye ed-Desruki Ömer, el-Cihad fi'l-Kur'ani'l-Kerim.
- Muhammed Said Ramazan el-Buti, el-Cihad fi'l-İslam keyfe nefhemuhu ve keyfe nümarisuhu.
- Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi, el-Cihad fi'l-İslam.
- Eş-Şeyh er-Rekkabi, el-Cihad fi'l-İslam.
- Salih el-Lehidan, el-Cihad fi'l-İslam.
- Mahmud Şakir, el-Cihad fi'l-İslam[43].

[43] bkz. İbnu'n-Nehhas, s. 72-73.

Birinci Bölüm

CİHAD KAVRAMI VE KAPSAMI

CİHAD KAVRAMI VE KAPSAMI

Giriş kısmında cihad kavramlarının önemi, günümüz açısından konunun problemleri, metodolojisi ve kaynakları hakkında genel bilgiler verildi. Burada ise cihad kavramının tasavvufi, emri bil maruf ve fıkhi boyutuyla ilgili özet bir değerlendirme yapılacaktır. Fıkıh kitaplarının siyer bölümlerinin anahtar kavramları olarak nitelenebilecek cihad, kıtal ve harp kavramlarının anlam alanının tespitine önem verilecektir. Bu yüzden cihad, kıtal ve harp kavramları sözlük, Kur'an kullanımı, Hadis mecmualarında ve fıkıh literatüründeki yeri hakkında bazı bilgiler verilmesi uygun olacaktır. Akabinde devlet başkanı tarafından savaş ilanı veya fiili bir savaş durumu ortaya çıkmasıyla gündeme gelen ve fıkhi bir nitelik arz eden cihadın dini içtimai mükellefiyet boyutu incelenecektir. Esasen cihadın uhrevi mükafat boyutu fıkıh kapsamında incelendiği söylenemese bile, konuyu tamamlayıcı mahiyette olması sebebiyle burada değinilmesinde yarar vardır. Cihadın fazilet boyutuyla alakalı olan şehitlik meselesinin ise, techiz, tekfin ve cenaze namazı yönüyle fıkhı ilgilendiren boyutlarının bulunduğu bilinmektedir.

A. İSLAM LİTERATÜRÜNDE CİHAD

İslam literatüründe cihad kavramına çeşitli ilim dallarında zengin bir anlam yüklenir. Cihad başlıca tasavvuf, emri bil maruf kapsamında incelenir. Emri bil maruf kapsamında ise barış şartlarında ve savaş şartlarında olmak üzere iki kategoride değerlendirilir. Savaş şartlarındaki boyutu fıkıh kapsamına dahildir. Elbette çeşitli bilim dallarında cihad kavrama yüklenen anlamı iyi tespit etmek, kapsamını, sınırlarını ve ilgili kavramlarla münase-

betini netleştirmek gerekir. Dolayısıyla her alanın cihad kavramına yüklediği anlam alanının belirlenmesi ve sınırlarının tespiti hayati önem taşır.

1. Tasavvufta cihad (mücahade)

Nazarî yanı tarikat, amelî yanı dervişlik diyebileceğimiz tasavvuf, rûhî hayattan ahlâka, ondan da âdâb ve muaşerete ait konulara kadar çok geniş bir alanda önemli bir bilgi ve kültür kaynağıdır. Bazıları tasavvufu, nefis ve enaniyet cihetiyle ölüp, kalbî ve rûhî hayat itibarıyla dirilme, bazıları bir taraftan Kur'ân'da zemmedilmiş bulunan mesâvî-i ahlâka karşı tavır alırken, diğer taraftan da mehâsin-i ahlâk ile bezenme, bazıları Kur'ân ve Sünnet rehberliğinde bir çizgi takip ederek, hayatımızda hevâ ve hevesin yerine hüdâyı ikame etme, bazıları da cismanî ve bedenî arzulardan sıyrılarak, –imkân el verdiği ölçüde– melekî vasıflarla ittisaf etme şeklinde yorumlamışlardır.

Ahlâkî yaklaşımı öne çıkararak, tasavvufla alâkalı şunları söylemek mümkündür: O, şeytan ve nefsin dürtülerine karşı her zaman kalbi temiz tutmak.. nefsi kendine has temayüllerinden vazgeçirerek, mümkün olduğu ölçüde, onun hareket alanını daraltmak, sürekli kalbin ve rûhun derece-i hayatında kalmaya çalışarak, hakikî insanlığa yükselmenin yollarında bulunmak, Hak'la olan münasebetlerde ciddîlerden ciddî olmanın yanında, hayatını başkalarının maddî - manevî mutluluğuna bağlamak, en samîmâne gayretler ve en büyük işlerde bile karşılık beklemeden, peygamberâne bir yol izlemek, Allah ile münasebetlerinde Hâlık - mahlûk, abd - Mâbûd mülâhazalarına sımsıkı bağlı kalarak dupduru, halis bir ubûdiyet sergilemek.. mâsiyet karşısında her zaman dişini sıkıp dayanmak, ibadet ve tâatı hayatın gayesi ölçüsünde bir neşve ile yerine getirmek, belâ ve musibetleri gülerek karşılayıp, kahır ve lütfu bir bilmektir.

Konuyla ilgili tasavvufi temel kavramlardan birisi de mücahede / cihad kavramıdır. Esasen mastar olarak cihad ve mücahede arasında ciddi bir fark olduğu söylenemez. Sözlük açısından belki iki kullanım arasındaki en temel fark, cihad kullanımın semai, mücahade kullanımının ise kıyasi olmasından ibarettir. Fakat isim olarak fıkıh literatüründe cihad, tasavvuf literatüründe ise mücahade daha yaygın bir kullanımdır.

Mücahede sözlük anlamıyla insanın teşebbüslerinde ciddî olması, güç

ve tâkatını tam olarak ortaya koyması anlamına gelir. Mutasavvıflar ise cihadı iradenin hakkını vermek, nefis ile savaşmak, onu yenebilme yollarını araştırmak, bedenin istekleriyle dinin emirleri –velev müstehab ve âdâb olsun– çakıştığında tercihlerini her zaman din istikametinde gerçekleştirmek; yemede, içmede, uyumada, konuşmada zarurî olanla iktifâ edip, ibadet ve taat ile hayır ve hasenâtta iyiliğe doymamak demektir.

Öteden beri erbab-ı mârifetin; maddî mücâhede, mânevî mücâhede; diğer bir tasnifle "cihad-ı asğar", "cihad-ı ekber" diye tahlil ede geldiği mücâhede, nefis ve şeytana karşı, mesâvi-i ahlâk diyebileceğimiz fena huy ve fena davranışlara karşı ve kendi şartları içinde zarurî hâle gelince, düşmana karşı savaşın, direnmenin, tetikte olmanın, teyakkuzun ve hazırlıklı bulunmanın unvanı olmuştur. Nefis, şeytan ve mesâvi-i ahlâka karşı; hatta iman, ibadet ve güzel ahlâk duygusunu yerleştirme istikametindeki gayretlerin bütünü "cihad-ı ekber", diğerleri de "cihad-ı asğar" olarak mütalâa edilmek suretiyle konu iki ana bölüme ircâ edilmiştir. İlim ve fikir yoluyla insanlara hizmet etmemiz, söz veya davranışlarımızla iman, İslâm hakikatlerini ve Muhammedî ahlâkı içimize sindirerek, vicdanlarımızda duyarak önce temsil sonra da tebliğ etmemiz, her iki cihad ruhunun da halitası olması itibarıyla, her iki mücâhedeye ait hususî meziyetlerin bütününü birden ihtiva eder.

Riyâzet, irşad, tebliğ veya maddî cihadla alâkalı yazılmış hemen her eserde "Allah uğrunda tam hakkını vererek cihad edin"[44] gibi âyetler serlevha yapılarak, mücâhede bu umumî espri içinde ele alınmıştır.

Cihad-ı ekber veya sofiyece mücâhede nefs-i hayvanînin çirkin ve sevimsiz isteklerine, şeytanın sinsi vesveselerine, cismaniyet ve bedenin aşırı arzu ve "dayatma"larına karşı birer iradeli varlık olduğumuzu ortaya koymaktır. İşte böyle bir zorluktan ötürüdür ki, Allah Rasûlü, bir gazâdan dönerken: "Küçük cihaddan büyük cihada döndünüz."[45] buyurarak, ashabını böyle çok önemli bir meselede irşad etmek istemiştir. Bir başka defa da; "Gerçek

---

[44] Hac, 22/78.

[45] Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas, Beyrut ts., I, 424-425, Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, XIII, 523.

mücâhid, Allah rızâsı yolunda kendi nefsiyle mücâhede eden kimsedir."[46] tembihiyle, cihad-ı ekberin, şeytan ve hevâ-i nefisle mücâdele etmekten ibaret olduğuna dikkatleri çekmiştir.

Cihad-ı asğarın, ara sıra farz olmasına karşılık, cihad-ı ekberde bir süreklilik söz konusudur. Dahası, cihad-ı asğardaki muvaffakiyet, büyük ölçüde cihad-ı ekberdeki başarıya bağlıdır. Bu itibarla her fert evvelâ, kendi içini temizleyip orada enfüsî âhengi tesis etmelidir ki, oturması, kalkması, düşünmesi, konuşması, işlemesi, başlaması da Allah için olsun; olsun da tesirin gerçek kaynağı bulunan ilâhî meşieti yanına alabilsin. Zaten, böyle bir maiyete mazhar olmaksızın başarı elde etmek de mümkün değildir.

İmanla belli bir hedefe doğru yönlendirilmeyen, İslâmî ruhla disipline edilmeyen, ihsanla derinleşip Hak murakabesine açılmayan kimselerin ne hakikat eri olmaları, ne de beşerî münasebetlerde tutarlı bir tavır sergilemeleri mümkündür. Hayatlarını, yeme – içme - uyuma üçgenine bağlamış beden insanları, cismaniyetlerine söz geçiremedikleri gibi ruhlarını yükseltip ona zaferler yaşatmaları, Hak'la hemhâl olup O'na karşı vicdan menfezlerini açık tutabilmeleri de imkânsızdır. Hele bunların kinden, nefretten bütün bütün sıyrılarak, Allah'tan ötürü top yekün varlığı kucaklamaları kat'iyen söz konusu değildir.

Kusursuz bir toplum ancak kusursuz fertlerden meydana gelir; böyle fertler de bugüne kadar hep, iyi bir ruhî terbiye eseri olagelmişlerdir. Kâmil topluma gitmenin yolu kâmil fertlerden geçer. Böyle bir mücâhedenin en önemli esası da hiç şüphesiz cismanî ve nefsânî arzuları zabt u rabt altına alıp vicdan mekânizmasının manevra kâbiliyetini artırmaktır[47].

Özetle, tasavvufi anlamıyla cihad, nefis ile mücahedenin adıdır. Hadislerde bu tür cihad, büyük cihad olarak tanımlanır ve tasavvufi metin-

---

46 Tirmîzî, Fedâilü'l-cihad 2; Ahmed b. Hanbel, VI, 20.

47 Bkz. Gülen, Fethullah, Kalbin Zümrüt Tepeleri, İzmir 2005, II, 234-238. Ayrıca tasavvuftaki mücahede kavramıyla ilgili olarak bkz. Tusi, Ebu Nasr Serra, el-Lüma' fi't-tasavvuf, Mısır, ts. I, 208-210; Muhasibi, Ebu Abdillah el-Haris b. Esed, er-Riaye li hukuki'llah, Beyrut, ts. s. 326; Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1997, s. 185, 520-521; Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1996, s. 121, 382; ed-Dihami, Ali b. Muhammed, Cihadu'n-nefs, Riyad 2008, s. 18 vd.

lerde sıklıkla kullanılır[48]. Tasavvufi anlamdaki cihadın ferdi boyutları ön planda olup, toplumsal tezahürü dolaylıdır.

2. Emri bil maruf kapsamında cihad

Esasen peygamberlerin gönderiliş gayeleri tebliğdir. Tebliğin özü ise iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmaktır. İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak zaten bütün dinlerde önemli bir ilkedir[49]. Kur'an'da emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münker, ıslah, nasihat, inzar ve tebliğ kavramları kullanılır[50]. Tebliğ gayrimüslimlere davet ilkesini ifade ettiği gibi, Müslümanlara yönelik irşat faaliyetlerini de ifade eder.

Dine davet bütün peygamberlerin olduğu gibi aynı zamanda bütün Müslümanlar açısından da hayatın gayesini oluşturur. En azından bir grup Müslüman'ın bunu yapması dini bir sorumluluktur. İlgili ayette, "Sizden hayra çağıran; iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun. İşte bunlar kurtuluşa erenlerdir."[51] Müminlerin tam aksine, münafıkların ise iyiliği engelledikleri, kötülüğü emrettikleri belirtilir[52]. Bu görevlerini yapmayan milletlerin kötü akibetleri beyan edilir[53].

İslam dini, yaşama ve yaşatma olarak tanımlanabilir. Yaşatma faaliyeti, davet esasına dayanır. Bunu bilfiil Peygamberimiz (as) uygulamıştır. Gelen heyetler bu gayeyle ağırlanır. Devlet başkanlarına davet mektupları bu gayeyle gönderilir. Ayrıca, Müslüman olanlara İslam'ı anlatmalarının dini bir görev olduğu kendiliğinden hissedilir. Bu sebeple, Müslüman olan her sahabi dinini hem öğrenmeyi hem öğretmeyi, hem yaşamayı hem de yaşatılması için çabalamayı hayatının gayesi bilmekteydi.

Kur'an'da davet metodu olarak, hikmet ve güzel öğüt referans gösterilir. Davet kelimesi sözlükte, dua etmek, çağırmak, davet etmek gibi

---

48 Bkz. Yasin, Muhammed Naim, el-Cihad meyadinuhu ve esalibuhu, Ürdün 1993, s. 9 vd.; Mer'a, İbn Abdillah b. Mer'a, Ahkamu'l-mücahid bi'n-nefs fi sebilillahi azze ve celle fi'l-fıkhi'l-İslami, Medine 2003, I, 28 vd.

49 Gazali, Ebu Hamid, İhyau Ulumi'd-Din, İstanbul 1985, II, 302.

50 Önkal, Ahmet, Rasulullah'ın İslam'a Da'vet Metodu, Konya 1987, s. 5.

51 Al-i İmran, 3/104.

52 Tevbe, 9/71.

53 Maide, 5/78-79.

anlamlara gelir[54]. Bu kelime, fiil olarak Kur'an'da dua anlamında kullanılır; "ila" harfi ceriyle ise davet / çağrı anlamını kazanır[55]. Hz. Peygamber (as) "Allah'a çağıran bir kişi" olarak tanımlanır. Davet, terim olarak ise insanları Allah'ın birliğine çağırmak ve İslam dinini insanlara anlatarak benimsetmeye çalışmak anlamını ifade eder. Yine insanlara iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye uğraşmak da davetin kapsamına girer[56]. Bu kapsamda ilayı kelimetullah uğrunda müminlerin gösterdiği maddi ve manevi her türlü gayretin adı cihaddır[57].

Emri bil marufun diğer boyutu, nehyi anil münkerdir. Ayetlerde bu iki boyut birlikte zikredilir. Münker konusunda Peygamberimiz ise şöyle buyurur: "Kim bir kötülük görürse, onu eliyle düzeltsin, eliyle düzeltemiyorsa diliyle düzeltsin, diliyle de düzeltemiyorsa en azından kalben kabullenmesin. Bu ise imanın en zayıfıdır"[58].

Burada emri bil maruf ve nehyi anil münkerin sınırının tespiti en kritik noktayı oluşturur. Bilindiği gibi fert velayeti altındaki kişileri cezalandırması ahlaki boyutla sınırlıdır ve terbiye / eğitim ile kayıtlıdır. Fert, velayeti bulunmayan kişileri ahlaken bile tedip etme ve cezalandırma hakkına sahip değildir.

Fert hiçbir zaman, mahkemeye, hakeme ve sulh yoluna başvurmaksızın bizzat kendisi ihkak-ı hak davasında bulunarak cezalandırma yapamaz. Bu anlamda fert, baba katilini bile cezalandıramaz. Birçok Müslüman toplumun sıkıntısı olan kan davaları bu ilkenin ihlalinin sonucudur. Cezalandırma ve cezaların infazı münhasıran milleti temsilen devlete, devleti temsilen de mahkemelere aittir. Bu ilkelere göre, dil ile düzeltmeye çalışma her müminin sorumluluğu, el ile düzeltmeye çalışma ise devletin sorumluluğu olarak tespit edilir. Kişinin gördüğü bir yanlışlığı el ile, güç

54 İbn Manzur, Ebu'l-Fadl, Lisanü'l-Arab, Beyrut 1988, d.a.v. md.

55 İsfehani, Hüseyin b. Muhammad er-Ragıb, Müfredat-ı Elfazı'l-Kur'ân, Beyrut 1992, s. 315–316.

56 Saka, Şevki, Kur'an-ı Kerim'in Davet Metodu, İstanbul ts, s. 17

57 Özel, Ahmet, "Cihad", DİA, İstanbul 1993, VII, 527; Şibay, Halim Sabit, "Cihad", İA, İstanbul 1993, III, 270.

58 Nesai, İman, 17. Günümüzde cihad konusuyla ilgili olarak bkz. Topaloğlu, Bekir, "Cihad", DİA, İstanbul 1993, VII, 531-534.

ile düzeltmeye çalışması, düzen adına düzensizlik doğurur, kaos ve anarşi ortamına zemin hazırlar.

Sözün özü, cihad bir müslümanın hayat felsefesiyle yakından alakalı bir kavramdır. Cihad tasavvufi anlamda nefis ve şeytanla mücahedenin adıdır. Emri bil maruf kapsamında irşat, tebliğ ve davetle doğrudan alakalı bir kavramdır. Bu hususta Allah rızası için yapılan mali ve nefsi bütün çabaların bu kategoride değerlendirildiği görülür. Dil ile cihad, kalem ile cihad vb hususlar bu kapsama dahildir. En önemli özelliğiyle emri bil maruf kapsamında hiç kimseye zorlama yapamaz, nehyi anil münker kapsamında ise zor kullanamaz. Bunun tek istisnası velayeti bulunan kişilere ahlaki anlamdaki sorumluluğudur ve bu da ahlaki sınırlarla kayıtlıdır. Esasen emri bil maruf kapsamındaki cihadla, fıkıh kapsamındaki cihadı barış şartlarında ve savaş şartlarında olmak üzere iki grupta değerlendirmek mümkündür. Zaten bazı fıkıh kitaplarında cihadın emri bil maruf kapsamında olduğu kayıtlıdır[59]. İkisi arasındaki en temel fark ise velayet konusunda kendini gösterir.

3. Fıkıh kapsamında cihad

Cihad çok boyutlu bir kavramdır ve kavramın bu özelliği İslam literatürüne de yansımıştır. Konunun tasavvuf ve emri bil maruf boyutuna yukarıda değinildi. Bundan sonraki bölümlerde ise daha ziyade cihadın fıkhi boyutu üzerinde durulacaktır. Fıkhi boyutunda cihad, kıtal ve harp kavramları birlikte mütalaa edilecektir. Özellikle de cihad ve kıtal kavramları üzerinde hassasiyetle durulmaya çalışılacaktır.

Fıkıh literatüründe cihad konusu "siyer" bölümünde anlatılır. Bölüm başlığının siyer kavramı yerine bazen "cihad", bazen de "siyer ve cihad" şeklinde kullanıldığı görülür. Bölüm adı olarak "siyer" veya "siyer ve cihad" şeklinde isimlendirenler, konuyu genellikle ceza hukukundan sonra anlatılırlar. Bölüm adı olarak "cihad" kelimesini tercih eden bazı müellifler ise, konuyu ibadet bölümünün akabinde incelerler[60]. Bölüm adlandırması

---

59 Bkz. el-Haruni, Ahmed b. Hüseyn, Şerhu't-tecrid fi'l-fikhi'z-zeydiyye, San'a 2006, VI, 477-479.

60 Hac bölümü ile buyu' bölümü arasında incelenmesinin örneği için bkz. İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid, İstanbul 1985, I, 307

değişse bile, temel fıkıh kitaplarında muhtevanın farklı olduğu söylenemez. Elbette farklı mezheplerin konunun alt başlıklarındaki farklı değerlendirmelerinin bulunduğu bilinmektedir.

Malum olduğu gibi, savaşlar çok boyutlu bir fenomendir, stratejik ve konjoktürel bir konudur. Öncelikle savaşların devlet başkanını ilgilendiren ve maslahata göre değişkenlik arz eden boyutları bulunmaktadır. Başka bir anlatımla bir ülkeyle savaş veya barış yapılması konusu öncelikle askeri erkânı ve siyasi erki ilgilendirir. İstişare neticesine göre devlet başkanı gerektiğinde barış anlaşması imzalar, şartlar zaruri kıldığında ise savaş kararı verebilir[61].

Genel bir prensip olarak barış anlaşması yapma veya savaş ilan etme, kişi ve kurumların yetkisinde olan bir konu değildir. İslam hukukçuları, temel ilke olarak bu tür konuların devlet başkanının yetkisinde olduğunda hemfikirdir[62]. Hz. Peygamber (as) katıldığı savaşları devlet başkanı sıfatıyla bizzat kendisi komuta etmiş, gönderdiği seriyyeleri de yine bizzat kendisi görevlendirmiştir. Hanefi mezhebinde Peygamberimizin barış antlaşmaları ve savaşları devlet başkanlığı vasfıyla temellendirilir. Zaten konunun bu boyutunun hukukun da, hukukçuların da konusu olmadığı malumdur.

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde mal ile cihad kavramı kullanılır. Mal ile cihadın mahiyetini anlatma kapsamında, büyük müctehitlerden İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybani'nin siyer adlı ölümsüz eserinde bazı bilgiler bulunmaktadır[63]. Ahkam ayetleri müfessirlerinden İbn Arabi de zaten Kur'an-ı Kerim'deki karzı hasenle ilgili ayetlerin bütünü, mal ile cihad olarak tefsir etmektedir[64]. Özellikle Tevbe suresinde Müslümanların Allah yolunda infak etmeleri farklı anlatımlarla teşvik edilir. Münafıkla-

---

vd., İbn Kayyım el-Cevziyye, Camiu'l-fıkh, thk. Yüsra es-Seyyid Mahummed, Mansura 2000, IV, 7 vd.; Muhammed b. El-Hasen el-Hür el-Amili, Vesailu'ş-şia ila tahsili mesaili'ş-şeria, thk. Muhammed es-Serrazi, Beyrut ts. XI, 3 vd.

61 Maverdi, Ali b. Muhammed Habib, el-Ahkamu's-Sultaniyye ve'l-Vilayati'd-Diniyye, Mısır 1983, s. 44; Bilmen, Ö. Nasuhi, Hukukı İslamiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul ts., III, 359.

62 Maverdi, Ahkâm, s. 32.

63 Kadınların mallarıyla cihad etmeleriyle ilgili olarak bkz. Şeybani, Siyer, I, 176.

64 İbn Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah, Ahkamu'l-Kur'ân, Beyrut, ts. I, 230–231; bkz. Şeybani, Siyer, V, 272.

rın imkân bulamadıkları için az infak eden müslümanlara dil uzatmaları aktarılır. Ayrıca tarih ve hadis kitaplarında sahabilerin mali infakına dair ayetleri hayata geçirmeleriyle ilgili akıllara durgunluk verecek örnekler anlatılmaktadır. Hatta kadınların bile imkânlarını bu yolda seferber ettikleri bilinmektedir. Konuyla ilgili ayetlerin izahı kapsamındaki sünnet ve sahabi uygulamalarına rağmen, fıkıh kitaplarında mal ile cihad boyutundan genellikle bahsedilmez. İmam Muhammed'in yer yer yaptığı izahlar, klasik fıkıh kitaplarına gereği gibi yansımaz. Elbette yansımamasında, Hz. Ömer döneminden itibaren konunun bu boyutunun devlet eliyle icra edilmesinin önemli rolü inkâr edilemez. Doğrusu tarihi süreçte de hep böyle ola geldiği söylenebilir.

Yine ayet ve hadislerde cihad mükellefiyetinin uhrevi mükâfatından bahsedilir. Kur'an-ı Kerim'de malla ve canla yapılan gayretin büyük bir sevap olduğu, cihad edenlerle oturanların eşit olmadığı, cihad edenlerin daha faziletli olduğu ifade edilir. Allah yolunda öldürülenlere ölü denilmemesi, onların ölü zannedilmemesiyle ilgili ayetler de burada hatırlanabilir. Özellikle hadislerde cihad mükellefiyetinin uhrevi mükâfatından detaylı bahsedilir. Ayrıca buraya ribat, gazilik ve şehitliğin faziletine dair çok sayıdaki ayet ve hadisler de eklenmelidir. Fakat cihadın ve şehitliğin fazilet boyutunu ifade eden bu hususlar genellikle fıkıh kitaplarında anlatılmaz. Elbette anlatılmamasını, fıkıh sistematiğinin bir gereği olarak düşünmek daha isabetlidir. Fıkıh kitaplarında Müslümanların nefisle cihad mükellefiyetleri ve İslam savaş hukukunun prensipleri ise detaylı anlatılır.

İslam'da savaş realitesi görmezden gelinmemiştir. Bu yüzden savaş hukukunu ilgilendiren sıcak savaş öncesi, sıcak savaş esnası ve sıcak savaş sonrasıyla ilgili hükümler siyer bölümlerinde incelenmiştir. Fıkıh literatüründe başlık adlandırması değişse bile, muhtevanın ana hatlarıyla değiştiği söylenemez. Biz burada temel fıkıh kitaplarımızdaki muhtevayı, ana hatlarıyla kısaca özetleyeceğiz[65]. Elbette mezhepler arasında detay konuların değerlendirilmesinde farklı yaklaşımların bulunduğu bilinmektedir.

---

[65] Mezhepler arasındaki farklılık ana başlıklarda değil, ana başlıkların muhtevasıyla ilgilidir. Savaş sebebinin küfür olup olmadığı, ehli kitap kavramının kapsamı, İslam davetinin ulaşmadığı bir kavme davet yapılmadan meydana gelen öldürme olaylarında diyetin gerekip gerekmediği, süvarinin ganimet payındaki hissesi vb. örnekler muhteva farklılığına örnek olarak zikredilebilir.

Fıkıh kitaplarının bu bölümünde ilk olarak cihadın ne zaman farzı kifaye veya farzı ayn olduğu beyan edilir. Cihadla mükellef olanların şartları belirtilir. Fıkıh kitaplarında daha ziyade cihad ibadetinin bedeni yönü anlatılır. Fıkıhta cihadın ibadet olarak nitelenmesi, sevaplı bir iş olduğunu ifade etmeklek beraber, daha ziyade Müslümanların mükellefiyetlerini ifade eder. İbadet olarak nitelendiği için Müslüman olma, beden gücüne sahip olma (kudret) gibi bazı özellikleri zikredilir[66]. Mazeretli kabul edilenler kaydedilir[67].

Fıkıh kitaplarında ikinci olarak savaş durumunda devlet başkanın iyi ve facir olduğu tartışmasının yersizliğine dikkat çekilir ve devlet başkanı iyi de olsa facir de olsa itaat ederek cihad çağrısına olumlu cevap verilmesi gerektiği beyan edilir.

Fıkıh literatüründe savaş sebebinin (illet) küfür mü, düşmanlık (hirabe) mı olduğu bütün boyutlarıyla tartışılır. Akabinde sıcak savaş öncesi barış çağrısı niteliğinde olan davet ilkesinden bahsedilir. Bu ilkenin birincisini İslam'a davet, ikincisini ise hakimiyeti (cizye) kabul oluşturur. Bu özelliğiyle genel davet prensiplerinden farklılık arz eder. Bu tekliflerden birinin kabul edilmesi, savaşın başlamadan bittiğini ifade eder. Bu iki teklifin olumsuz cevaplanması durumunda ise savaş kaçınılmaz olur.

Savaşın kaçınılmaz olduğu durumda düşman tarafından mukatil (savaşçı) vasfını haiz olan ve olmayanların kimler olduğu tespit edilir. İslam savaş hukukuna göre sıcak savaş anında bile kadın ve çocuklarının öldürülemeyeceği ilkesi bu tartışmayla doğrudan alakalıdır. Esasen esirlerle ilgili bazı hükümlerde de yine mukatil (savaşçı) vasfı belirleyici bir rol oynar.

Fey ve ganimet hükümleri savaş hukukuyla ilgili hükümlerin tamamlayıcısı niteliğindedir. Fıkıh literatüründe darı İslam'ın darı harbe hangi şartlarda dönüşüp dönüşmeyeceğiyle ilgili tartışmalar da ganimet hukukuyla alakalıdır. Çünkü ganimet hukukuna göre, darı İslam ile darı harp statüsü farklılık gösterir.

---

[66] Kadınların kıtal kuvvetinden mahrum olmalarıyla ilgili olarak bkz. Şeybani, Siyer, I, 139, 140. Kadınların mallarıyla cihad etmeleriyle ilgili olarak bkz. Şeybani, Siyer, I, 176.

[67] Nisa, 4/95; Tevbe, 9/91; Fetih, 48/17.

Fıkıh literatürünün ilgili bölümlerinde sadece savaşla ilgili hükümler değil, gayrimüslimlerle barışçıl ilişkilerin de anlatıldığı görülür. Bu kapsamda gayrimüslimlerin vatandaşlık hukukunu ifade eden zimmet akdi detaylı anlatılır. Zekat, öşür ve cihaddan muaf olmaları sebebiyle gayrimüslim vatandaşların mali olarak cizye ve haraçla yükümlü oldukları beyan edilir. Can ve mal güvenliklerinin sağlanması, dini özgürlükleri ve idari anlamda bazı asayiş problemleriyle ilgili hükümler yer alır.

Devletlerarası barışçıl ilişkiler iki kategoride değerlendirilir. Milletlerarası münasebetler yönüyle eman müessesesi anlatılır. Bu statüde ticari münasebetler ve gümrük vergisiyle ilgili hükümler nakledilir. Barışçıl ilişkilerin ikincisini devletlerarası münasebetler oluşturur. Bu kapsamda barış antlaşması yapılabilecek ülkelerle ilgili kriterler zikredilir.

Hz. Ebu Bekir dönemi ridde savaşlarıyla temellendirilen hükümler ile Hz. Ali döneminde ilk isyan hareketi olan haricilerle (bağy, isyan) ilgili hükümler bu bölümü tamamlayıcı niteliktedir. Bu iki grubun hukuki statüsü, genel savaş hukukundan ayrıldığı hususlar özellikle belirtilir[68]. En önemli özelliğiyle cihad mükellefiyeti ifade edildikten sonra, temel fıkıh kitaplarımızın bütününde savaş hukukuyla ilgili hükümler kıtal ve katl kavramları üzerine inşa edilir. Eğer zuhulümüz olmadıysa, son dönemler hariç, bu kullanımın istisnası yoktur. Bu yüzden cihad, kıtal ve harp kavramlarının sözlük, Kur'an kullanımı, hadis mecmualarındaki bölümleri ve fıkhî nitelikleri hakkında kısa bilgiler verilmesi uygun olacaktır[69].

B. FIKIH LİTERATÜRÜNDE HARP, KITAL VE CİHAD

Tezimizin bundan sonraki bölümlerinde cihadın tasavvuf ve emri bil maruf boyutu anlatılmayacak, sadece fıkhi boyutuyla ilgili yönleri araştırılacaktır. Fıkıh literatürünün ilgili bölümleri savaş yönüyle incelendiğinde konunun anahtar kavramlarının cihad, kıtal ve harp kavramları

---

68 Bkz. Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, Ruusu'l-mesail, Beyrut 1987, s. 479.

69 Müşrik, ehli kitap, ridde ve isyan savaşlarının temellerini teşkil eden hükümler itirabiyle bkz. Serahsi, Şerh, I, 13. Bkz. Şeybani, Siyer, I, 257; V, 57, 58; katl hükmü itibariyle bkz. V, 148, 149. İbn Kesir, IV, 118.

olduğu söylenebilir. Elbette kavramların anlam alanının tespiti hayati önemi haizdir.

Aktüel araştırmalarda cihad kavramının psikolojik, sosyolojik, kültürel, tarihi, siyasi, hukuki boyutlarıyla değerlendirildiği görülür. Esasen dünden bugüne farklı yorumların oluşumunda en hassas ve en kritik kırılma noktalarından birini, belki de birincisini cihad kavramına yüklenen anlam oluşturur. Elbette kavramların doğru anlaşılması tarihten bugüne farklı kanaatlerin sebep ve sonuçlarını analiz etmede oldukça önemlidir.

Doğrusu bu kavramların birbiriyle yakın irtibatından dolayı detayların nüanslarda saklı olduğu söylenebilir. Bu nüansların netleşmesinde etimolojik ve semantik analizin önemi inkâr edilemez. Biz bu bölümde cihad, kıtal ve harp kavramları arasındaki nüansları, birbiriyle münasebetini ve farklılıklarını sözlük, Kur'an, temel hadis mecmualarındaki tasnifi, cihadla ilgili müstakil eserlerin muhtevası, fıkıh literatüründeki tanımı ve nitelenmesi yönleriyle karşılaştırılacaktır. Kanaatimizce konumuzun anahtar kavramı olan cihadı tanımlamak için kıtali, kıtali tanımlamak için harbi, harbi tanımlamak için de silmi tanımlamak gerekir. Çalışmamızda kavramsal silsileye bağlı kalarak, önce silmi, akabinde harbi, sonra kıtali, en sonunda ise cihad kavramları incelenecektir.

1. Sözlükte harp, kıtal ve cihad

Silm: Arapça sözlüklerde barış anlamında silm kelimesi kullanılır. Sulh kelimesi de silm kelimesiyle yakından alakalıdır. Birden fazla kavmin aralarındaki antlaşmaya sulh denildiği gibi, silm de denilir. Bu yönüyle sulh ve silm eş anlamlı kavramlar gibidir. Bununla beraber sulh farklı yerlerde birbirine yakın anlamlarda kullanılmasıyla daha zengin bir içeriğe sahiptir[70]. Kur'ân'da salah kelimesi bazen fesat bazen de seyyie kelimesiyle zıt anlamlı kullanılır. Sulh kelimesi isim olarak ise insanlar arasındaki nefreti izale için kullanılan özel bir kavramdır[71].

Sözlüklerde silm kelimesinin sulh anlamına geldiği kaydedilir ve har-

[70] İbn Manzur, s.l.h. ve s.l.m. md. IV, 2479-2480; Şemseddin Sami, Kamusu Türki, Dersaadet 1317, s. 830-831.
[71] İsfehani, s.l.m. md.

bin zıddı olduğu özellikle belirtilir[72]. Selm kelimesi de silm anlamında kullanılır[73]. Silm kelimesinin Türkçe karşılığı olarak sulh ve barış anlamı verilir[74].

Harp: Sözlüklerde hem silm kelimesi hem de harp kelimesi birbirinin zıddı olarak kaydedilir. Harp kelimesi mastar olarak mızrakla dürtmeyi ifade eder. İsim olarak ise kavga ve savaş anlamına gelir. Sözlüklerde isim olarak harp kelimesinin müennes olduğu kaydedilir. Ayrıca müzekker kullanımın bulunduğu da belirtilir. Harp kelimesinin isim olarak çoğulu ise "hurûb"dur[75]. Günümüz Arapçasında "harb-ı ehliye" sivil savaş, "el-harbu'l-uzma", "el-harbu'l-alemiyye" ve "el-harbu'l-amme" Birinci Dünya Savaşı anlamında kullanılır[76].

İsfehani harp kelimesini isim olarak açıklama gereği duymaz ve "maruf" diyerek yetinir. Akabinde harbin "seleb" manasında kullanıldığını ekler; hatta bazen selebe harp dendiğini söyler. Bu kökten türetilen isimlerin farklı kullanımlarını açıklar ve mescidin mihrabı (çoğulu meharib) tamlamasının şeytan ve heva muharebesi yeri olduğunu beyan eder[77]. Hadis sözlüğü olarak bilinen İbnu'l-Esir de, harp kelimesinden türetilen bazı fiil ve isimlerin çeşitli kullanımlarını nakletse bile, harp kelimesinden bahsetmez[78]. Bahsetmemesi büyük ihtimalle maruf görülmesinden kaynaklanır.

Arapçada hârebe fiili harp etmek (savaşmak) anlamına gelir. Muharebe ise hârebe fiilinin mastarıdır. Silmin sonucu müsaleme olduğu gibi, harbin sonucunun da muharebe olduğu ifade edilir.

Kıtal: Sözlüklerde kâtele fiili de hârebe fiiliyle açıklanır. Her iki fiilin

---

72 İbn Manzur, s.l.m. md.

73 Silm ve selm arasındaki fark için bkz. Maduridi, VI, 256.

74 Asım Efendi, Kamus Tercemesi, İstanbul 1305, s.l.m. md.; Ahteri, Mustafa b. Şemseddin Karahisari, Ahteri kebir, Beyrut ts., s.l.m. md.; Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1996, s. 953.

75 İbn Manzur, h.r.b. md.

76 Mutçalı, Serdar, Arapça – Türkçe Sözlük, İstanbul 1995, h.r.b. md.

77 Isfehani, h.r.b. md.; ayrıca bkz. Zemahşeri, Carullah Ebu Kasım Mahmud b. Ömer, Esasü'l-belağa, Beyrut 1965, h.r.b. md.

78 İbnu'l-Esir, Mecduddin el-Mübarek b. Muhammed, en-Nihaye fi garibi'l-hadis ve'l-eser, Beyrut ts , h.r.b. md.

müşareket ifade ettiği sözlüklerde kaydedilir. Kâtele fiilinin mastarı olarak hem mukatele hem de kıtal kelimeleri verilir[79]. Bilindiği gibi sözlüklerde diğer mezit bablarda olduğu gibi[80] mufaale babından gelen fiillerin mastarları kaydedilmez. Bu babtan gelen fiillerin ikinci mastar formu kullanıldığında ise her iki mastar formu birlikte verilir. Muhtemelen bu özellik fiâl kalıbındaki mastarının semai olmasından kaynaklanır.

Klasik sözlüklerde harp ve cihad kelimelerinin hem mastar hem de isim formunun ayrı ayrı verilmesine rağmen, kıtal kelimesinin mastar formunun verilip isim formunun verilmemesi oldukça dikkat çekicidir[81]. Sadece son dönem bazı sözlüklerde kıtal kelimesinin isim formu da verilir ve harp kelimesiyle açıklanır[82]. Mastar anlamında kıtal kelimesinin olumsuzu savaşmamak / oturmak olarak Kur'an'da kıtal kelimesinin zıddı olarak "oturanlar"[83] olarak kullanılması dikkat çekicidir. Ayrıca temel sözlüklerde harp kelimesinde olduğu gibi kıtal kelimesinin çoğulundan da, müzekker veya müennes oluşundan da bahsedilmez. Muhtemelen bu özelliği kıtal kelimesinin mastar anlamında kullanılmasından kaynaklanır. Bu verilere göre mastar anlamıyla kıtal kelimesinin harp değil, muharebe anlamına geldiğini vurgulamak isteriz. Elbette muharebe ve kıtal kavramları da harp kavramından bağımsız düşünülemez.

İngilizcede war kelimesi savaş anlamına gelir, fight kelimesi ise savaşmayı ifade eder. Türkçede ise savaş hem isim hem de fiil olarak kullanılmaktadır. Kanaatimizce Türkçe isim olarak kullanılan savaşın karşılığı Arapçada harp kelimesidir. Türkçede isim olarak kullanılan savaş kelimesinin zıddının barış olduğu da malumdur. Türkçede fiil olarak kullanılan savaş kelimesinin karşılığı ise Arapçada maharebe, mukatele ve kıtal kelimeleridir.

---

79 İbn Manzur, k.t.l. md.; Cevheri, İsmail b. Hammad, es-Sıhah, Beyrut 1984, k.t.l. md.; Firuzabadi, Muhammed b. Yakub, el-Kâmûsu'l-Muhit, Beyrut ts., k.t.l. md.; Nesefi, Necmuddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed, Tılebetü't-talebe fi'l-ıstılahati'l-fıkhiyye, Kahire 2008, s. 294.

80 Mesela, c.h.d., k.t.l. kökünden türetilen fâale babının her iki mastar formu verilir. Fakat, h.c.r. kökünden türetilen fâale babının mastar formu verilmez.

81 Bkz. İbn Manzur, k.t.l. md.

82 Bkz. Mesud, Cübran, er-Raid, Beyrut 1986, k.t.l. md.

83 Bkz. Maide, 5/24.

Katl: Kıtalin tabii sonucunun katl olduğu malumdur. Katl mastarı da malum anlamıyla öldürmeyi, meçhul manasıyla ise öldürülmeyi ifade eder. Katl esas itibariyle mevt gibi ruhun bedenden ayrılmasını ifade eder. Başka bir anlatımla mevt ve katl kelimeleri sonuç itibariyle eşittir. Ölüme sebep olma açısından ise mevt ile katl arasında fark vardır. İsfehani iki kelime arasındaki farkı şöyle belirtir: Birisinin fiiliyle ölüm gerçekleşirse katl, hayatın fevtiyle olursa mevt denilir. Ayette her iki kelimenin peş peşe atıfla kullanıldığını da teyit olarak ekler[84].

Cihad: Arapçada cihad c.h.d. harflerinden türetilmiş bir kelimedir. Mastar olarak cehd "güç ve çaba sarf etmek, bir işi başarmak için bütün imkânları kullanmak" gibi anlamlar ihtiva eder[85]. İsim olarak ise cehd takat, cühd ise meşakkat manasında kullanılır[86]. İctihad ve cihad kelimelerinin bu kökten türetildiği biliniyor. İslam hukuk metodolojisinin önemli bir kavramı olan ictihad, her hangi bir iş hususunda çaba sarfetmek ve olanca gücünü harcamaktan ibaret olup, sadece külfet ve sıkıntı gerektiren işler hakkında kullanılır. Mesela Arapçada 'Değirmen taşını taşımaya çalıştı / çabaladı" denilir, fakat bir hardal tanesi taşımaya çalıştı' denilmez. Yani Araplar, ictehede fiilini, değirmen taşını taşıma hususunda kullanırlarsa da bir hardal tanesini taşımada kullanmazlar[87].

Sözlüklerde câhede fiilinin mastarı olarak mücahede ve cihad kelimeleri zikredilir[88]. Temel sözlüklerde katele fiilinin müşereket ifade ettiği belirtilirken, cahede fiilinin müşareket ifade ettiği bilgisine biz rastlayamadık. Zaten sözlükler bu babtan gelen bütün fiillerin müşareket ifade etmediğine dikkat çekerler. "Allah onların belalarını versin" ayetinde kıtal kelime-

---

84 İsfehani, k.t.l. md.; Cevheri, k.t.l. md., Firuzabadi, k.t.l. md.

85 İbn Manzur, c.h.d. md.; İsfehani, c.h.d. md.

86 İsfehânî, c.h.d. md.; Fîrûzâbâdî, c.h.d. md.; Kâsâni, Alauddin Ebu Bekr b. Mesud, Bedaiu's-sanai' fi tertibi'ş-şerai', Beyrut 1986, VII, 97.

87 Gazali, Ebu Hamid, İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, çev. Yunus Apaydın, Kayseri 1994, s. 315.

88 Nesefi, Tılebe, s. 293; Konevi, Kasım, Enisu'l-fukaha fi ta'rifati'l-elfazi'l-mütedaveletü beyne'l-fukaha, Cidde 1986, s. 181; Heykel, Muhammed Hayr, el-Cihad ve'l-kıtal fi's-siyaseti'ş-seriyye, Beyrut 1996, I, 35-50. Cihad ve harp kavramları arasındaki farklar için bkz. Abdulhafız Abdu Rabbih, s. 27-47, özellikle s. 38-47, cihad ve kıtal kavramları arasındaki farklar için bkz. 29-32, 200 vd.

sinin müşareket ifade etmediği malumdur. Ayrıca bu babtan geldiği halde hiç müşareket ifade etmeyen yapıyı, sâfere fiiliyle örneklendirirler[89]. Aynı durum cihad kelimesi için de geçerlidir, denebilir. Hatta bazı sözlüklerde cihad kelimesinin mübalağa ifade ettiği beyan edilir[90].

Eğer cihadın mübalağa ifade ettiği kabul edilirse, her iki kavramın sözlük anlamındaki en önemli farklardan birisinin kıtalin müşareket ifade etmesi, cihadın ise mübalağa ifade etmesidir, denilebilir. Eğer cihad kelimesine müşareket anlamı verilirse, Müslümanlarla savaşan müşrik ve gayrimüslim taraflara da bu kavramı kullanmak icap eder. Gayrimüslimler için cihad kavramının sözlük anlamında kullanılması doğru olsa bile, fıkhi bir terim olan cihad anlamında kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Bu yüzden iki kavram arasındaki nüansı netleştirmeye çalışmak için Kur'an kullanımına dikkat çekmek gerekir.

2. Kur'an'da harp, kıtal ve cihad

Burada harp, kıtal ve cihad kelimelerinin Kur'an'daki kullanımlarıyla ilgili bazı teknik bilgiler verilecektir. Bu teknik bilgilerle, Kur'an'da kullanılan bu kavramların anlam alanının belirlenmesine katkı sağlanması hedeflenecektir.

Harp: Kur'ân'da h.r.b. kökü türevleriyle birlikte 11 kez kullanılır. Ancak bu kelimenin sülasi kullanımı fiil formuyla da mastar formuyla da geçmez. Hârebe fiili ise, mazi ve muzari formuyla birer kere zikredilir. Bir yerde hirabe cezasının temelleriyle ilgili, diğer yerde ise mescidi zırar konusuyla ilgili olarak anlatılır[91]. Hârebe fiilinin mastar formu olan muharebe Kur'an'da kullanılmaz. Harp kelimesi ise isim olarak 4 kez tekrarlanır. Harp kelimesinin zıddı olduğu beyan edilen silm kelimesi ise Kur'ân'da 1 kez silm[92], 2 kez de selm[93] şekliyle tekrarlanır. Bu kelimenin türevleri ise Kur'an'da oldukça fazla kullanılır.

---

89 Bkz. İbn Manzur, k.t.l. md.
90 Krş. Rikabi, s. 15.
91 Maide, 5/33; Tevbe, 9/107.
92 Bakara, 2/208.
93 Enfal, 8/61; Muhammed, 47/35.

Kıtal: Kur'an'da k.t.l kelimesi türevleriyle birlikte 170 kez tekrarlanır. Kâtele fiili ise malum olarak mazi formunda 9 kez, muzari formunda 26 kez zikredilir. Emir formunda da 14 kez tekrarlanır. Meçhul olarak ise mazi formunda 2, muzari formunda 1 kez kullanılır[94]. Kıtal mastarı nekre olarak 4 kez, marife olarak ise 9 kez yer alır. Bu babın diğer mastar formu olan mukatele şekli Kur'ân-ı Kerim'de geçmez[95]. Kur'an'da mukatele mastarının kullanılmadığı bilinmekle bebarer, İsfehani'nin mukatele mastarının muharebe anlamında olduğunu kaydetmesi konumuz açısından önemlidir[96].

Cihad: Kur'an'da c.h.d. türevleriyle birlikte 41 kez kullanılır. Kur'ân'da c.h.d. kökü sülasi fiil olarak geçmez. İsim formuyla cehd şekli 5 kez, cühd şekli ise 1 kez zikredilir. Bu kökten türetilen müfaala babı ise mazi, muzari ve emir formlarıyla kullanılır. Bu bab ismi fail formuyla 4 kez yer alır. Mastarın mücahede şekli kullanılmayıp cihad şekli de 4 kez tekrarlanır[97].

Cihad ve kıtal: Kur'an'da aynı ismin hareke değişikliğinde (silm ve selm) bile, üslup değişikliği fark edilir. Yine aynı kökten türetilen kelimelerin bab değişikliğinde (kıtal ve iktital) bile, üslup farklılığı görülür. Farklı köklerden türetilen kıtal ve cihad kelimeleri arasında ise üslup değişikliği daha da belirgin bir şekilde kendini hissettirir. Kur'an kullanımında benzer yapılar olmakla beraber, bazı yapılar kıtale, bazı yapılar ise cihada özgüdür. Bu yüzden burada her iki kavramın cümle tahlilini yapmakta fayda vardır.

Kıtal kelimesinin öznesi olarak hem daha önceki Peygamberler hem Peygamberimiz hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler kullanılır[98]. Cihad

---

94 Abdulbaki, M. Fuad, el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim, İstanbul 1984, k.t.l. md.

95 Abdulbaki, k.t.l. md.

96 İsfehani, k.t.l. md.

97 Abdulbaki, c.h.d. md.

98 Kur'an-ı Kerim'de önceki Peygamberlerin, önceki peygamberlerin ümmetlerinin, Peygamberimizin ve Müslümanların kıtal fiilinin öznesi olarak zikredildiği yerler için bkz. Bakara, 2/146, 190, 191, 193, 244, 246, Al-i İmran, 3/13, 146, 167, 195, Nisa, 4/74, 75, 76, 84, Maide, 5/24, Enfal, 8/39, Tevbe, 9/12, 13, 14, 29, 36, 111, 123, Feth, 48/16, Hadid, 57/10, Saf, 61/4, Müzzemmil, 73/20.

kelimesinin öznesi olarak iki yerde "müşrik anne baba"[99] geçmekle birlikte, diğer yerlerde özne daima Müslümanlardır. Kıtal kelimesinin nesnesi olarak gayrimüslimlerin kullanıldığı görülür.[100] Cihad kelimesinde ise hem kâfirler hem de münafıklar zikredilir[101]. Savaş gerekçelerini beyan eden ifadeler kıtal kelimesine münhasırdır. Ayrıca ayetlerde savaşın zaman ve mekan boyutunu ifade eden Arapça "hatta / -e kadar" yapısı kıtale özgüdür.

Bir yerde "kâfirlere itaat etme, onlara cihad et"[102] emri verilirken, iki yerde "kâfirler ve münafıklarla cihad et" emir cümlesinden sonra "onlara sert davran" denilerek birinci cümleye atıfla bağlanır[103]. Kıtalle ilgili ayetlerde ise katl kelimesinin emir kipinde iki tür üslup dikkat çekicidir. Bir grup ayetlerde katil kelimesinin emir formunun, "eğer sizinle savaşırlarsa, onları öldürünüz"[104] ifadesindeki gibi, kıtal ve katl arasındaki münasabet şart – cevap cümlesiyle birbirine bağlanır. Diğer bir grup ayetlerde ise katl kelimesinin emir formunun fiili sıcak savaş haliyle ilgili olduğu ayetlerin siyak ve sibakından anlaşılır. Zaten Kur'an'da "Allah yolunda savaşıyorlar, öldürüyorlar ve öldürülüyorlar"[105] ifadesinde kıtal ile katl arasındaki bağ açıkça görülür. Ayrıca Müslümanlardan Allah yolunda öldürülenlere ölü denilmemesi ve ölü olarak kabul edilmemesi gerektiği bildirilir[106]. Kur'an'da kullanılan katl kelimesinin birinci kullanımı malum anlamıyla, ikinci kullanımı ise mechul anlamıyla kayıtlıdır.

Hem kıtal hem de cihad kelimelerinin söz dizimlerinde "Allah yolunda" tamlaması tekrarlanır. Bazı yerlerde ise cihadın "onunla"[107] yapılması istenir. Bu ifade Kur'ân olarak tefsir edilir[108]. Cihad kelimesi bazen iman, hicret

---

99 Ankebut, 29/8; Lokman, 31/15.
100 Bkz. Nisa, 4/76; Tevbe, 9/12; Tevbe, 9/123.
101 Tevbe, 9/73; Tahrim, 66/9.
102 Furkan, 25/52.
103 Tevbe, 9/73; Tahrim, 9/66.
104 Bakara, 2/191.
105 Tevbe, 9/111.
106 Bakara, 2/154; Al-i İmran, 3/169.
107 Furkan, 25/52.
108 Zemahşeri, Keşşaf, III, 286; Nesefi, Abdullah b. Ahmed, Medariku't-tenzil ve hakaiku't-te'vil, Beyrut 1996, III, 250; İbn Kesir, VI, 125; Elmalılı, M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul 1979, V, 3601.

ve cihad, bazen iman ve cihad sıralamasıyla zikredilir. En önemli özelliğiyle mallarıyla ve canlarıyla ifadesinin cihadın edat grubu olarak kullanılması farklılık arz eder[109]. Müslümanların mallarını Allah yolunda infak etmelerinin Allah katında çok faziletli olduğu belirtilir[110]. Zaten yukarıda da ifade edildiği gibi, karz-ı hasenle ilgili ayetler, malla cihad olarak tefsir edilir[111].

Kur'ânı Kerîm'de kıtal kelimesinin olumsuzu olarak "kaid / oturan"[112] kelimesi kullanılır. Esasen cihad kelimesinin de olumsuzu olarak "kaid / oturan" kelimesi zikredilir. Yalnız bu kullanımın devamında Allah'ın cihad edenleri oturanlara üstün tuttuğu ilave edilir[113]. Zaten bir ayette "sizin acı çektiğiniz gibi onlar da acı çekiyorlar. Fakat onların ummadıklarını siz Allah'tan umut ediyorsunuz"[114] buyrulması aralarındaki bu farkı açıklamaya yönelik olmalıdır. Bu özelliğiyle cihad kelimesi cahiliye döneminden farklı bir anlam kazanır ve dini bir muhtevaya bürünür[115]. Kanaatimizce cihad kelimesinin dini bir anlam kazanmasındaki en büyük karine, onda ecir olduğunun ifadesi, eşit olmadıklarının belirtilmesi ve faziletli olduğunun beyanıdır.

Tevbe suresinde iki ana tema dikkat çeker. Birincisi ilk iki sayfada anlatılan savaş hukuku hükümleri, ikincisi ise fiili savaş durumu ortaya çıktığında Müslümanların mallarıyla ve canlarıyla yapmaları gereken gayrettir. Bu surede özellikle Tebük sefiri özelinde cihad ruhuna sahip müslümanların tavrı ile cihad ruhundan yoksun münafıkların tavrı karşılaştırmalı olarak detaylı bir şekilde anlatılır. Zaten aynı sureye birinci tema yönüyle Berae suresi, ikinci tema yönüyle ise Tevbe suresi dinilmesi de burada hatırlanabilir[116]. Surenin sonundaki "eğer yüz çevirirlerse, Allah bana yeter de" ifadesinin ayetin siyak ve sibakı düşünüldüğünde, Maturidi'nin ifade-

---

[109] Bkz. Abdulbaki, c.h.d. md.

[110] Hadid, 57/7; Al-i İmran, 3/92.

[111] İbn Arabî, I, 230–231. Bkz. Şeybani, Siyer, V, 271-272.

[112] Maide, 5/24.

[113] Nisa, 4/95.

[114] Nisa, 4/104.

[115] Ebu Ude, Ude Halil, et-Tatavvuru'd-delali beyne lugati'ş-şi'ri'l-cahili ve lugati'l-Kur'ani'l-Kerim, Ürdün, 1985, s. 287.

[116] Maturidi, VI, 281-282; Zemahşeri, Keşşaf, II, 241-242; Nesefi, Medarik, II, 165; Elmalılı, IV, 2444.

siyle, "eğer itaatten yüz çevirirlerse" şeklinde yorumunlanması bu kanaatimizi teyit eder[117]. Tevbe suresindeki bu sistematiğin savaş hukukuyla ve cihad ruhuyla ilgili olarak net bir fikir verdiğini düşünüyoruz.

3. Hadis mecmualarında cihad ve siyer bölümleri

Burada hadis ile hadis mecmuaları arasındaki farka dikkat çekmekte fayda vardır. Hadisler her ne kadar Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci temel kaynağı teşkil etse bile, hadis mecmualarının özellikle ilk fıkıh kitaplarının tedvininden sonra derlendiği tarihi bir vakıadır. Özellikle konumuz açısından hadis mecmualarındaki bölüm (kitap) isimlendirmelerinde bu hususun göz ardı edilmemesi uygundur. Biz burada sadece kütübü sittede yer alan bölüm adlandırmalarına dikkat çekmek istiyoruz.

Buhari'nin sahihinde cihad bölümüyle doğrudan alakalı bir bölüm bulunur. Kitabu'l-cihad (ve siyer) (56. kitap). Konumuzda dolaylı olarak alakalı bölümler ise şu şekilde belirtilebilir: şehitlerin cenaze namazı (kitabu'l-cenaiz (23); bab 72), kitabu fardi'l-humus (57), kitabu'l-cizyeti ve'l-muvadaa (58), kitabu'l-megazi (64), kitabu't-tefsir (65) (ilgili surenin ilgili ayetleri), kitabu istitabetilmürteddin ve kıtalihim (88).

Müslim'in sahihinde konumuzla alakalı şu bölüm başlıklarıyla karşılaşılır: Kitabul kasame vel muharibin (28), kitabul cihad ve's-siyer (32), kitabu't-tefsir (54). Ebu Davud: kitabu'l-cihad (15), Kitabu's-sünne (39) (bu bölümün ilgili babları şöyledir: fi'l-havaric (26-27), fi kıtali'l-havaric, (27-28), fi kıtali'l-lusus, (28-29). Nesai'de bölüm başlıkları şu şekildedir: kitabu'l-cihad (25), kitabu'l-muharebe (tahrimu'd-dem) (37). İbn Mace'nin süneninde kitabu'l-cihad (24) ve Malik b. Enes'in Muvatta'sında kitabu'l-cihad bölüm başlığı bulunur.

Konumuz açısından en dikkat çekici bölüm adlandırmasını Tirmizi'de gördüğümüzü söyleyebiliriz. Tirmizi kitabu's-siyer (19), kitabu fedaili'l-cihad (20), kitabu'l-cihad (21) başlıklarını ayrı ayrı kullanır. Burada cihadın siyer kavramından ayrı değerlendirdiğini gördüğümüz gibi, cihadın da

[117] Tevbe, 9/129. "eğer yüz çevirirlerse" ifadesi imandan yüz çevirme (Zemahşeri, II, 325) ve itaatten, yardımdan yüz çevirme şeklinde yorumlanır. Maturidi ikinci yorumun ayetin siyak ve sibakına daha uygun olduğunu belirtir. VI, 483-484.

iki bölüm halinde taksim edilmesi oldukça dikkat çekicidir.

Tirmizi'deki bu bölümlerin muhtevalarına baktığımız zaman genel hatlarıyla şu hususlar söylenebilir. Siyer bölümünde savaş öncesi davet, ganimet, atların ganimetten payı, fey', seleb, kadın ve çocuklarının katlinin yasaklanması, gulul, hakem kararı, humus, Mekke fethinde geçici bir süre katlin helal olması, Peygamberimizin seriyye komutanlarına söylediği savaş talimatı (bab: 48) dikkat çeken başlıkları oluşturur.

Fedailu'l-cihad bölümünde savaşlardan hangisin Allah yolunda olduğunu ifade eden niyetle ilgili hadis, amellerin niyetlerle ilgili olduğunu ifade eden hadis, hangi amelin daha faziletli ve daha hayırlı olduğunu ifade eden hadis vb. bu bölümde derlenir.

Cihad bölümünde ise, Ümmü Mektum gibi sahabilerin cihada katılamamasından dolayı özürlü kabul edildikleri, anne babaya bakma bakmanın özür kabul edilmesi, fetih günü oruç tutmamasını (ruhsat) ifade eden hadis, cihadın her imamla beraber olacağı, İbn Ömer'in 14 yaşında orduya kabul edilmeyip, ertesi yıl 15 yaşında ise orduya kabul edilmesi, Ömer b. Abdulazizin bu sınırı "zürriyet" ile "mukatile" arasındaki sınır olarak belirlediği gibi hususlar nakledilir[118]. Burada kullanılan zürriyet kelimesi, kişilerin yaşından dolayı savaşçı olarak kabul edilmeyenleri ifade eder.

Kanaatimizce Tirmizi'nin bölüm isimlendirmesi ve ilgili bölümlerde derlediği hadisler dikkate alındığında, "kitubu's-siyer" bölümüne savaş hukuku, "kitabu fadaili'l-cihad" bölümüne cihadın uhrevi mükafatı, "kitabu'l-cihad" bölümüne ise cihad mükellefiyeti denilebilir.

Tarihi süreçte ilk dönemlerden itibaren cihad adıyla müstakil eserler yazıldığı bilinmektedir. Bu tür eserlerde iki farklı muhtevanın bulunduğu söylemek mümkündür. Birinci grupta bu muhtevanın yanı sıra savaş hukuku boyutunun da anlatıldığı görülür. Bunun en tipik örneklerinden birini "Kitabu'l-incad fi ebvabi'l-cihad" adlı kitap oluşturur[119]. İkinci grupta ise savaş hukuku boyutu anlatılmaksızın, cihad mükellefiyeti ve cihad

---

[118] Zürriyet kavramıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Şeybani, Siyer, II, 120.

[119] İbnu'l-Münasıf, Muhammed b. İsa b. Esba' el-Ezdî (ölümü hicri 620), Kitabu'l-incad fi ebvabi'l-cihad, Beyrut 2003.

mükellefiyetinin faziletini ve uhrevi mükafatını anlatan eserler olduğu görülür. Bunun en tipik örneğini cihadla ilgili ilk müstakil kitap özelliğine sahip Abdullah b. Mübarek'in el-Cihad'ında savaş hukukuyla ilgili ahkamı anlatmaması oluşturur[120]. Bu kitap tarihinin ilk ve son örneği değildir. Her iki grubun örnekleri yönüyle cihad adıyla yazılan kitapların tarihi arka planlarıyla birlikte incelenmesi ayrı bir konudur.

İlk dönem eserlerde gazve ve seriyyeler tarihi metotla kronolojik olarak anlatılır. Vakidi bunların en başında gelenlerdendir. Bazı nakillerde ehli megazi ifadesinin kullanılması dikkat çeker. Siyer kitaplarında ise Peygamberimizin hayatı yine kronolojik olarak anlatılır. Medine döneminde ise genellikle savaşlar hayat - memat meselesi olduğu için kronolojik olarak yıllar bu savaşlar esas alınarak anlatılır. İlgili tarihteki diğer vakalar tamamlayıcı niteliktedir[121].

Siyer ve megazi türü eserler Peygamberimizin gazve ve seriyyelerinden detaylı bahsederler. Gazve, savaş olsa da olmasa da Peygamberimizin bizzat katıldıklarını, seriye ise kendisi katılmadığı halde görevlendirdiği grupları ifade eder. Merhum Hamidullah hocanın ilgili kitabı da "Hazreti Peygamberin Savaşları"[122] adını taşımaktadır. Bu kullanımda vakaları nitelemede cihad kelimesinin kullanılmaması dikkat çekicidir. Elbette vakaları nitelemede cihad kelimesinin kullanılmaması, Müslümanların bu savaşlarda mallarıyla ve canlarıyla gösterdikleri gayretin cihad olmadığını ifade de

---

[120] Abdullah b. Mübarek, el-Cihad, Kahire, 2006; aynı metotla yazılanlara şu eserler örnek olarak verilebilir. el-Izz b. Abdisselam, Ahkamu'l-cihad ve fedailuh, Dımaşk 1996; İbnu'n-Nehhas, Ebu Zekeriya Ahmed b. İbrahim b. Muhammed ed-Dımeşki, Meşariu'l-eşvak ila mesarii'l-uşşak ve müsiru'l-garam ila dari's-selam (fi fedaili'l-cihad), tah. İdris Muhammed Ali ve Muhammed Halid İstanbuli, Beyrut 1990. Eser iki ciltir ve toplam 1316 rivayet yer alır. Bkz. II, 1086. Geniş hacmine rağmen muhteva yönüyle fıkıh sistematiğinden farklı olması oldukça önem arz eder. Bu kitabın muhtevası fıkıh muhtevayla karşılaştırılabilir. Mesela Fetavayı Hindiyye'de (II, 188 vd.) siyer bölümündeki konular şu şekilde sıralanır: 1. Cihadın anlamı, şartları ve hükmü (II, 118 vd.), 2. Keyfiyyetü'l-kıtal (II, 193 vd.), 3. Muvadaa ve eman (II, 196 vd.), 4. Ganimetler ve paylaşımı (II, 204 vd.), 5. Kafirlerin istilası (II, 224 vd.), 6. Müste'men (II, 232 vd.), 7. Öşür ve harac (II, 237 vd.), 8. Cizye (II, 244 vd.), 9. Mürtetlerin ahkamı (II, 253 vd.), 10. isyancılar (Buğat) (II, 283 vd.). Ayrıca bkz. Kasani, VII, 97.

[121] Yıldız, Hakkı Dursun, (Komisyon), Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1986, I, 195-19.

[122] Hamidullah, Muhammed, Hazreti Peygamberin Savaşları, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1981.

etmez, ima da etmez.

4. Fıkıh kitaplarında cihad ve siyer bölümleri

Cihadın savaşa göre genel bir kavram olduğu tartışmasız doğrudur. Çünkü cihadın tasavvuf ve emri bil maruf boyutunun bulunduğu bilinmektedir. Bizim burada tartışmaya açtığımız alan ise cihadın fıkhi boyutuyla kayıtlıdır. Cihadın savaşla ilgili boyutunun keyfiyeti bir hayli girift ve netameli, bir o kadar da hassastır. Bahailer, Babailer, Kadiyaniler[123] ve Yahova Şahitlerinde görüldüğü gibi yer yer cihad kavramını ruhundan yoksun bırakma teşebbüsleri, hele hele günümüzde terör ve intihar saldırılarında bütün vebali cihad kavramına yükleme faaliyetleri cihad kavramını daha da hassaslaştırır. Elbette bu hassasiyet bu kavramlar arasındaki nüansları incelemeyi gereksiz kılmaz. Dahası bu husustaki gayretler de kuşkuyla karşılanamaz.

İlk dönem fıkıh kitaplarında genellikle kavram tanımı yapılmaz. Elbette kavram tanımı yapılmaması, kavramın anlam alanının bilinmediği anlamına gelmez. Daha sonraki dönem eserlerde ise kavram tanımına rastlanır. Rastlanılan yerlerde cihad kavramının farklı şekillerde tanımlandığı görülür. Bunlar arasında hak dine davet ve Allah yolunda savaş şeklinde tanımlar yapılır. Bazı tanımlarda ise savaşta bütün gücün harcanması anlamında tarif edilir[124].

Günümüzde ise bazı anlayışlarda cihad savaşla eşanlamlı değerlendi-

---

[123] Abdulhamid, Muhsin, İslama Yönelen Yıkıcı Hareketler-Muhsin Abdulhamid, çev. M. Saim Yeprem, Hasan Güleç, Ankara 1984, s. 29 vd.; Ayrıca bkz. Fığlalı, Ethem Ruhi, Kadiyanilik (Ahmediyye Mezhebi), İzmir 1986, s. 3, 30, 36, 37, 50, 57, 109, 181, 183, 184.

[124] Cihadın terim anlamıyla ilgili olarak bkz. Semarkandi, Alauddin, Tuhfetu'l-fukaha, III, 293, Kasani, VII, 97; İbn Abidin, Muhammed Emin, Haşiyetü reddi'l-muhtar, İstanbul 1984, III, 238; İbn Nüceym, Siracuddin Ömer b. İbrahim, en-Nehru'r-raik şerhu kenzi'd-dekaik, Beyrut 2002, III, 198; İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim, el-Bahru'r-raik şerhu kenzi'd-dekaik, Beyrut 1997, III, 119; Nesefi, Tılebe, s. 293-294; Cürcani, eş-Şerif Ali b. Muhammed, Kitabu't-tarifat, Kahire 2007, s.135; el-Konevi, s. 181; Zuhayli, Vehbe, el-Fıkhu'l-İslami, Dımaşk 1997, VIII, 5845, Zuhayli, Asaru'l-harp, s. 31 vd.; Heykel, s. I, 35 vd.; Abdullah b. Ahmed el-Kadiri, el-Cihad fi sebilillah hakikatuhu ve gayetuh, Cidde1992, 49-50; Mahmud Halef Cerad el-İsavi, Fıkhu'l-gazevat, Amman 2000, s. 73.

rilir[125]. Özellikle müsteşriklerin anlayışında cihad mukaddes / kutsal savaş anlamında kullanılır[126]. Cihadın kutsal savaş anlamında kullanılması Müslüman müellifler tarafından genellikle tenkit edilir ve cihadın kutsal savaş anlamına gelmediği belirtilir[127]. Bazı anlayışlarda cihad meşru savaş[128], bazı anlayışlarda adil savaş[129], bazı anlayışlarda savaş boyutuyla cihad[130], bazı anlayışlarda mudafaa cihadı ve hücum cihad şeklinde isimlendirilir. Bu anlayışlara sahip olanlar, cihadın daha genel bir kavram olduğunu vurgulamayı ihmal etmezler. Cihadın genel bir kavram olması, konunun tasavvuf ve emri bil maruf boyutlarıyla temellendirilir. Ayrıca mal ile cihadın da savaşı ifade etmediği eklenir. Bu anlayışı savunanlar, fıkhi boyutunda cihad kelimesinin savaş anlamında kullanılıp kullanılmadığını tartışmazlar.

Cihad, fıkhın hem usul kısmında hem de furu kısmında tartışılır. Bilindiği gibi İslam hukuk metodolojisinin hüsün–kubuh bahsinde hasen, hasen ilaynihi ve hasen ligayrihi olmak üzere ikiye ayrılır. Bizzat güzel olanlara hasen liaynihi, doğrudan doğruya güzel olmadığı halde, neticesi itibariyle güzel olanlara hasen ligayrihi denilir. Cihad bu tasnifte hasen ligayrihi kısmına dâhil edilir. Diğer bir anlatımla, cihad insanların öldürülmesi, beldelerin harap edilmesi itibariyle, doğrudan doğruya güzel değildir. Zira o tahrip ve öldürme gibi güzel olmayan fiillere sebebiyet verir. Fakat sonuçları yönüyle din, ırz, vatan gibi zaruriyat kapsamına giren hu-

---

125 Zuhayli, Asaru'l-Harb, s. 37 vd.; Mevdudi, İslam'da Savaş Hukuku, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 1992, s. 204.

126 Schacht, Joseph, İslam Hukukuna Giriş, çev. Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, Ankara 1977, s. 139; Newby, D. Gorden, A Concise Encyclopedia of İslam, England 2002, s, 116; İbn Warraq, Why I Am Not a Muslim, New York, 2003, s. 217-218; Garlew, l. James, A Christian's Response to İslam, Oklohama, 2002, s. 4; Murawiec, Laurent, The Mind of Jihad, Hudson 2005, s. 36; Faisal Devji, Landscapes of the Jihad, London 2005, s. 33 vd. Rudolph Peters, Jihad in classical and modern İslam, NJ. 1996, s. 116; Michael Bonner, Jihad in Islamic History, New Jersey, 2006, 1-10, Reuven Firestone, Jihad The Origin of Holy War in Islam, New York 1999, 13-16; 127-134; Kurucan, Ahmet, İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2006, s. 98.

127 Yaman, İslam Devletler Hukukunda Savaş, s. 57 vd.; Yaman, Ahmet, İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler, Ankara 1998, s. 35.

128 Özel, Ahmet, İslam ve Terör, İstanbul 2007, s. 20.

129 Yaman, İslam Devletler Hukukunda Savaş, s. 50.

130 Nargül, Veysel, Kur'ân ve Hz. Peygamberin Uygulamaları Işığında Cihad, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2005, s. 19.

susların korunmasına vesile olması sebebiyle güzellik vasfını kazanır[131].

Klasik dönem İslam hukukçularının genellikle cihad ve kıtal kavramlarını nitelemede ittifak ettiklerini söyleyebiliriz. Bu anlamda cihadın hasen ligayrihi olarak nitelendiği, düşman grubun gücüyle irtibatlı olarak farzı kifaye veya farzı ayın olduğu belirtilir. Bu yüzden fıkıh literatüründe cihad ibadet olarak nitelenir. Elbette ibadet kavramı daha ziyade Müslümanların savaş durumunda göstermeleri gereken dini mükellefiyetlerini ifade eder. Buna karşılık kıtalin illeti tartışılır. Ayrıca kıtal öncesi davet ilkesinden bahsedilir. Kıtale bağlı bir kavram olan katl fiilinden ve katl fiili için düşman tarafın mukatil vasfını haiz olan ve olmayan kişilerden söz edilir. Buna bağlı olarak esirlerin hükümlerinde de mukatil vasfını haiz olanlar ve olmayan ayrı mütalaa edilir. Temel fıkıh kitaplarında cihad ve kıtalle ilgili bu nitelemelerde genellikle ilgili kavramların birbiri yerine kullanıldığına –eğer zuhülümüz olmadıysa- biz rastlamadık.

Temel kaynaklarımızda siyer ve cihad ayrımını yapanlar açısından kavramların hassasiyetle kullanıldığını söylemek mümkündür. Esasen pratikte bu ayrımı yapmayanların bile cihad ve kıtal kavramlarını hassasiyetle kullandıkları görülür. Örneğin ne cihadın hasen li gayrihi olması ne de farzı kifaye veya farzı ayn olması halini ifadede başka bir kavram kullanılmaz. Kıtalin illeti, kıtal öncesi davet ilkesi veya düşman kişilerden mukatil vasfını haiz kişilerin durumuyla alakalı hükümlerde de ilgili kavramlar hassasiyetle kullanılır. Başka bir anlatımla temel kitaplarımızda günümüzde görülen savunma cihadı, hücum cihadı gibi kavramlarla karşılaşılmaz[132]. Cihadın kutsal savaş, adil savaş, meşru savaş şeklindeki kullanımı da görülmez.

Hasılı kelam cihad kavramı kıtal kavramıyla, kıtal kavramı harp kavramıyla irtibatlı bir kavramdır. Bu irtibata rağmen ne kur'an kullanımında ne hadis kullanımında ne fıkhi nitelemede ne de fıkhi hükümlerde bu kavramların muhtevalarının farklı olduğu söylenebilir. Fıkıh kitaplarında cihad, savaş durumunda Müslümanların dini mükellefiyetlerini ifade eden

---

[131] Kasani, VI, 100; Bilmen, III, 380; Turnagil, A. Reşid, İslamiyet ve Milletler Hukuku, İstanbul 1993, s. 125–126; Özel, Ülke Kavramı, s. 48.

[132] Rikabi, s. 26, 34-35, 39, 41, 42.

bir kavramdır. İslam savaş hukukunun temel kavramlarını ise kıtal ve katl kavramları oluşturur.

Bütün mezheplerin ilk dönem temel fıkıh kitaplarında öncelikle cihad mükellefiyetinden bahsedilir. Bu mükellefiyetinin devlet başkanıyla ilgili boyutu zikredilir. Daha sonra ise savaş hukuku ve barış hukuku anlatılır. Biz fıkıh kitaplarındaki tertibi esas alarak öncelikle cihad mükellefiyetini anlatacağız. Cihad mükellefiyetinin uhrevi mükafat boyutunu da konunun bütünlüğü açısından ilave edeceğiz. Cihad mükellefiyetiyle birlikte zikredilen devlet başkanını ilgilendiren boyutunu ikinci bölümde, İslam savaş hukukunu ise üçüncü bölümde değerlendireceğiz.

C. SAVAŞ DURUMUNDA CİHAD MÜKELLEFİYETİ

İslamî değerler hem fertlerin hem de toplumun Allah'ın rızasına uygun olarak davranmalarını / şekillenmelerini hedefler. İslami değerler, beşeri sistemlerden farklı olarak sadece fert veya sadece toplumu öncelemez; her ikisini de kuşatan hassas dengenin korunmasını esas alır. Bireysel düzeydeki kul hakkına önem verildiği gibi, kamu hakkına da önem verilir. İslam kültüründe kamu / toplum hakkına "Allah hakkı" denilmesi konumuz açısından önemli mesajlar ihtiva eder.

Bilindiği gibi savaşlar çok boyutlu bir olaydır. Savaş siyasetiyle ilgili boyutu, devlet başkanını ilgilendirir. Elbette fiili savaş durumu ve kurtuluş savaşları özel bir nitelik gösterir. Devlet başkanı tarafından savaş kararı verildiğinde, devlet başkanı iyi de olsa facir de olsa itaat ederek Müslümanların mallarıyla ve canlarıyla cihad etmeleri dini bir vecibe olur. Bu vecibe düşman gücüne bağlı olarak farzı kifaye veya farzı ayn olur. Bu mükellefiyet ferdi olmadan ziyade içtimai bir nitelik arz eder.

Bu şuurla hareket eden Müslüman için cihad kavramı oldukça önemlidir. Bilindiği gibi, terim anlamıyla cihad Müslümanın Allah yolunda malıyla ve canıyla yaptığı gayreti tanımlar. Müslamanın canıyla ortaya koyduğu gayret ise Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın Müslümandan canını satın olması olarak belirtilir[133]. İlayı kelimetullah uğrunda yapılan her türlü gay-

[133] Tevbe, 9/111.

ret bu kapsama dâhildir. Ama özellikle savaş durumunda savaşarak gösterilen gayret ise bunun zirvesini oluşturur. İşte bu kutsal içtimai görev cihad adıyla anılır.

1. Kur'an'da cihad mükellefiyeti

Kur'anı Kerim'de kıtal kelimesiyle ilgili kullanımlarda iki tür üslup dikkat çeker. Birincisi, düşmanlarla yapılan kıtalin hangi gerekçelere dayandığını ifade eder. İkincisi ise Müslümanların içtimai sorumluluklarını hatırlatır. Kanaatimizce bu iki hususun birbirinden ayrı değerlendirilmesi gerekir[134].

Kur'ân'da savaşın çeşitli boyutlarının anlatıldığı görülür. Bu kapsamda Kur'ân'da savaşın psikolojik, sosyolojik, sosyal psikolojik boyutları, sıcak savaş öncesi, sıcak savaş esnası boyutlarıyla savaş hukuku, savaş sonrası esir hukuku ve ganimet hukuku, yapılan gayretin dünyevi ve uhrevi sonuçları vb. savaşın çeşitli yönleri zengin bir kavramlar örgüsüyle anlatılır. Temel yaklaşım itibariyle İslam savaş hukuku hükümleri kıtal ve katl kavramları üzerine bina edilir.

Konumuzla ilgili Kur'ân ve Sünnetteki esaslar şu şekilde özetlenebilir. Savaş kararı ve savaş şekli istişare ile belirlenir. İstişarenin / şuranın yapıldığı alan "emr / yönetim" kavramıyla zikredilir[135]. Harp işleri de bu kapsama dahildir[136]. Peygamberimizin devlet başkanlığı vasfıyla alakalı fiillerinde bu kavramın önemli bir rolü vardır. Karar verildikten sonra Allah'a tevekkül edilmesi istenir. Sonuç ne olursa olsun sert davranılmaması ve istişareyle hareket edilmeye devam edilmesi emredilir[137].

Müslümanlardan Allah Resülüne ittiba etmeleri istenir. Bu ittibanın Allah sevgisinden kaynaklanması ve yine Allah sevgisiyle noktalanması gaye olarak gösterilir[138]. Gerektiği durumlarda biatle verilen sözün yeni-

---

[134] Bkz. Abdullah b. Ahmed el-Kadiri, s. 56-62; "Size savaşmak farz kılındı" ve "mallarınızla ve canlarınızla cihad ediniz" ayetini cihadın farziyeti konusunda delil olarak kullanımı hakkında bkz. Nevevi, Muhyiddin, Kitabu'l-mecmu' şerhu'l-mühezzeb, Cidde ts. XXI, 110;

[135] Al-i İmran, 3/159; Şura, 42/38.

[136] Maturidi, II, 458; Zemahşeri, I, 432; Nesefi, Medarik, I, 286; Elmalılı, II, 1213.

[137] Al-i İmran, 3/159.

[138] Al-i İmran, 3/31.

lenmesi gerekir[139].

Müslümanlardan sadakatli olmaları, sabır ve sebat göstermeleri beklenir. Müslümanlar daima Allah'tan yardım talep ederler ve kâfirlere karşı zafer isterler. Sıcak savaş anında uyuklama[140] ve sekine indiğinde manen desteklenmiş olurlar[141]. Kâfirlerin kendilerine az gösterilmesi, kendilerinin kâfirlere çok gösterilmesi, kâfirlerin kalbine korku salınması, kâfirler Müslümanlarla karşılaştıklarında sırtını dönüp kaçmaları gerçeğine dikkat çekilir. Görülmeyen ordularla desteklenmeleri[142], "Savaşta onları Siz öldürmediniz. Bilakis onları Allah öldürdü. Hatta attığın zaman da sen atmadın, bilakis Allah attı"[143] ifadesiyle Allah'ın inayeti anlatılır. Huneyn savaşında Müslümanların çokluklarına güvenmeleri, baştaki mağlubiyetin sebebi olarak gösterilir[144].

Müslümanlarla gayrimüslim düşmanları arasında sayı oranı verilir. Müslümanlardan yirmi kişinin iki yüz kişiye, iki yüz kişinin iki bin kişiye galip geleceği anlatılır. Daha sonra Müslümanlardaki zaaf sebebiyle bu oranın yüz kişiye iki yüz ve bin kişiye iki bin kişi olarak değiştiği belirtilir[145]. Nice az sayıdakilerin, çok olanlara Allah'ın izniyle galip geldiği ifade edilir[146]. Hangi şartlarda, hangi durumlarda ve hangi niyetle geri çekilebileceği açıklanır[147]. Cizyeyle ilgili hükümler zikredilir[148]. Ayrıca ganimet ve esirler hukuku detaylı denebilecek kadar geniş anlatılır[149].

Burada cihadın savaşla yakın ilgisinden dolayı öncelikle kıtal kelime-

---

[139] Tevbe, 9/111; Fetih, 48/10.
[140] Al-i İman, 3/154.
[141] Fetih, 48/4,18, 26; Tevbe, 9/26, 40.
[142] Tevbe, 9/40.
[143] Enfal, 8/17. Bu ayetin yorumuyla ilgili olarak bkz. Maturidi, VI, 186-188; Zemahşeri, Keşşaf, II, 206-207; Elmalılı, IV, 2379-2380.
[144] Tevbe, 9/25. Cihadla ilgili ayet fasılalarının değerlendirmesi için bkz. Nasır b. Abdurrahman b. Nasır el-Huneyn, en-Nazmu'l-Kur'ani fi ayati'l-cihad, Riyad 1996, s. 424-440, ayrıca savaşın psikolojik boyutuyla ilgili olarak bkz. s. 559-580,
[145] Enfal, 8/65-66. Bkz. Şeybani, Siyer, II, 165.
[146] Bakara, 2/249.
[147] Enfal, 8/16.
[148] Tevbe, 9/29. Cizyenin kimlerden kabul edileceği; başka bir anlatımla ehli kitap kapsamıyla ilgili yorumlar için bkz. Maturidi, VI, 333 vd.; Zemahşeri, Keşşaf, II, 263.
[149] Enfal, 8/1.

sinin mastar anlamlarına yeniden dikkat çekmekte fayda vardır. Kıtal mastar anlamıyla savaşı değil, savaşmayı ifade eder. Elbette savaşma da savaşla kayıtlıdır. Bu yüzden savaş durumunda savaşmanın farziyetini ifade eden ayetlerin bu ayrıma göre yorumlanması gerekir. Öncelikle İsrail oğullarının "Bize bir melik gönder, Allah yolunda savaşalım." istekleri Kur'an'da anlatılır. Bu isteklerine cevaben peygamberleri, "Ya savaşma emri size farz kılınır, siz de savaşmazsanız." şeklinde endişeli bir yaklaşım sergiler. Yalnız onlar, "Ne diye Allah yolunda savaşmayacağız. Vatanımızdan çıkarılan biz, çocuklarımızdan ayrı düşenler yine biziz." diyerek karşılık verirler. Savaşmanın kendilerine farz kılınmasından sonra pek azının hariç, çoğunun döndüklerinden bahsedilir[150]. Benzer bir üslubun Müslümanlar için de geçerli olduğu görülür. Mikdad b. Amr da Bedir savaşı öncesi, "Biz, Yahudilerin dediği gibi demeyeceğiz" ifadesiyle ilgili ayete atıf yapmıştır[151].

Savaşmaları kendilerine farz kılındığında, bir grubun Allah'tan korkmaktan daha çok, insanlardan korktuklarından bahsedilir[152]. İçinde savaşın / savaşmanın zikredildiği muhkem bir sure nazil olduğunda kalpleri hastalıklı olanların baygın baygın bakışları resmedilir[153]. Bunların, "Ey Rabbimiz niçin bize savaşmayı farz kıldın, keşke bir süre daha erteleseydin."[154] deyişleri aktarılır. Bazen, "Eğer savaşmayı bilsek, sana tabi oluruz."[155] ifadeleri nakledilir. Bazen yazın sıcaklığını, bazen de evlerinin açıklığını belirterek mazeret üretirler. Her şeye rağmen "Hoşunuza gitmese de savaşma size farz kılındı. Sizin hayır bildiğiniz şeylerde şer, şer bildiğiniz şeylerde hayır vardır. Bunları Allah bilir, siz bilmezsiniz."[156] kaderi yargısı beyan edilir. Bu sebeple savaş zamanında savaşmanın farz kılındığını beyan eden ayetler konuyla ilgili, Müslümanların dini vecibelerini ifade etmektedir.

Bazı şartlarda Peygamberimize (as) tek başına olsa bile savaşması

---

150 Bakara, 2/246.
151 Vakidi, Muhammed b. Ömer b. Vakıd, Kitabu'l-megazi, Oxford 1966, I, 48; İbn Hişam, es-Siretü'n-nebeviyye, Beyrut 1985, II, 615.
152 Nisa, 4/77.
153 Muhammed, 47/20.
154 Nisa, 4/77.
155 Al-i İmran, 3/167. Bkz. Zemahşeri, Keşşaf, I, 437; Nesefi, Medarik, I, 289.
156 Bakara, 2/216.

emredilir[157]. Bazı durumlarda ise Peygamberimizden (as) Müslümanları savaşmaya teşvik etmesi istenir[158]. Bu teşvik maddi ve manevi iki grupta değerlendirilir. Yani, gerek "seleb"[159] gibi maddi bir kazanç, gerekse de hitabe gibi daha ziyade moral gücü takviye edici nitelikte olabilir.

Kur'anı Kerim'de savaş durumunda savaşma mükellefiyetinin Müslümanlar tarafından yerine getirilmesinin dini bir yükümlülük olduğu beyan edilir[160]. Bu mükellefiyetin bir yönüyle savaş psikolojisiyle ilgili olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Konunun maneviyat ve uhrevi boyutunu ise ayrıca zikretmek gerekir. Esasen cihad, gazilik ve şehitlikle ilgili ayet ve hadisleri savaşın bu boyutuyla ilgili değerlendirmenin daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'ân'da Müslümanlara savaş durumunda savaşmanın dini bir emir olduğu beyan edilir. Nefsin hoşuna gitmese bile, bu içtimai bir görevdir. Eğer sonuçları düşünülürse hayır bilinen şeylerde şer, şer görünümlü şeylerde ise hayırlar bulunduğu görülür[161]. Ayrıca dünyevi izzet veya zillet, uhrevi sevap veya ceza da zaten buna bağlıdır. Doğrusu Müslümanlar açısından cihad, gazilik ve şehitlik kavramları da bu esaslar üzerine bina edilir[162].

Bu özelliğiyle savaşlar müminler açısından önemli bir imtihan niteliğindedir. Allah kullarını bununla dener[163], belki de bazen iyice sarsılıncaya, "Allah'ın yardımı ne zaman"[164] deyinceye kadar zaferi bekletir. Bundan dolayı savaşlar iyi ile kötüyü, inananla inanmayanı birbirinden ayırıcı özelliğe sahiptir[165]. Esasen münafıklar, kalplerinde hastalıklı bulunanlar ve mürtet olanlarla ilgili ayetlerdeki vurgu da bu nokta üzerinde yoğunlaşır. Münafıkların çeşitli söz ve davranışları tahlil edilir. Resullahın ümmetine

---

[157] Nisa, 4/84.

[158] Nisa, 4/84; Enfal, 8/65. Bkz. Maturidi, ,VI, 259; III, 358; Zemahşeri savaşmaya teşvik edilip zorlama yapılmayacağını ifade eder. Keşşaf, I, 542, II, 235.

[159] Şeybani, II, 122, 123, 126, 127, 128, 130, 203, özellikle 140.

[160] Bakara, 2/216, 246; Nisa, 4/77.

[161] Bakara, 2/216.

[162] Müslümanların ahret için savaştıklarını, münafıkların ise ahret için olmasa bile, canları, aileleri ve malları için savaştıklarıyla ilgili olarak bkz. Zemahşeri, Keşşaf, I, 437.

[163] Muhammed, 47/4, 31; Enfal, 8/17.

[164] Ahzab, 33/11, Bakara, 2/214.

[165] Al-i İmran, 3/179; Enfal, 8/37.

çok düşkünlüğü ifade edilirken, eğer yüz çevirirlerse "Allah bana yeter de" denilir. Allah'ın müstağni olduğu da peşine eklenir[166].

Bu içtimai görev Kur'ân'da cihad kavramıyla ifade edilir. Cihad da malla ve canla gerçekleşir. Bu hususta mazeretli olanlar istisna edilir[167]. Ayrıca dini konuları öğretmek için bir grubun savaşmaya çıkmaması gerektiği belirtilir[168]. Görevli olanlar bu istisnaya ilave edilir. Bunların dışında mazeretsiz olarak katılmayanlar ise yerilir. Konu vicdan muhasebesine havale edilir. Hukuki bir müeyyideden ziyade uhrevi bir sorumluluk olduğu nazara verilir. Konunun tevbe ve istiğfar boyutu vicdan muhasebesini ilgilendirir.

Böyle bir durumda münafıkların söz ve davranışları detaylı anlatılır. Savaşma durumu ortaya çıktığında olduğunuz yerde çakılı kaldınız denilir[169]. Geride kalanlar ve oturanlar ifadesi kullanılır[170]. Bazılarının Allah'tan korkar gibi insanlardan korktukları, hatta Allah'tan daha çok insanlardan korktukları beyan edilir[171]. Bu yüzden bazılarının Hz. Peygamberden izin istemeleri zikredilir. İzin isteyenlerin Allah'a ve ahiret gününe inanmadıklarına vurgu yapılır[172]. Bunların çeşitli mazeret üretmeleri nazara verilir. Bu tiplerin, "savaşmayı becerebilsek biz de size tabi olurduk"[173] sözleri, "evlerimiz açık"[174] türü beyanları, kendilerince "dönüşü olmayan gidiş" saydıkları seferleri, dahası "bana izin ver, yoksa acem kızlarıyla başımızı derde sokma" türü hezeyanları nakledilir[175]. Doğrusu, bunların ne endamlarında ne de sözlerinde hiçbir kusur aranmaz, aransa da bulunmaz[176].

---

166 Tevbe, 9/129.

167 Fetih, 48/17.

168 Tevbe, 9/122. Ayetin sebebi nüzulü ile ilgili olarak bkz. İbn Kesir, Ebu'l-Feda İsmail, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim, İstanbul 1992, IV, 172-174; Maturidi, VI, 473-475; Zemahşeri, II, 323; Nesefi, Medarik, II, 216.

169 Tevbe, 9/38.

170 Tevbe, 9/83. Maturidi, VI, 424-425.

171 Ahzab, 33/37; Maide, 5/44; Tevbe, 13.

172 Tevbe, 9/45.

173 Al-i İmran, 3/167. Elmalılı ilgili ayetin çevirisini "bir kıtal olacağını bilse idik, yahut kıtal yapmasını bilse idik elbette size ittiba ederdik" şeklinde yapar. II, 1228.

174 Ahzab, 33/13.

175 Tevbe, 9/49. Cedd b. Kays'ın ifadesiyle ilgili olarak bkz. İbn Kesir, Tefsir, IV, 101-102.

176 Münafikun, 63/4.

Kur'ân'da bu şekilde mazeret üretenlere yer yer cevaplar verilir. Yaz sıcağına itirazlarına karşılık, "cehennem ateşi daha sıcaktır diye onlara söyle"[177] denilir. "Evlerimiz açıktır" diyenlerin yalan söyledikleri ve esasen kaçmak istedikleri deşifre edilir[178]. Kaçışın ölüme (katl ve mevt) fayda vermeyeceği belirtilir[179]. Ölümü takdir edilenlerin sıcak yataklarında bile mukadder sonuçtan kurtulamayacakları ihtar edilir[180]. Esasen bunların Allah'a ve ahiret gününe iman etmediklerinden dolayı mazeret üretmeye yeltendiklerine vurgu yapılır[181].

Münafıklar Müslümanların başlarına bir musibet gelmesini canı gönülden isterler. İyilik gelmesini ise hiç mi hiç istemezler. Kendileri açısından ise iyilik isabet ettiğinde ganimetten pay umarlar. Sözleri de hazırdır, "yoksa bizi kıskanıyorsunuz"[182] derler. Müslümanların başına her hangi bir şey geldiğinde ise "bizi dinleselerdi, ne ölecekler ne de öldürüleceklerdi"[183] diye söylenirler. Onlar, insanların Müslümanlara karşı toplandıklarını söyleyerek korku pompalamak isterlerken, müminlerin imanları artar[184].

Müslümanlar Allah'a verdikleri sözde sadık olan yiğitlerdir[185]. Onlar verdiklerinin azlığından dolayı gözyaşı dökerler. Canlarını dişlerine takarlar, Resulullahın yanında saf bağlarlar ve ölüme gülerek giderler. İşte bunlar mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. Görevlerini yapmada kusur göstermezler, ama yine de onlar kendilerini mücahid olarak adlandırmazlar. Onlar Allah'ın verdiği malı ve canı yine onun yolunda kullanmak isterler. Nasıl olsa ölüm mukadder derler. İşte burada Kur'ân'da kullanılan cihad kavramı özel önem arz eder.

Cihad: Kur'ân'da c.h.d. kökü sülasi fiil olarak geçmez. Bu kökten türetilen müfaala babı ise mazi, muzari ve emir formlarıyla kullanılır. Bu bab

---

[177] Ahzab, 9/81.
[178] Ahzab, 33/13.
[179] Ahzab, 33/16.
[180] Al-i İmran, 3/154.
[181] Ahzab, 9/45. İbn Kesir, Tefsir, IV, 99-100.
[182] Fetih, 48/15.
[183] Al-i İmran, 3/156.
[184] Al-i İmran, 3/173. Ayetin sebebi nüzulüyle ilgili olarak bkz. İbn Kesir, Tefsir, II, 146-147.
[185] Ahzab, 33/23.

ismi fail formuyla 4 kez yer alır. Mastarın mücahede şekli kullanılmayıp cihad şekli de 4 kez tekrarlanır. İsim formuyla cehd şekli 5 kez, cühd şekli ise 1 kez zikredilir[186].

Cihad kelimesi bazen iman, hicret ve cihad sıralamasıyla zikredilir[187]. Mefulü mutlak formu bir yerde sıfat tamlamasıyla[188] bir yerde de isim tamlamasıyla[189] kullanılır. Bir ayette cihadın "onunla"[190] yapılması istenir. Bu ifade de Kur'ân olarak tefsir edilir[191]. Bir yerde "kâfirlere itaat etme, onlara cihad et"[192] emri verilirken, iki yerde "kâfirlere ve münafıklara cihad et" emir cümlesinden sonra "onlara sert davran" denilerek birinci cümleye atıfla bağlanır[193]. Burada münafıkların da cihadın nesnesi olarak zikredilmesi dikkat çekicidir.

Müslümanlardan gösterdikleri gayretlerin "Allah yolunda" olması istenir. "Kim cihad ederse kendisi için cihad eder" ifadesi kullanılır. Allah'ın müstağni olduğu da hemen peşine eklenir[194]. Cihad edenlerle oturanların eşit olmadığı beyan edilir ve Allah'ın cihad edenleri fazilet bakımından oturanlara üstün tuttuğu belirtilir[195].

Kâfirlerin Allah yolundan engellemek için mallarını infak ettikleri Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilir[196]. Buna karşılık Müslümanların sadece Allah'ın rızasını kazanmak için mallarını infak etmeleri istenir[197]. Bu infak bizzat Allah'a karz-ı hasen verme ifadesiyle vurgulu bir şekilde tanımlanır[198]. Zaten karz-ı hasenle ilgili ayetlerin bütünü mal ile cihad olarak tef-

---

186 Abdulbaki, c.h.d. md.
187 Enfal, 8/72, 74, 75; Tevbe, 9/20.
188 Furkan, 25/52.
189 Hac, 22/78.
190 Furkan, 25/52.
191 Zemahşeri, Keşşaf, III, 286; Nesefi, Medarik, III, 250; İbn Kesir, Tefsir, VI, 125; Elmalılı, V, 3601.
192 Furkan, 25/52.
193 Tevbe, 9/73; Tahrim, 9/66.
194 Ankebut, 29/6.
195 Nisa, 4/95. Mazeretli ve mazeretsiz katılmayanlarla ilgili olarak bkz. Maturidi, III, 427-428; Zemahşeri, Keşşaf, I, 553-554..
196 Enfal, 8/36.
197 Bakara, 2/272.
198 Bakara, 2/245; Maide, 5/12; Hadid, 57/11, 18; Teğabun, 64/17; Müzemmil, 73/20.

sir edilir[199]. Bazı Müslümanların bulamadıklarından dolayı mal infak edememeleri hususundaki üzüntüleri aktarılır. Münafıkların Müslümanların infak ettiği şeyleri küçümseyici ifadeleri ise yerilir[200].

Kur'ân-ı Kerîm'de cihad fiilinin edat grubu olarak yer alan malla ve canla ifadesinde mal önce can sonra zikredilir[201]. Canla cihad Müslümanın Allah yolunda canını bile feda edebileceğini tanımlar. Malla ve canla cihad hem barış zamanlarında hem de savaş zamanlarında olabilir. Elbette savaş zamanlarında malla ve canla cihad daha fazla önem arz eder.

Cihadın Allah'la cennet karşılığı bir alım-satım sözleşmesi mesabesinde olduğu[202], Allah'ın yardımı, melekler ordusu, müminlere sekine inmesi, düşmanların kalbine korku salması, gayenin ulviliği, kalırsa gazi, ölürse şehit olduğu, cennet nimetlerine; nihayet sonucun Allah'ın hoşnutluğuna vesile olması gibi hususlar nazara verilir.

Peygamberimize (as) hitaben kullanılan cihad kelimesinin emir formunda, "Kâfirlere itaat etme." ifadesi kullanılır. Peşinden, "Onunla büyük bir şekilde cihad et."[203] emri verilir. "Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et."[204] emri Kur'an'da iki kez geçer. Bu ayet kâfirlere kılıçla, münafıklara dil ile cihad et şeklinde tefsir edilir[205]. Yalnız her iki ayetin "onlara sert davran." ifadesiyle birinci cümleye atıfla bağlandığı görülür.

Kur'an'da müminlere hitaben, "Allah yolunda gereği gibi cihat edin."[206] ifadesi emir kipiyle ifade edilir. Gereği gibi cihad, dil, mal ve canla yapılan cihad olarak tefsir edilir[207]. Kur'an'da "Allah resulü ile cihad edin."[208] denildiğinde, servet ve imkân sahibi kimselerin izin istemesi ye-

---

[199] İbn Arabî, I, 230–231.
[200] Tevbe, 9/79. İbn Kesir, IV, 125 vd.
[201] Enfal, 8/72; Tevbe, 9/88; Nisa, 4/95.
[202] Tevbe, 9/111.
[203] Furkan, 25/52.
[204] Tevbe, 9/73; Tahrim, 66/9.
[205] Maturidi, VI, 411-412; Zemahşeri, Keşşaf, II, 290; İbn Kesir, Tefsir, IV, 119.
[206] Hac, 22/78.
[207] İbn Kesir, Tefsir, V, 451.
[208] Tevbe, 9/86.

rilir. İman edenlerden mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler ise övülür[209]. Tabii ki, Hz. Peygambere (as) tabi olmanın Allah sevgisinden kaynaklanması gerekir[210]. Kur'an'daki cihad kelimesinde temel vurgunun daha çok Müslümanlarla ilgili olduğunu görülür. Kur'an'da iki yerde cihad kelimesinin öznesi olarak müşrik anne ve babanın kullanılmasını[211] ise sözlük anlamında yorumlamak daha isabetlidir.

2. Sünnette cihad mükellefiyeti

Kur'ân'da sadece malla ve canla cihaddan bahsedilir. Hadislerde ise cihad kavramının anlam yelpazesine başka unsurların ilave edildiği görülür. Nitekim hadislerde mal ve can ile cihadın yanı sıra dil ile cihad da zikredilir. Ayrıca mali ve bedeni ibadet özelliğiyle hac ibadeti de Peygamberimiz tarafından kadınların cihadı olarak nitelenir. Dahası anne babaya hizmet etme cihad tabiriyle tanımlanır. Tasavvufi anlamda yaygın şekliyle nefisle cihad da cihad kelimesiyle ifade edilir.

Bilindiği gibi Peygamberimiz Medine'ye hicrete mecbur kaldığında, ilk zamanlarda nüfus sayımı yaptırır[212]. Akabinde Medine'de yerleşik bulunan müşrik ve Yahudilerin katılımıyla Medine vesikasını tesise muvaffak olur. Medine vesikasında "Müslümanlarla beraber cihad edenler" ifadesinin yer alması dikkat çekicidir[213]. Bazı kabilelerle yapılan antlaşmalarda cihada katılmaları durumunda Müslümanların lehinde ve aleyhinde olan şeylerin onlar için de aynen geçerli olduğunun bildirilmesi istenir. Cihada katılmayanların ise ganimetten pay alamayacakları belirtilir[214]. Ayrıca Taif

[209] Tevbe, 9/44.
[210] Al-i İmran, 3/31
[211] Ankebut, 29/8; Lokman, 31/15.
[212] Buharî, Cihad, 181, Müslim, İman, 235. Detay bilgi için bkz. Okiç, M. Tayyib, "İslamiyette İlk Nüfus Sayımı", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1960, sy. VII, s. 12-15
[213] İbn Hişam, II, 501-504; Ebu Ubeyd, Kasım b. Selam, Kitabu'l-emval, Kahire 1975, 260-264; Medine vesikasıyla ilgili değerlendirme için bkz. Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993, I, 202-210; Tuğ, Salih, İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İstanbul 1969, s. 31-40; Bulaç, Ali, "Asr-ı Saadet'te Bir Arada Yaşama Projesi: Medine Vesikası", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul 1995, II, 169-195, II, 172.
[214] Tirmizi, Siyer, 48.

heyetinin zekattan ve cihaddan muaf olma taleplerinin Hz. Peygamber tarafından başlangıçta kabul edildiğini de hatırlamak yerinde olur[215].

Hadislerde müşriklere karşı malınız, canınız ve dilleriniz ile cihad ediniz buyrulur[216]. Hak ve hakikati en tehlikeli zamanda bile, hiçbir şeyden korkmadan ve çekinmeden olduğu gibi söylemek de bir çeşit cihad olarak adlandırılır. Rasûlullah (as) bu konuda şöyle buyurmuştur: "Zalim bir hükümdar karşısında hak ve adaleti açıkça söylemek, büyük bir cihaddır."[217]

Hz. Peygamberin Müslümanlara destek olmak ve Müslümanlar aleyhine olabilecek gelişmeleri kendisine bildirmesi için Mekke'den Medine'ye hicret etmesine müsaade etmediği amcası Hz. Abbas'a "sen bulunduğun yerde daha güzel cihad etmektesin…"[218] şeklinde karşılık vermiş ve Hz. Abbas'ın yapması gerekli olan işini cihad olarak nitelemiştir[219].

Hz. Peygamber savaşa gitme hususunda izin isteyen bir kadına "Siz kadınların cihadı hacdır"[220] şeklinde karşılık vermiştir. Muhtemelen hem mali hem de bedeni ibadet olarak hac ile cihadın ortak özellik göstermesi bu hadisin izahı sadedinde hatırlanabilir.

Kur'ân'da anne baba hakkı üzerinde hassasiyetle durulur. Hatta Allah hakkından sonra anne baba hakkının geldiği ifade edilir. Peygamberimiz

---

[215] Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 497.

[216] Ebu Davud, Cihad, 18.

[217] İbn Mâce, Fiten, 4011

[218] İbn Sa'd, Muhammed, et-Tabakatü'l-kübra, Beyrut 1985, IV, 31; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, Beyrut, ts. II, 72.

[219] Bilindiği gibi Hz. Abbas, Akabe beyatlarında Peygamberimizin sözcüsü olmuştur. Hz. Peygamber Bedir savaşına müşrikler arasında katılan amcası Hz. Abbas ve emsali birkaç kişi için savaş halinde bile olsa onlara dokunulmaması talimatını vermiştir. Hayber seferi sırasında bir tüccarın Mekke'de Hz. Peygamberin mağlup olduğu şayiası karşısında meselenin aslını öğrenene kadar aşırı derecede tedirgin olmuştur. Son olarak Mekke fethinde de önemli rehber şahsiyetlerden biridir. (Bkz. İbn Hacer, Şahabuddin Ebulfadl Ahmed b. Ali, el-İsabe fi temyizi's-sahabe, Beyrut 1328, II, 271) Bizce bütün bu olanları salt akrabalık bağıyla irtabtlandırmak muhtemelen yapılanları izah etmede yetersizdir. Müslüman olup olmadığını elbette Allah bilir. Fakat onun bu faaliyeti "imanını gizleyen kişi" (Gafir, 40/28) ifadesini hatırlatır. İşte onun Mekke'de kalarak ifa etmesi gereken bu görev Peygamberimiz tarafından cihad olarak tanımlanması konumuz açısından önemlidir. Bkz. Şeybani, Siyer, II, 63.

[220] Buhârî, Cihad, 62; Nesaî, Hac, 4.

cihad için izin isteyen bir kişiye, anne babasına hizmet etmesinin cihad olduğunu söylemiştir.[221] Muhtemelen anne babasının bakıma muhtaç olduğu ve başka bakacak kişinin olmayışı gibi sebepler de vakada etkin olabilir. Burada şu ayeti de hatırlamak yerinde olur: "De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez."[222].

Hz. Peygamber bir sefer dönüşü "Küçük cihaddan büyük cihada döndük"[223] buyurmuştur. Kendisine büyük cihadın ne olduğu sorusuna Hz. Peygamber, "Kulun nefsiyle mücadelesi"[224] şeklinde cevap vermiştir. Keza Hz. Peygamberin "Asıl mücahid, nefsiyle cihad edendir"[225] hadisinde, insanın nefsiyle olan cihadının, dış düşmanlara karşı cihada nispetle asıl olduğu belirtilmektedir. Dış düşmanla cihadın fer'i olması ve Allah'ın emirlerini tatbik etmede nefsiyle cihad edemeyen kişinin, dış düşmanlarla mücadele edemeyeceği zaten malumdur[226].

Peygamberimiz (as) döneminde düzenli bir ordu bulunmadığı için savaş durumu ortaya çıktığında Medine'den ve özellikle de etraf kabilelerden gelen Müslümanlarla ordu teşekkül ettirilmekteydi. Bazı savaş durumlarında da seferberlik ilan edilmekteydi. Tebük seferi bunun en bariz örneğini oluşturur. İşte bu durumda etraf kabilelerden yardım isteniyor, ileri gelen sahabiler kendi kabilelerine gönderiliyordu[227]. Böylesi durumlarda Müslümanlara cihad çağrısı yapılmaktaydı. Bu çağrıya olumlu cevap vermek Müslümanların dini bir vecibesidir.

---

[221] Buhârî, Cihad, 138; Müslim, Birr, 5, Ebu Davud, Cihad, 31. Fıkhî hükmüyle ilgili olarak bkz. Şeybani, Siyer, IV, 213.

[222] Tevbe, 9/24. Konunun fikhî boyutuyla ilgili olarak bkz. Şeybani, Siyer, I, 128, 134, 135.

[223] Hadisin değerlendirmesiyle ilgili olarak bkz. Aclûnî, I, 424-425.

[224] bkz. Hindî, Alauddin Ali el-Muttaki, Kenzu'l-ummal fi süneni'l-akval ve'l-ef'al, Beyrut 1979, IV, 616.

[225] Tirmîzî, Fedâilu'l-cihâd, 2; Ahmed b. Hanbel, VI, 20-22.

[226] İbn Kayyim, Ebu Abdillah Muhammed b. Ebî Bekir, Zâdü'l-meâd fî hedy-i hayri'l-ibâd, Kahire, ts., II, 38; Mübarekfuri, Muhammed Abdurrahman, Tuhfetu'l-ahfezi şerhu câmiu't -Tirmizi, Medine 1964, V, 250.

[227] Vakidi, Megazi, III, 990.

3. Fıkıhta cihad mükellefiyeti

Cihad Kitap, Sünnet ve icma ile sabittir[228]. Bununla beraber bir fıkıh terimi olarak cihad kavramına yüklenen anlam hayati önem arz eder. Bazı İslam hukukçuları cihadı savaşla eş anlamlı[229]; çoğu İslam hukukçuları ise cihadı savaşı da içine alan bir üst kavram olarak kabul eder. İkinci anlayışta cihad-savaş ilişkisi, umum-husus ilişkisi olarak yorumlanır[230].

Fıkıh literatüründe namaz, oruç, hac gibi ferdi kulluk görevleri ibadet kategorisinde değerlendirildiği gibi, zekât ve cihad gibi içtimai görevler de ibadet kategorisinde değerlendirilir[231]. İbadet kategorisinde değerlendirilen konularda genelde inananların imanlarına vurgu yapılır; yani mesele gönül meselesidir. Bu yüzden cihad, emri bil maruf kapsamında kabul edilir[232], hukukullah arasında sayılır, ibadet (kurbe)[233] kategorisinde değerlendirilir ve dini bir vecibe olduğu belirtilir, sevaplı olduğu ifade edilir[234]. Bu dini vecibe düşman tarafın gücüne paralel olarak farz-ı kifaye veya farz-ı ayn olarak değişkenlik gösterir[235]. Meşru bir mazereti olmadan cihad çağrısına icabet etmeme, günah olarak nitelenir. Bu günahın kefareti kişilerin tövbesine ve istiğfarına bağlıdır.

Savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda elbette savaşma da kaçınılmaz olur. Bu durumda Müslümanların miskinlik göstermeleri beklenmez. Bu, içtimai bir zarurettir. Bu zaruretin ifası için müslümanların maddi ve manevi fedakârlıkta bulunmaları gerekir. Çünkü zaman fedakârlık zamanıdır.

---

228 Ali b. Tahir b. Cafer es-Sülemi, Kitabu'l-cihad, thk. Süheyl Zekkar, Erbeatü kütüb fi'l-cihad min asri'l-hurubi's-salibiyye, Dimaşk 2007, s. 48.

229 Mevdudi, s. 204; Rikabi, s. 18. Bkz. Zuhayli, Vehbe, Asaru'l-Harb, s. 37 vd.

230 Abdu Rabbih, es-Seyyid Abdulhafiz, Felsefetü'l-cihad fi'l-İslam, Beyrut 1982, s. 28; Özel, "Cihad", DİA, VII, 528; Lawrance, Bruce, "Holy War (Jihad) in Islamic Religion and Nation – Stata Ideologies", Just War and Jihad, London 1991, s. 146; Heykel, I, 35 vd.; Ulyani, Ali b. Nefi', Ehemmiyyetü'l-cihad, Riyad 1985, s. 318 vd.

231 Cihad mükellefiyetinin şartlarıyla ilgili olarak bkz. Abdullah b. Ahmed el-Kadiri, I, 81-106.

232 Serahsi, Şerh, I, 22; İbn Teymiyye, Şeyhulislam Ahmed, el-Cihad, thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1991, II, 96-98, 139-178.

233 Bkz. Şeybani, Siyer, V, 254.

234 Şeybani, I, 17, 18, 23, 24; III, 22.

235 Semerkandi, III, 294

Müslümanlar ellerinden gelen maddi ve manevi bütün güçlerini ortaya koymalıdır.

Müslümanlar birbirleriyle kenetlenir gerekli bütün tedbirleri alırlar ve Allah'a tevekkül ederler. Mekasidü'ş-şeriaya göre gerektiğinde müslümanlar din uğrunda mallarını da canlarını da fedaya hazırdırlar. Bu durumda müslümanlar izzetle ölmeyi zilletle yaşamaya tercih ederler.

Müslümanların ahiret inancına göre ölüm, asla yokluk değildir. O, ebedi bir hayatın başlangıcıdır. Ölümün geleceği zaman ise insan için meçhul; ama Allah katında yeri ve zamanı belli: ne bir an önce ne bir an sonra. Nasıl olsa bu dünyada daimi kalınmayacak. Zaten ölüm meleği sadece harp meydanlarında değildir. İnsan bazen sıcak yatağında, bazen de es kazara kör bir kurşunla ölebilmekte. Nerede olursa olsun ölümden kaçış da yok, korkunun ecele faydası da. Sonuçta ölme (mevt) de öldürülme (katl) de mukadder.

Bu duygularla Müslüman iki güzelden birini gözler; ya zafer ve ganimet ya da şehitlik ve cennet[236]. Allah yolunda ölürse şehit olur, ölümsüzlüğe erer. Elbette herkes niyetlerine göre haşrolur. Ayet ve hadislerde vaat olunan Allah'ın nimetlerine kavuşur. Hâsılı kim Allah yolunda cihad ederse, kendisi için cihad eder[237]. Kanaatimizce cihadın faziletiyle ilgili ayetleri ve hadisleri daha ziyade moral güç ve manevi teşvik olarak değerlendirmek daha isabetlidir.

Gayrimüslim vatandaşların cizye ile yükümlü olmaları zekâtın ve cihadın dini niteliğinden kaynaklanmaktadır. Temel ilke olarak gayrimüslim vatandaşlar müslümanların dini yükümlülüklerinden muaf tutulmuşlardır[238]. İslam hukukunda namaz, oruç ve hac ibadet kategorisinde değerlendirildiği gibi, zekât ve cihad da ibadet kategorisinde değerlendirilmektedir. Zekât ve cihad ibadet kategorisinde değerlendirildiği için, gayrimüslimler zekâttan ve cihaddan muaf tutulmuşlardır[239]. Tabii ki, askeri hizmetlerle yükümlü tutulmamayı, gayrimüslimler askerlik yapa-

---

[236] Nesefi, Medarik, I, 217.

[237] Ankebut, 29/6.

[238] Zencani, Ebu'l-Menakib Şihabuddin Mahmud b. Ahmed, Tahricu'l-Furu' ale'l-Usul, Beyrut 1987, s. 99.

[239] Bilmen, III, 360.

mazlar şeklinde yorumlamamak gerekir. Çünkü gerek Peygamberimiz (as) gerekse de sonraki dönemlerde gayrimüslimlerin askeri hizmetlere iştirak ettiklerini biliyoruz. Peygamberimiz (as), Uhud savaşında "Biz müşriklerden yardım istemeyiz."[240] buyurur. Bununla beraber, tarih kitapları Hz. Peygamberle birlikte Hayber seferine katılan yahudilerden ve Huneyn seferine katılan müşriklerden bahsetmektedir. Gayrimüslim vatandaşların askeri hizmetlere iştirak etmeleri durumunda, o yıl cizyeden muaf olacakları ve ganimetten devlet başkanının takdir edeceği bir miktar alacakları İslam hukuk kitaplarında kayıtlıdır[241]. Elbette, askeri hizmetlerin kendine özgü stratejik önemi hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir.

Sözün özü, İslami literatürde cihad, emri bilmaruf kapsamında değerlendirilir[242]. Emri bilmaruf da, davet kapsamında yer alır. Cihad davet anlamını da muhtemelen buradan alır. Muhtemelen bu sebeple Cürcani cihadı "hak dine davet"[243] olarak tanımlar.

Müslümanların hayatlarının gayeleri arasında dini yayma duygusunun ayrı bir yeri olmalıdır. Bu duygu dünya ve dünyadaki her şeyden daha hayırlıdır. En azından bir grup Müslümanın bunu yapması dini bir vecibedir. Müslümanların bu uğurda maddi ve manevi fedakârlıkta bulunması gerekir. Belki de bu sebeple bazı ayetlerde iman, hicret ve cihad kelimeleri peş peşe zikredilir[244]. Peygamberimizin (as) ifadesiyle bu gayret de kıyamete kadar devam edecektir[245].

Fıkıh literatüründe cihadın genellikle can ile yapılan boyutu anlatılır. Mal ile yapılan cihad boyutunun anlatılmasına pek rastlanmaz[246]. Halbuki Ku'an-ı Kerim'de ve hadislerde konu üzerinde hassasiyetle

[240] Müslim, Cihad, 150; Tirmizi, Siyer, 10.
[241] Bkz. Şeybani, Siyer, II, 180, V, 312; Meydanî, el-Lübab fi şerhi'l-kitab, Beyrut 1985, IV, 132; detay için bkz. Bostancı, Ahmet, Kamu Hukuku Açısından Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri, İstanbul 2001, s. 152 vd.
[242] Serahsi, Şerh, I, 32.
[243] Cürcani, s. 135.
[244] Enfal, 8/74.
[245] Ebu Davud, Cihad, 33
[246] Bkz. Şeybani, Siyer, V, 271-272; Serahsi, Şerh, I, 98. Detay için bkz. Abdullah b. Ahmed el-Kadiri, I, 474-514; Abdulhalim Mahmud, el-Cihad fi'l-İslam, Kahire ts, 198-203.

durulur. Çünkü bunun da dini bir vecibe olduğu kuşkusuzdur. Muhtemelen sonraki dönemlerde mali boyutu genellikle devlet organizesiyle ilgili bir mesele olarak düşünülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Zaten Hz. Ömer döneminden itibaren devlet eliyle hazırlıkların yapılmaya başlanması ve savaş teknikleri yönüyle fertleri aşan, başka bir anlatımla devlet eliyle organizeyi gerektiren boyutlarının bulunması başlıca sebep olarak zikredilebilir. Esasen canla ilgili boyutunun bile teknik elamanı gerektirmesi artık profesyonel orduyu kaçınılmaz kılar. Sonuç ne olursa olsun, her zaman müminin dini içtimai sorumluluğunun bilincinde olması önem arz eder. Bu dini içtimai sorumluluk da daima iman şuuruyla beslenir[247].

D. CİHAD MÜKELLEFİYETİNİN UHREVİ MÜKAFATI

Bilindiği gibi cihadın, gaziliğin ve şehitliğin faziletiyle ilgili hususlar, ancak ve ancak ayetlerin beyanları ve hadislerin açıklamalarıyla bilinebilir. Biz burada cihad ve şehitlik konusunun faziletiyle ilgili bazı ayetleri ve hadisleri nakletmekle yetineceğiz. Akabinde ise şehidin yıkanması, kefenlenmesi ve cenaze namazıyla ilgili fıkhi hükümleri nakledeceğiz. Bu bölümün konumuzla irtibatlı ve tamamlayıcı mahiyette olması sebebiyle burada zikredilmesi uygun görüldü.

1. Kur'an'da cihad mükafatı

Müslümanın malıyla ve canıyla gösterdiği gayretin ayet ve hadislerde dünyevi ve uhrevi mükâfatlarla ödüllendirileceği bildirilir. Dünyevi mükâfatı düşmanın esareti altında zilletle yaşamaktansa, namusuna el uzatılmaktansa, izzetle ölmeyi şeref bilmesi şuuruyla ölümünü taçlandırır. Uhrevi olarak ise peygamberlerden sonraki mertebe olan şehitlik mertebesiyle taltif edilir.

Cihad, şehitlik ve gaziliğin faziletiyle ilgili birçok ayet vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de "Müminler Allah ve Rasûlüne iman ederler, sonra da şüpheye

---

[247] Abdullah b. Ahmed el-Kadiri, II, 111-134.

düşmezler. Hak yolunda malları ve canları ile cihad ederler. İşte sadakat sahibi kimseler bunlardır"[248] ayetinde böyle kişiler Allah'a, resulüne ve dine karşı sadakat ve vefa gösteren kişiler olarak vasıflanır.

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İman edip hicret eden, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden, (mücâhidlere) yer veren ve yardım edenlerin hepsi birbirinin vekilidir"[249]. "Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edin. Bilseniz bu sizin hakkınızda ne kadar hayırlıdır"[250]. "Allah, mallarıyla, canlarıyla mücadele edenleri derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır."[251] "Her şeyi işiten, her şeyi hakkıyla gören O'dur. Onlar seni aldatmak isterlerse, şunu kesin olarak bil ki, Allah sana yeter. Seni, yardımlarıyla ve müminlerle destekleyen O'dur."[252].

Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle haber verilmektedir: "Allah Teâlâ, Cennet'e karşılık müminlerin canlarını ve mallarını satın aldı. Onlar Allah yolunda savaşırlar. Savaş meydanında şehît ve gazi olurlar. Allah'ın bu öyle bir va'didir ki, Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'ân'da da sabittir. Kim Allah'tan daha çok vadini yerine getirir? Yaptığınız bu hayırlı alış verişten dolayı sevinin. İşte büyük kurtuluş budur."[253]

"Ey müminler! Sizi çetin bir azaptan kurtaracak bir ticaret yolu göstereyim mi? O da şudur: Allah'a ve Rasûlüne iman eder ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edersiniz. Bir bilseniz bu iş sizin için ne kadar hayırlıdır. Bu takdirde Allah sizin günahlarınızı mağfiret eder, altlarından ırmaklar akan cennetlere ve Adn Cennetlerindeki hoş konutlara koyar. İşte büyük kurtuluş budur. Seveceğiniz başka bir şey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri (bunlarla) müjdele."[254]

"(Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin

---

[248] Hucûrât, 49/15.
[249] Enfal, 8/72.
[250] Tevbe, 9/41.
[251] Nisâ, 4/95.
[252] Enfâl, 8/63.
[253] Tevbe, 9/111. Bkz. Maturidi, VI, 456-459; Nesefi, Medarik, II, 211.
[254] Saf, 61/10-13.

imanı ile bir mi tutuyorsunuz? Halbuki onlar Allah katında eşit değillerdir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."[255]

"Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vaat etmiştir; ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır. Kendinden dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[256]

"Fakat Peygamber ve onunla beraber inananlar, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve onlar kurtuluşa erenlerin kendileridir. Allah, onlara içinde ebedî kalacakları ve zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kazanç budur."[257]

"(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."[258] "Fakat Peygamber ve onunla beraber inananlar, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve onlar kurtuluşa erenlerdir."[259]

"İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır. Rableri onlara, tarafından bir rahmet ve hoşnutluk ile kendileri için, içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeler. Onlar orada ebedî kalacaklardır. Şüphesiz ki Allah katında büyük mükâfat vardır. Ey iman edenler, eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi bile veli edinmeyin. İçinizden onları dost edinenler zalimlerin ta kendileridirler. De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez."[260]

---

[255] Tevbe, 9/19.
[256] Nisa, 4/95-96.
[257] Tevbe, 9/88-89.
[258] Tevbe, 9/41.
[259] Tevbe, 9/88.
[260] Tevbe, 9/20-24.

"Uğrumuzda cihad edenleri yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir."[261] "Cihad eden, kendisi için cihad etmiş olur. Allah, âlemlerden müstağnîdir."[262]

Cihad kavramıyla ilgili diğer bir kavram ise ribattır. Kur'ân-ı Kerîm'de savaşla ilgili olarak r.b.t. kökü üç kez geçer. Müslümanların at beslemeleri ribat kelimesiyle anlatılır[263]. İman edenlerin sabretmeleri, bu hususta metanet göstermeleri ve her türlü tehlikeye karşı hazırlıklı olunması emredilir[264]. Savaş anında Allah'ın melekler ordusuyla yardımı anlatılır. Zaferin ancak Allah'tan olduğu belirtilir. Müslümanların kalplerine kuvvet vermek ve savaş meydanında ayaklarınızı kaydırmamak için hafif uyuklama halini Allah'ın lütfettiği beyan edilir[265].

Cihad kavramıyla ilgili diğer bir kavram da gaziliktir. Gazi kelimesi çoğul olarak Kur'ân'da bir kez geçer. İlgili ayette şöyle buyrulur. "Ey iman edenler, dini inkâr edip de Allah için seferde ölen ve gazalarda öldürülen arkadaşları hakkında "Bizim yanımızda olsalardı, ne ölürler ne de öldürülürlerdi" diyenler gibi olmayın."[266] Bir ayette "Onlar Allah yolunda az olsun çok olsun hiçbir harcama yapmazlar, hak yolunda katettikleri hiçbir vadi olmaz ki, Allah işledikleri bu iyilikleri en güzel tarzda ödüllendirmek için, onların hesaplarına yazılmış olmasın."[267] buyrulur. Başka bir ayette Hz. Peygambere hitaben münafıklara Müslümanların "iki güzelden birini" beklediklerinin bildirilmesi emredilir. Bu iki güzelden birisi zafer ve gazilik, diğeri ise şehitliktir.

Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerden Allah'a verdikleri sözde sadık kalan-

---

[261] Ankebut, 29/69.

[262] Ankebut, 29/6. Maturidi, XI, 96-97; Elmalılı, V, 3767. Kur'an-ı Kerim'de cihadla ilgili ayetler için bkz. el-Bikai, İbrahim b. Ömer b. Hasan, el-İstişhad bi ayati'l-cihad, Kahire 2002, s. 60 vd. Ayrıca bkz. Beyyumi, Ebu İshak Süheyb Seyyid, el-İctihad fi ahkami'l-cihad, Kahire 2008, s. 10 vd.

[263] Enfal, 8/60. Ribat kelimesi Allah yolunda bağlanan atlar için kullanılan bir isimdir. Zemahşeri, Keşşaf, II, 232. Mürabıtın sevabı için bkz. Şeybani, Siyer, I, 113; Ribat kelimesinin tasavvufi yorumu için bkz. Sühreverdî, Tasavvufun Esasları, çev. H. Kamil Yılmaz – İrfan Gündüz, İstanbul 1989, s. 134 vd.

[264] Al-i İmran, 3/200.

[265] Enfal, 8/11.

[266] Al-i İmran, 3/156.

[267] Tevbe, 9/121.

lar yiğitler olarak tavsif edilir.[268] Bu uğurda hayatlarını verenlerin amellerinin boşa gitmeyeceği beyan edilir.[269] Allah böyle olanları muratlarına erdireceğini, gönüllerini şâd ederek kendilerine tanıttığı cennetine dâhil edeceğini vaat etmektedir.[270] Ayrıca Allah yolunda şehit olanların ölü zannedilmemesi[271] ve ölü denilmemesi emredilir[272].

2. Sünnette cihad mükafatı

Ayetlerde olduğu gibi hadislerde de cihadın ve şehitliğin faziletinden değişik vesilelerle bahsedilir[273]. Peygamberimize sahabiler değişik zamanlarda hangi amelin Allah katında daha hayırlı olduğunu sorduklarında genellikle cihadın ilk ameller arasında sayıldığı görülür.

Cihadın fazileti hakkında Hz. Peygamber (as) şöyle buyurur: "Rasûlullah'a: "Hangi iş daha hayırlıdır?" diye soruldu. "Allah'a ve Peygamberine iman etmektir." dedi. "Sonra hangisi faziletlidir, denildi: Allah yolunda cihaddır" cevabını verdi. Sonra "hangisidir?" sorusuna karşılık ise: "-Makbûl olan hac'dır" buyurdu[274].

Abdullah b. Mes'ud şöyle anlatıyor: "Yâ Rasûlallah, Allah katında hangi iş daha sevimlidir? diye sordum. "Vaktinde kılınan namazdır" dedi. "Sonra hangisidir?" dedim. "Anne ve babana iyilik etmendir" buyurdu. "Sonra hangisidir?" sorusuna ise "Allah yolunda cihaddır" cevabını verdiler.[275]

Bir adam Peygamberimiz (as)'e geldi ve: "-İnsanların hangisi efdaldir?" diye sordu. Rasûlullah: "-Allah yolunda malı ve canı ile cihad eden mümin kişidir"[276] buyurdu.

---

[268] Ahzab, 33/23.
[269] Muhammed, 47/4.
[270] Muhammed, 47/5-6.
[271] Al-i İmran, 3/169.
[272] Bakara, 2/154.
[273] Bkz. İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen, el-Erbeun fi'l-hassi ale'l-cihad, Kuveyt 1984, s. 50 vd.
[274] Buhâri, İman, 18.
[275] Buhârî, Cihad, 1.
[276] Buhârî, Cihad, 2.

Elde silâh, din ve İslâm diyarı uğrunda hudut boylarında nöbet beklemenin asil bir görev olduğunu ve bunun Allah Teâlâyı ziyadesiyle memnun ettiğini bildiren Peygamberimiz (as) şöyle buyurmuştur; "Hudut ve İslâm diyarının muhafazası için bir gün, bir gece nöbet beklemek, bir ay (nafile olarak) gündüz oruç tutup gece namaz kılmaktan daha hayırlıdır."[277] Başka bir hadiste ise şöyle buyrulur: "İki çeşit gözü, Cehennem ateşi yakmaz: Biri Allah korkusundan ağlayan göz; diğeri Allah yolunda nöbet beklerken uyumayan göz."[278]

Cenab-ı Hakk'ın şehitlere "ölüler" denilmemesi uyarısını yaptığı ayet-i kerimeler, hem sahabilerin hem de başta tâbiûn olmak üzere sonraki nesillerin dikkatini çekmiştir. Bu sebeple bu ayetin anlamı ilk dönemlerden itibaren merak edilmiştir. Nitekim tâbiûn neslinin önde gelen âlimlerinden Mesrûk b. el-Ecdâ' ve diğer bazı kimseler bu soruyu ilmiyle sahabe arasında temayüz eden Abdullah İbn Mes'ûd'a sormuştur. Zaten Mesrûk'a göre Abdullah b. Mes'ud'un dışında bu konuyu kendilerine açıklayabilecek kimse de yoktur.[279] Mesrûk ve arkadaşlarının sorusunu çok tabii bulan Abdullah b. Mes'ud, kendilerinin de aynı soruyu Peygamber Efendimize sorduklarını ve onun şöyle cevap verdiğini aktarmıştır: "Şehitlerin ruhları yeşil kuşlar şeklindedir. Onların Arş'a asılı kandilleri vardır. Cennette diledikleri şekilde gezip dolaşırlar ve sonra Arş'a asılı kandillere dönerler. Allah onlara bakar ve şöyle seslenir: Bir şeyin artırılmasını ister misiniz ki size onu artırayım. Onlar da ey Rabbimiz: Neyin artırılmasını dileyelim! Cennetteyiz dilediğimiz şekilde yaşıyoruz. Sonra Allah onlara ikinci kez şöyle buyurur: "İlave olarak istediğiniz bir şey var mı? Derhal sizin için artırayım! Onlar da Rablerinden bir şey istemeden bırakılmayacaklarını görünce şöyle derler: Ruhlarımızı cesetlerimize çevir de dünyaya tekrar dönelim ve senin yolunda ikinci kez şehit olalım."[280]

Peygamberimiz şehitliğin Allah katında imtiyazlı bir makam olduğunu ifade buyurmuştur. Ebû Hureyre'nin (r.a) naklettiğine göre Rasûlullah

---

[277] Müslim, İmâre, 163; Tirmizî, Cihad 2.
[278] Tirmizî, Fezâilü'l-Cihad, 12.
[279] Darimi, Cihad, 19.
[280] Müslim, İmare, 121; Ebu Davud, Cihad, 25; Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân, 3; İbn Mâce, Cihâd, 16.

(as) şöyle buyurmuştur: "Nefsim elinde bulunan Allah'a yemîn ederim ki, ben Allah yolunda savaşıp öldürülmemi, sonra diriltilip tekrar öldürülmemi, sonra tekrar diriltilip öldürülmemi, daha sonra tekrar diriltilmemi ne kadar isterdim!"[281]

Enes ibn Mâlik'in (r.a) naklettiğine göre nebi (as) şöyle buyurmuştur: "Ölüp de Allah katında büyük bir hayra ulaşan hiçbir kulu, tekrar dünyaya dönmesi ve dünya ile dünyadaki her şeyin kendisinin olması sevindirmez; yalnız şehit müstesnadır. Çünkü şehit olmanın faziletini gördüğü için dünyaya dönmek ve tekrar öldürülmek onu sevindirir".[282]

Uhud savaşında Câbir bin Abdillah (r.a)'ın anlattığına göre bir kişi Hz. Peygamberin yanına gelerek;

– Ben öldürülürsem, nerede olacağımı bana haber ver! dedi. Peygamber Efendimiz:

– "Cennette (olursun)" buyurdu. Bunun üzerine o kişi, yemekte olduğu elindeki hurmaları hemen yere attı ve Allah Resulünün yanında yer aldı.[283]

Yine Uhud savaşı öncesinde cennet müjdesini alarak Peygamberimizin safına katılan sadece bu kişi değildi. Peygamber Efendimizin müşriklerle mücadelesini bilen, ancak henüz Müslüman olmamış bazı kişiler de geliyor ve İslam ordusuna iltihak ediyorlardı. Hz. Peygambere demir zırh ile yüzü örtülü, o güne kadar henüz Müslüman olmamış bir kişi gelmiş ve "Ey Allah Resulü, hemen harbe katılıp sonra mı Müslümın olayım? diye sormuştur. Efendimiz (as): -"Önce Müslüman ol, sonra savaş!" buyurmuştur. Bu kişi de hemen oracıkta Müslüman olmuş sonra da savaşa katılmıştır. Yapılan çarpışmalarda şehit düşmüştür. Bu kişinin şehit olduğu haberini alan Allah Resulü "Az işledi, fakat çok ecir kazandı"[284] buyurmuştur.

Allahu teala şehitlere ahiretteki sorgulama esnasında da ayrıcalıklı davranacaktır. Onları borçları dışında hiç bir hesaba tabi tutmayacaktır.

---

[281] Buhari, Temennî, 1.
[282] Buhari, Cihad, 6.
[283] Buhari, Megâzî, 17.
[284] Buhari, Cihad, 13.

Efendimiz şehitlere tanınan bu ayrıcalığı sahabilerine anlattığında içlerinden biri Peygamberimize dönerek:

– "Ey Allah'ın Rasûlü! Müminlere, kabirde soru soruluyor, şehitlere sorulmuyor. Bunun sebebi nedir?" diye sorar. Bunun üzerine Resulüllah (as): "Şehidin başındaki kılıç parıltısı, imtihan olarak yeter." buyurmuşlardır[285].

Şehitlere tanınan önemli ayrıcalıklardan biri de kendilerine şefaatçi olma imtiyazının verilmesidir. Nitekim kendisinden nakledildiğine göre Ebu'd-Derdâ (ra) Rasûlullah (as)'in; "Şehit, ailesinden yetmiş kişiye şefaat edecektir" buyurduğunu işitmiştir[286].

Allah'ın şehitlere verdiği değeri ve kazanacakları mertebeleri ümmetine "Allah yolunda şehitliğin bir benzeri yoktur…"[287] vb ifadelerle anlatan Allah Resulü bizzat kendisi de her fırsatta şehitlik özlemini dile getirmiştir. Bir defasında kendisini dinleyen ashabına bu özlemini "Yemin olsun ki ben, Allah yolunda muharebe edip öldürülmemi, sonra diriltilmemi, sonra yine öldürülmemi, sonra yine diriltilmemi çok arzu ederdim" buyurmuştur[288].

Cenab-ı Hakkın ve sevgili peygamberimizin şehitlerle ilgili müjdelerini dinleyen ve aynı zamanda Peygamberimizin şahadet arzusunu gören sahabe de şehitliği arzulamıştır. Şehitliği insanın kendisini Allah'a adaması olarak gören Hz. Ömer, ömrünün sonuna dek sürekli dualarında "Allah'ım! Dileğim senin yolunda şehit olmak ve Resulünün memleketinde ölmektir"[289] ifadesini sıklıkla tekrarlamıştır. Sahabedeki bu şehadet arzusu, Hz. Ömer gibi önde gelenlere mahsus da değildi.

Bazı sahabilerde bu arzu öylesine bir hal alıyordu ki adeta ölümle alay ediyorlardı. Enes b. Malik'in aktardığına göre dayısı Haram bin Milhân, Bi'ri Maûne'de mızrakla vurulduğu zaman bedeninden fışkıran kana ellerini bulayıp yüzüne ve başına sürmüş, sonra:

---

[285] Nesai, Cenâiz, 112.
[286] Ebu Davud, Cihad, 26.
[287] Muvatta, Cihad, 14.
[288] Buhari, Cihad, 119; Temennî, 1; İbn Mâce, Cihâd, 1.
[289] Muvatta, Cihad, 15.

– Ka'be'nin Rabb'ine yemin ederim ki, ben kazandım! diye haykırmıştı[290].

Sahabedeki şehitliğe karşı bu özlem, son nefesini savaş meydanlarında aldığı bir darbe sonucu veremeyenlerin hem kendisini hem de yakınlarını üzüntüye boğuyordu. Bunu gören Allah Resulü (as) ashabına:

– "Siz kimi şehit sayıyorsunuz?" diye sordu. Sahabiler:

– Ya Resulallah kim Allah yolunda öldürülürse o şehittir, dediler. Bunun üzerine Allah Resulü:

– "O halde ümmetimin şehitleri pek azdır" buyurdu. Ashab: "Öyleyse kimler şehittir, ey Allah Resulü? diye sordular. Efendimiz kendisini meraklı gözlerle dinleyen sahabeye:

– "Dikkat edin Allah yolunda savaşırken ölen şehittir. İç hastalığından ölen şehittir. Yanarak ölen şehittir. Boğularak ölen şehittir. Yıkıntı altında kalarak ölen şehittir. Aklını kaybederek ölen şehittir. Hamile iken ölen kadın da şehit sayılır" buyurmuşlardır[291].

Hadislerde savaş meydanında düşman tarafından öldürülme dışında çeşitli sebeplerle vefat eden bazı kişilerin de şehit olarak nitelendikleri görülür. Peygamberimiz Abdullah b. Cebr'in (r.a) hasta olan babasını ziyarete gittiği esnada şehitlik payesi verilecek ölümleri bu şekilde anlatmıştır. Başka vesileler ile Allah Resulü, vebadan, ishalden ölen[292], malını, çoluk çocuğunu müdafaa uğrunda öldürülenlerin ve diğer bazı ölümlerin de şehit sayıldığı müjdesini vermiştir[293].

Cüheynelilerin bir kabilesine baskın yapılmıştı. Burada genç bir sahabi çarpışma esnasında Peygamberimizin ve sahabilerin gözü önünde yanlışlıkla kılıcını kendisine vurdu. Bunun üzerine Rasûlullah (as), yanındakilere "Ey Müslümanlar, kardeşinizle ilgilenin!" buyurdu. Sahabiler hızlıca o gence doğru koştular. Yanına vardıklarında onun vefat ettiğini gördüler. Rasûlullah (s.a.) onu kanlı elbiseleriyle sardı ve üzerine namaz kılıp kabre koydu. Orada bulunanlar;

---

[290] Buhari, Megâzî, 29.
[291] Müslim, İmare, 165; Nesai, Cihâd, 48.
[292] Müslim, İmare, 165.
[293] Tirmizi, Diyât, 21; İbn Mâce, Hudûd, 21; Muvatta, Cenâiz, 12; Nesai, Cenâiz, 14.

-Ey Allah'ın Resulü! O şehid midir? diye sordular. Hz. Peygamber de; "Evet, şehittir. Ben de onun için şahidim" buyurdu[294].

Peygamber Efendimiz bir başka savaşta aynı şekilde yanlışlıkla kendi kılıç darbesiyle ölen Salim b. Ekvâ'nın (r.a) da şehit olduğunu ve cennete gireceğini haber vermiştir[295]. Çünkü Allah Resulü, kişilerin amellerinin niyetlerine göre değerlendirileceği beyan buyurulmuştur[296].

Peygamberimiz: "Kim gerçekten içinden gelerek samimiyetle şehit olmayı isterse Allah o kimseyi yatağında ölse bile şehitlerin derecesine ulaştırır."[297] buyururken, savaşta Müslümanların safında yer alan ve o esnada öldürülen bir kişinin ganimet mallarından çaldığı elbise nedeniyle cehennemde olacağını haber vermiştir[298]. Allah Resulünün bu beyanlarından önemli olanın görünüşten ziyade niyet olduğu anlaşılmaktadır.

Şehit olarak Cenab-ı Hakkın huzuruna çıkan her Müslüman büyük mükâfata nail olmakla birlikte, aralarında derece farklılıkları olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ömer'in (r.a) naklettiğine göre Allah Resulü şehitlerin dört derecesinin olduğunu belirtmiştir. Buna göre;

1- Düşmanla karşılaşıp öldürülünceye kadar Allah'a sadık kalan, sağlam imanlı mümin kişidir. Bu kişiye kıyamet günü insanlar gözlerini yukarı kaldırarak gıpta ile bakacaklardır.

2- Bir kimse ki düşmanla karşı karşıya gelip şaşkın bir okun kendisine isabet etmesiyle şehit olmuştur. Bu da sağlam imanlı, mümin bir kişidir.

3- Hayatta iken günahkâr mümin bir kimse düşmanla karşılaşır ve Allah'a verdiği sözü yerine getirinceye kadar sözünde durup şehit olur.

4- Yine bir adam ki hayatı boyunca nefsine zulmederek fazla günah işleyerek düşmanla karşılaşmış ve Allah'a verdiği sözde durarak şehit oluncaya kadar savaşandır[299].

Allah resulü şehitleri bu şekilde dört dereceye ayırırken, başka bir ve-

---

294 Ebu Davud, Cihad, 38.
295 Ebu Davud, Cihad, 38.
296 Buhari, İman, 41.
297 Tirmizi, Fedailü'l-cihad, 19; İbn Mâce, Cihâd, 15.
298 Tirmizi, Siyer, 21.
299 Tirmizi, Fedailü'l-cihad, 14.

sile ile deniz şehidinin kara şehidinden iki kat fazla ecir alacağını[300] ve ehl-i kitab tarafından şehit edilen bir Müslümanın da iki şehit sevabına nail olacağını haber vermiştir[301].

Şehitlik makamına erenlere diğer Müslüman olarak ölenlere nazaran ahirette farklı davranılacağı gibi, şehit olduğu andan kabre konulmasına kadar yapılacak muamelelerde de farklı davranılır. Allah resulünün uygulamalarına göre şehitlerin cenazeleri yıkanmaz, demir ve deriden üretilen giysi ve eşyalar dışındaki elbiseleri çıkartılmaz[302]. Bununla muhtemelen Allah'ın huzuruna şehit olduğu haliyle gitmesi arzu edilir. Nitekim Rasûlullah (as) bu konuda şöyle buyurmuştur: "Onları kanlarıyla ve kanlı elbiseleriyle sarıp defnedin. Çünkü Allah yolunda yara alan her kimse kıyamet günü yarası kanayarak Allah'ın huzuruna gelir, rengi kan renginde kokusu ise misk kokusu gibidir."[303]

3. Şehidin fıkhî hükmü

Kur'anı Kerim'de kimlerin şehit sayılacağıyla ilgili bir açıklama yer almaz. Hadislerde ise genel anlamda şehit mertebesine nail olan kişiler zikredilir. Bu kapsamda çeşitli hadislerde çeşitli şekillerde ölenler veya öldürülenler şehit olarak nitelenir. Yanlışlıkla veya haksız yere öldürülen kişi, yangında, denizde ve göçük altında, depremde can veren kişiler; veba, kolera, sıtma gibi yaygın ve önlenmesi zor hastalıklar sebebiyle ölenler, loğusa iken ölen, ilim tahsil yolunda, helal kazanç uğrunda, Cuma gecesinde ölen, gerek kendisinin gerekse –isterse gayrimüslim olsun- başkalarının can, mal ve namusları uğrunda ölenler şehit olarak tanımlanır.

Bu grupta yer alanlara fıkhi anlamda şehit hükümleri uygulanmaz. Fıkhi anlamda şehit olarak kabul edilenler, savaş esnasında öldürülen veya

[300] İbn Mâce, Cihâd, 10.
[301] Ebu Davud, Cihad, 8.
[302] Ebu Davud, Cenaiz, 26, 27; İbn Mâce, Cenâiz, 28.
[303] Nesai, Cihâd, 27; Cenâiz, 82; Ebu Davud, Cenaiz, 26, 27; İbn Mâce, Cenâiz, 28. Detay için bkz. Yüce, Abdulhakim, Şehitlik ve Şehitlerin Hayatı, İstanbul 2004, s. 99 vd. Abdullah b. Ahmed el-Kadiri, Kur'an'da cihadın fazileti, I, 118-126, Sünnette cihadın fazileti, I, 126-143, şehidin fazileti, I, 133-134, selefi salihin ifaderiyle cihad ve şehitliğin fazileti I, 143-150.

savaş esnasında yaralanıp vefat eden Müslüman kastedilir[304]. Bunların yıkanması, kefenlenmesi diğer cenazelerden farklılık arz eder. Cenaze namazı konusunda da mezhepler arasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

İslam hukukçuları dünyevi ve uhrevi hüküm bakımından şehidleri üç kısımda değerlendirmişlerdir[305].

1. Hem dünya hem ahiret hükümleri bakımından şehid sayılırlar: Bunlar Allah yolunda savaşırken öldürülen kimselerdir. Kamil manada şehid bunlardır ve bunlara "hükmî şehid" denilir. Bu tür şehidler yakınmaksızın, kanlı elbiseleriyle defnedilir, elbiseleri onların kefeni yerine geçer. Üzerindeki silah ve başka ağırlıklar alındıktan sonra cenaze namazı kılınarak defnedilir. Diğer üç mezhebe göre, şehidlerin yıkanmasına gerek olmadığı gibi üzerlerine cenaze namazı kılınmasına da gerek görülmemesi, yine şehidin elde etmiş olduğu yüksek paye ile ilgilidir.

2. Sadece dünya hükümleri bakımından şehid sayılanlar: Kalbinde nifak bulunmakla, yani münafık olmakla birlikte, dış görünüşü itibariyle Müslüman olduğuna hükmedilen ve Müslümanların safında bulunduğu sırada düşman tarafından öldürülen kişiler bu grupta yer alır. Bunlar dünyada yapılacak işler bakımından şehid muamelesi görürler.

3. Sadece ahiret hükümleri bakımından şehid sayılanlar: Allah yolunda savaşırken aldığı bir yaradan dolayı o anda değil de, daha sonra ölen kişiler bu grupta yer alırlar[306].

---

[304] Zenki, Ziyauddin, Tezkiretü'ş-şehid, Beyrut 1987, s. 42-47.

[305] Şeybani, Siyer, I, 159-166; Serahsi, Şerh, I, 73. Şehidin kutsallığıyla ilgili olarak bkz. Murtaza Mutahhari, Şehid, İstanbul 1978, s. 3 vd.

[306] Apaydın, H. Yunus, İlmihal, Ankara 2006, I, 377-378. Bkz. Muhammed b. Hasen eş-Şeybani, Kitabu'l-asar, Beyrut 1993, II, 253-312. Detay bilgi için bkz. el-Mesbahi, Adil Casim Salih, eş-Şehid fi's-sünneti'n-nebeviyyeti min vakii'l-kütübi's-sitte, Küveyt 2008, s. 295 vd.

İkinci Bölüm

İSLAM'DA BARIŞ VE SAVAŞ SİYASETİ

İSLAM'DA BARIŞ VE SAVAŞ SİYASETİ

Savaş siyaseti barış siyasetiyle doğrudan alakalıdır. Bu yüzden öncelikle "İslam'da barış" başlığı altında bazı bilgiler verilmesinde fayda vardır. Barış anlayışıyla doğrudan irtibatlı olduğu için iman ve İslam kelimeleri üzerinde durulması yerinde olacaktır. Elbette sözlüklerde barış anlamında kullanılan sulh ve silm kavramlarının çerçevesini çizmek uygun olacaktır. Bu kavramların Kur'ân'daki kullanımları önemli olduğu için barışı doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren ayetler derlenecektir. "Sünnette barış" alt başlığında hadislerdeki barış vurgusu ve Hz. Peygamber dönemi barış antlaşmaları değerlendirilecektir. Daha sonra ise İslam hukuku açısından genel bir değerlendirme yapılması daha yararlı olacaktır.

A. İSLAM'DA BARIŞ SİYASETİ

İslam hukuku açısından en önemli nokta devletlerarası münasebetlerde barış veya savaştan hangisinin esas olduğudur. Doğrusu gayrimüslim devletlerle münasebetlerde savaşın esas olduğunu söyleyenler bulunmakla birlikte, barışın esas olduğunu benimseyenlerin daha çoğunlukta olduğu malumdur. Esasen her iki görüşün de ilk dönemlerden itibaren taraftarının olması, konuyu tarihi olmaktan çok metodolojik bir problem olarak değerlendirmeyi gerekli kılar. Metodolojik olarak ise nasslardan ziyade ilgili nassları yorumlama ve sistematize etme problemi önem arz eder. Bu sistemazitede özellikle savaşların tarihi vakıa oluşu ile bu tarihi vakıanın dinin teorik temelleriyle irtibatlandırılıp irtibatlanrılmaması odak noktayı oluşturur. Başka bir anla-

tımla savaşları tarihi şartlarla birlikte mi, yoksa İslam hukukunun teorik temellerini ilgilendiren bir konu olarak mı değerlendirmek gerekir. Bu husus özellikle Peygamberimizin davranışlarını değerlendirmede daha da belirgin bir şekilde kendini hissettirir. Esasen hadiselere kronolojik bakış, tedriç metodu ve nesh yöntemi konunun bu boyutuyla ilgilidir.

1. İman kavramı

İman sözlükte "bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, doğrulamak, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakilere güven vermek, güvenlikte olmak, şüpheye yer vermeyecek biçimde içten ve yürekten inanmak"[307] gibi anlamlara gelir. İmanın terim anlamı ise kelam, din psikoloji ve din felsefesini yakından ilgilendirir[308]. Bizim burada dikkat çekeceğimiz husus sözlüklerde "güven içinde bulunmak" anlamındaki e.m.n. (eman) anlamıyla sınırlı olacaktır. Başka bir anlatımla, burada iman ve İslam kavramları sadece barışla ilgili boyutlarıyla değerlendirecektir.

İman kelimesinin kökü olan e.m.n. maddesi, Kur'ân'da en çok zikrolunan birkaç kökten birisidir. Kur'ân-ı Kerim'de iman kavramı 800'den fazla tekrarlanır. İman hem "tasdik etmek" hem "emin kılmak, güven vermek" anlamına gelir. Allah'ın vasfi olarak ise her ikisine göre de açıklanır. Kur'ân'da yalnız bir ayette "emin kılmak" anlamıyla, bu fiilin faili Allah'tır. "Onları korkudan emin kıldı"[309]. Sıfat şekli ise elif lamlı ve mutlak olarak sadece bir ayette Allah'ı tavsif eder[310]. "Emin kılmak" anlamını tercih edenler bu güvenin niteliğinde ayrılırlar. Bazı selef müfessirlerine göre, "el-Mümin, yaratıklarını zulümden emin kılandır" veya "kulunu haksız yere yakalamaktan emin kılandır", yahut "kıyamet gününde mümin kullarını azaptan emin kılandır"[311].

İman kelimesiyle aynı kökten olan "emîn" sıfatı Kur'ân-ı Kerim'de "bu emin belde"[312] ifadesinde mekânı niteleyen ve Cennette muttakilerin makamını niteleyen bir sıfat özelliğine sahiptir. En önemli özelliğiyle "emin" ke-

---

[307] İsfehani, e.m.n. md; İbn Manzur, e.m.n. md.
[308] bkz. Kılavuz, Ahmet Saim, İlmihal, Ankara 2006, I, 68.
[309] Kureyş, 106/4.
[310] Haşir, 59/23.
[311] Yıldırım, Suat, Kur'an'da Uluhiyyet, İstanbul 1987, s. 269-270.
[312] Tin, 95/3.

limesi Cebrail ve peygamberler için de kullanılır. Bu sıfatın bazen peygamberlik öncesi dönemle ilgili olması da dikkat çekicidir[313]. Bu sıfatın nitelediği kişilerin hem sözlerini hem de davranışlarını ihtiva ettiği malumdur.

Allah'tan aldıkları vahyi, insanlara olduğu gibi aktarma görevi olan peygamberlerin "emin" olma, yani "güvenilir" olma vasfı önem arz eder. Hz. Peygambere "el-emin: kendisine güvenilen" sıfatı, peygamberliğinden önce dost ve düşman tarafından ittifakla kullanılır. Toplumda herkes O'nun doğru sözlü, kendisine güvenilen bir kişi olduğunda birleşmekteydi. O akrabalarını İslâm'a davet ederken, önce kendisine güvenip güvenmediklerini tespit etmek için "Size şu dağın arkasında bir düşman var, sizi yağmalamaya gelmiş desem, inanır mısınız?" diye sorar. Toplantıya katılan herkes, tereddütsüz "evet inanırız" derler. Bu güveni sağladıktan sonra "Öyleyse sizi, önünüzdeki kıyamet günü azabıyla korkutmakla memurum. Bana iman ediniz"[314] diyerek davetini açıklar.

Mümin kelimesi güvenen, güven veren insan demektir. Yani, bir yönüyle Allah'a güvenen, diğer yönüyle bütün insanlara güven veren anlamına gelir. Bir hadislerinde Allah Resulü (as), mümini tarif ederken "Mümin, insanların malları ve canları konusunda kendisine güvendiği kişidir"[315] buyurarak, mümin olan bir kişinin başkalarının mallarına, canlarına, namuslarına zarar veremeyeceğini belirtir. Başka bir hadislerinde de güvenilirlik vasfını, imanın gereği olarak bildirir ve "güvenilirlik" vasfı olmayanın imanının da olamayacağına dikkat çeker[316]. Allah Resulü, güveni sarsan vasıfları münafıklık alameti olarak şöyle sıralar: "Münafığın alameti üçtür: Konuşunca yalan söyler, söz verince sözünden cayar, kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder"[317].

İslam'da görevlendirme ve kendileriyle iş birliği yapılacak kişilerde hep adaletli, güvenilir olma vasfı öne çıkarılır. Hazineden sorumluluğunu üstlenen Hz. Yusuf'un "emin ve güvenilir" vasfı nazara verilir[318]. Yine

---

313 Bkz. Abdulbaki, e.m.n. md. "emîn" ve "âmin" kelimeleri.
314 Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 90.
315 Tirmizi, İman 13; Nesaî, İman 8.
316 Ahmed b. Hanbel, III, 154.
317 Buhari, İman 24; Müslim, İman 107, 108.
318 Yusuf, 12/55.

ücret karşılığı görevlendirilmek istenen Hz. Musa için de “emin ve güçlü” sıfatı kullanılır[319].

İslam kültüründe kendisine bir malı, bir işi, bir insanı teslim edeceği makama, kişiye “yed-i emin: güvenilen el” denilir. Aynı kökten türetilen “müste’men” kelimesi de İslâm devletler hukukunda “kendisine eman verilen”[320] kişiyi ifade eder. Bu da eman verilen kişinin can ve mal güvenliğinin sağlanacağı anlamına gelir.

2. İslam kavramı

İslam kelimesi s.l.m. kökünden türetilir. s.l.m. kökü Kur’ân’da toplam olarak 140 kadar kullanılır. Çekim ve türevleriyle büyük bir çeşitlilik arz eder. es-Selam Allah’ın ismi olarak Kur’ân’da geçer. Selam kelimesinin mastar olarak geçişsiz ve geçişli kullanımı bulunur. Kelimenin geçişsiz ve geçişli olması göz önüne alındığında Allah’ın ismi olarak Selam’ı “kendisi her türlü eksiklikten salim olduğu gibi, başkalarına da esenlik veren” diye tanımlayabiliriz. Demek ki Allah bütün işlerinde Selam’dır, yani zulüm, bozukluk ve düzensizlik O’nun fiillerinde bulunmaz. Ayrıca cin ve ins âlemi O’nun tarafından zulümden esen kılınmıştır. Hadiste her namazın arkasında “Allah’ım, Sensin Selam ve Sendendir Selamet”[321] duasında geçişli (müteaddi) olarak “esenlik veren” manası açıkça görülür.

Yüce dinimizin ismi olan “İslâm” kelimesi kök olarak barış, esenlik, güven anlamlarını taşımaktadır[322]. Kur’ân’da ifade edildiği gibi, inananların Müslüman olarak isimlendirilmesini bizzat Allah yapar[323]. Bir hadislerinde Peygamber Efendimiz, bu manayı vurgulamak üzere “Müslüman, diğer insanların elinden ve dilinden emin olduğu kişidir”[324] diye buyurur. Dolayısıyla Müslümanlar Allah’ın verdiği isme ve Resulünün tanımladığı vasfa uygun hareket etmek mecburiyetindedir.

---

[319] Kasas, 28/26.
[320] Konevi, s. 185.
[321] Müslim, Mesacid, 135, 136; Ebu Davud, Vitr, 25; Tirmizi, Salat, 108; Nesai, Sehv, 81; İbn Mace, İkame, 32; Darimi, Salat, 88; Ahmed b. Hanbel, V, 275.
[322] İsfehani, s.l.m. md.
[323] Hac, 22/78.
[324] Buhari, İman, 4, 5; Müslim, İman, 64, 65.

Hâsılı, İslam kelimesinin "selam" ile aynı kökten gelmesi, Allah'ın bir isminin "Selam" olması ve Müslümanların birbirleriyle "selam" sözüyle selamlaşmaları barış fikrinin Müslümanların maddi ve manevi hayatlarına bir vakıa olarak yerleştiğini / yerleşmesi gerektiğini gösterir[325].

3. Kur'ân'da barış ilkesi

Bilindiği gibi, savaş ve barışla ilgili kavramların Kur'ân ve Sünnette kullanımının hayati öneme haiz olduğu tartışmasızdır. Bu kapsamda Kur'ân'da sulh ve ıslah kavramları ile silm, selm, selem ve selam kavramları konumuz açısından önem arz eder. Biz burada Müslümanlarla savaşmayan müşriklere karşı iyilik yapmayı Allah'ın yasaklamadığına vurgu yapacağız. Müslümanlardan caydırıcı gücün daima var olmasının istenmesini değerlendireceğiz. Savaş yapan kavimlerin vazgeçmelerini ifade eden "i'tizal / uzak durma"[326] ve "intiha / vazgeçme"[327] kavramlarını inceleyeceğiz. Antlaşma yapılmayan ve antlaşma yapılan kavimlerden söz edeceğiz. Antlaşma yapılan kavimleri tanımlayan ahd, misak, ill ve zimmet ifadelerine dikkat çekeceğiz. Antlaşmasının bozulmasında ihanet şartını beyan edeceğiz. Yalan habere itibar edilmemesine vurgu yapacağız. İhaneti kesin olarak bilinen kavimlere karşı izlenecek siyaseti belirteceğiz. Böylesi kavimlere karşı verilen dört aylık süre örneğine işaret edeceğiz. Buna rağmen böyle olan kabilelerden bile eman isteyenlere eman verilmesini ve emin oldukları yerlere kadar götürülmesini değerlendireceğiz.

Kur'ân-ı Kerîm'de "Sulh daha hayırlıdır"[328] buyrulur. Esasen bu hüküm sadece aile hukukuyla sınırlı değil, ayrıca iç barışta ve devletlerarası münasebetlerde de esas alınır[329]. Aynı kelimeden türetilen ıslah kelimesi hem karı koca arasını düzeltmede[330] hem de müminler arasını düzeltmede[331] kullanı-

---

[325] Özel, Ülke kavramı, s. 41; Yaman, İslam Devletler Hukukunda Savaş, s. 17-18.
[326] Nisa, 4/90, 91.
[327] Bakara, 2/192, 193.
[328] Nisa, 4/128.
[329] Maturidi, IV, 57-60; Zemahşeri, "sulh daha hayırlıdır" cümlesini itiraziye olarak kabul eder ve sulhun her şeyde husumetten daha hayırlı olduğunu ifade eder. Keşşaf, I, 571; Aynı yorum için bkz. Nesefi, Medarik, I, 369.
[330] Nisa, 4/35.
[331] Hucurat, 49/10.

lır. Salah fesadın zıddı olduğu gibi ıslah da ifsadın zıddı olarak Kur'ân'da zikredilir. Bazı ifsatçıların biz ıslahçıyız demeleri nakledilir. Yeryüzünde ifsat edenlerin hiç ıslahçı olmadıkları beyan edilir[332].

Genel anlamda İslam devletler hukuku açısından barış esasını ifade eden silm, selm ve selem kelimeleri kullanılır. Kur'ân-ı Kerim'de 1 kez silm[333], 2 kez selm[334], 4 kez tekrarlanan selem kelimesinden özellikle iki tanesi[335] ve çokça selam, İslam, teslim şekilleriyle varit olmuştur. Bu kelimelerin bütünü manevi olduğu kadar maddi, uhrevi olduğu kadar dünyevi bir selamet, barış, kötülüklerden ve arızalardan salim manalarını ifade eder[336].

Bu kökten türetilen "selam" kelimesi Müslümanın hayat felsefesini özetler. "Doğduğum gün de, öleceğim gün de, dirileceğim gün de bana selam olsun"[337] ayetinde, hayatın her safhasında barışın egemen olması gerektiği vurgulanır. "Rahman olan Allah'ın kulları, yeryüzünde mütevazı yürürler. Cahiller kendilerine sataştıkları zaman 'selam' derler"[338] ayetinde de aynı vurgu hâkimdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanlar açısından "Top yekûn barışa (silm) giriniz. Şeytana ayak uydurmayın. Zira o, sizin apaçık bir düşmanınızdır"[339] buyrulur. Ayrıca düşman tarafın barışa meyil göstermeleri durumunda bile Peygamberimize emir kipiyle hitap edilerek "Eğer onlar barışa meylederlerse sen de meylet" buyrulur. Ayetin devamında da "Allah'a tevekkül et"[340] denilerek, yersiz ve gereksiz vehimlerden uzak durulması istenir. Zamahşeri, önce bu ayetin neshiyle ilgili yorumları nakleder. Akabinde, barış ve savaş konularının devlet başkanının görüşüne mevkuf olduğunu belirtir[341].

Başka bir ayette Müslümanlara hitap edilir. Fakat bu hitap yapı yö-

---

332 Bakara, 2/11-12.
333 Bakara, 2/208.
334 Enfal, 8/61; Muhammed, 47/35.
335 Nisa, 4/90, 91.
336 Kur'an'da s.l.m. kökünün kullanılmasıyla ilgili değerlendirme için kkz. Yıldırım, Uluhiyet, s. 267-269.
337 Meryem, 19/33.
338 Furkân, 25/63.
339 Bakara, 2/208. Detay bilgi için bkz. el-Hamlişi, Abdulhadi, es-Silm fi'l-Kur'an ve's-Sünne, Beyrut 2008, s. 40 vd.
340 Enfal, 8/61; bkz. Maturidi, VI, 256.
341 Zemahşeri, Keşşaf, II, 233.

nüyle biraz farklılık gösterir. İlgili ayette "gevşeklik göstermeyiniz" ifadesi emir cümlesiyle zikredilir. Devamında barışa davet hususu beyan edilir. "Siz üstünken" ifadesiyle cümle tamamlanır[342]. Bu sözdizimine benzer bir sözdiziminde ise "gevşemeyiniz, üzülmeyiniz ve eğer iman ediyorsanız, üstünsünüz"[343] buyrulur.

Her iki ayet arasında yapı yönüyle fark bulunmaktadır. Birincisinde "üzülmeyiniz" ifadesinde "ve-lâ"nın tekrar edildiği görülür. İkinci ayette ise "vav" kullanılmakla birlikte "lâ" edatının kullanılmaması dikkat çekicidir.

Ayetteki bir önceki ve bir sonraki yapının çoğul olması (ted'û) buradaki ifadenin de çoğul olmasını gerektirir. Ayetin çoğul anlamı esas alındığında cemi nununun meczumiyetten veya mansubiyetten dolayı hazf olduğu tartışması gündeme gelir. Meczum olması durumunda "siz üstünken barışa çağırmayınız ve gevşeklik göstermeyiniz" anlamıyla nehiy edatı olan "lâ" takdir edilir[344].

Mansup olması durumunda ise "vav"ın görevini belirleme önem arz eder. Nahiv kitapları vav'ın musahabe / maiyye ifade etmesi durumunda muzari fiilin nasb olacağını kaydederler[345]. Ayrıca nahivciler olumsuz bir yapıya atıf yapmak için "ve - lâ" ile bağlanmasının vacip olduğunu da belirtirler[346]. "Ve - lâ" ile bağlanması hem fiillerde hem de isimlerde geçerlidir. Bu geçerliliğin Kur'ân'da örnekleri bulunmaktadır. "O'nu ne uyku ne de uyuklama tutar" ayetinde isimler arasındaki atıfta "ve - lâ"nın tekrarlandığı görülür[347].

Bu verilere göre ilgili ayeti "lâ" takdiriyle cezm halinde okumak, Müslümanlar üstünken barış yapılmaması ve barışın yapılmasının ise sadece üstünlüğün bulunmamasıyla kayıtlanması sonucunu doğurur[348]. Eğer "vav"a musahebe / maiyye fonksiyonu yüklenmesi durumunda ilgili ayeti "siz üstünken barışa çağırdığınız esnada bile gevşeklik göstermeyiniz"[349] şeklinde anlamlandırmak mümkündür.

---

[342] Muhammed, 47/35
[343] Al-i İmran, 3/139.
[344] İlgili ayetin meczumiyeti veya mansubiyetiyle ilgili olarak bkz. Zemahşeri, Keşşaf, IV, 329-330.
[345] Carim, Ali - Emin, Mustafa, en-Nahvu'l-vadıh, Mısır 1963, II, 55-56.
[346] Hasan, Abbas, en-Nahvu'l-vafi, Mısır ts., III, 567.
[347] Bakara, 2/255.
[348] Nesefi, Medarik, IV, 228.
[349] Bkz. Zemahşeri, Keşşaf, IV, 330.

Kur'ân-ı Kerîm'de düşman bir kavimle ilgili hükümler anlatıldıktan sonra Müslümanlarla aralarında antlaşma bulunan veya Müslümanlarla savaşmak istemeyen bir kavim, eğer Müslümanlardan uzak durur ve barış teklif ederse, Allah Müslümanların böyle bir kavme saldırmasına izin vermez[350]. Aksine müteakip ayette Müslümanlardan uzak durmaz, Müslümanlara barış teklif etmez ve ellerini Müslümanlardan çekmezse, onların savaş halinde oldukları beyan edilir[351].

Peşinden bir mümini öldürmeyle ilgili hükümler belirtilir. Akabinde ise şöyle buyrulur: "Ey iman edenler, yeryüzünde Allah yolunda sefere çıktığınız zaman son derece dikkatli davranın. Size selam verene dünya hayatının geçici ve az bir menfaatini elde etmek için 'Sen mümin değilsin' demeyin. Unutmayın ki Allah'ın yanında birçok ganimet vardır. Önceden siz de böyle idiniz. Allah size lütfetti de imanla şereflendiniz. Öyleyse iyi anlayın, dinleyin çok dikkatli davranın. Muhakkak ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır"[352].

Bu ayetin tefsirinde şu bilgiler zikredilir. Selam en kapsamlı bir iyi dilek temennisidir. Ayrıca selam veren kimse muhataplarına "Benden sana zarar gelmez, senin de benim hakkımda iyi düşünmeni beklerim" demek ister. İslam'ın başlangıcında gelen insanı başka türlü ayırt etme imkânı yok iken, selam bir parola yerine geçiyordu. Düşman kişi ölüm korkusu sırasında canını kurtarmak için de böyle diyebiliyordu. Fakat kalplerde olanı bilmek mümkün olmadığından Allah bu emri verdi. Demek ki bir mümini öldürmek ihtimalinden ise bir kâfiri serbest bırakmak daha uygun görülmektedir[353].

Antlaşmalı olan kavimler bazen ahd, bazen misak, bazen de ill ve zimmet tabirleriyle Kur'ân'da zikredilir. Sizinle aralarında bir misak ve muahede bulunan her hangi bir kavme varıp ahitlerine dâhil olanların muhariplikleri terk edip gayrı muharip olan antlaşmalı bir kavmin ahit ve emanına iltihak edenler de, o kavim ile olan muahedenin hükmüne tâbi' olurlar[354].

Antlaşmalarda en önemli husus, antlaşma maddelerine sadık kalmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanların antlaşmalarına sadakatli olmaları emredilir. Bunun tek istisnasını karşı tarafın ihanet etmesi gibi gerekçeler oluştu-

---

[350] Nisa, 4/90. Yaman, İslam Devletler Hukukunda Savaş, s. 96.
[351] Nisa, 4/91.
[352] Nisa, 4/94.
[353] Elmalılı, II, 1425-1426.
[354] Nisa, 4/90; bkz. Elmalılı, II, 1412 vd.

rur. İlgili ayette şöyle buyrulur: "Bir topluluk, diğer bir topluluktan (sayıca ve malca) daha çok olduğu için, yeminlerinizi aranızda bozucu bir vasıta yaparak, ipliğini sağlamca büktükten sonra çözen kadın gibi olmayın! Çünkü Allah sizi bununla dener"[355] ayetinde, uluslararası antlaşmalara sadakat gösterilmesi gerektiği ifade edilir[356]. Aynı vurguyu ifade eden başka bir ayette şöyle buyrulur; "Bir de sözleşme yaptığınızda Allah'ın huzurunda verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kefil ederek bağlandığınız yeminleri tekit ettikten sonra bozmayın. Hiç şüphe yok ki Allah yaptığınız her şeyi bilir"[357].

Bir grubun her antlaşma yaptıklarında antlaşmalarını bozmaları yerilir[358]. Antlaşmanın tek taraflı bozulması ihanet gibi bazı gerekçelere dayandırılır[359]. Böylesi durumunda dört aylık süre verildiği görülür[360]. Hatta dört aylık süre verilmesine rağmen, eman isteyenlerin emin oldukları yere kadar götürülmeleri emredilir. Maturidi, bu hükmün her zaman sabit olduğunu ifade eder[361]. İmam Muhammed emana gadretmenin şer'an haram olduğunu belirtir[362]. Ayrıca yalan haber getirerek iki kabile arasında savaşın patlak vermesine sebep olabilecek kişi, Kur'ân'da "fasık"[363] olarak nitelenir.

Mescidi haramda Müslümanların savaşması, karşı tarafın savaşmasına bağlanır. "Onlar savaşmadıkça siz de savaşmayın"[364] talimatı bizzat Kur'ân'da verilir. Dahası genel anlamda düşmanların savaşmaktan vazgeçmeleriyle ilgili olarak düşmanlık sadece zalimleredir denilir. Yani düşmanlık zulümle kayıtlanır[365]. Başka bir ayette şöyle buyrulur: "Her ne zaman onlar savaş çıkarmak için bir yangın tutuşturdularsa, Allah onu söndürdü. Sırf fesat çıkarmak için dünyanın her tarafında koşup dururlar. Allah müfsitleri sevmez"[366]

---

[355] Nahl, 16/92.
[356] Reşid Rıza, Muhammed, el-Vahyu'l-Muhammedî, Mısır 1988, s. 208.
[357] Nahl, 16/91.
[358] Bakara, 2/100.
[359] Enfal, 8/58. Bkz. Şeybani, Siyer, V, 8, 18, 16, 23, 24.
[360] Tevbe, 9/2.
[361] Maturidi, VI, 294; Zemahşeri, Keşşaf, II, 248.
[362] Şeybani, Siyer, IV, 3.
[363] Hucurat, 49/6.
[364] Bakara, 2/191.
[365] Enfal, 8/61.
[366] Maide 5/64, bkz. Nisa, 4/53-54; Bakara, 2/61; Al-i İmran, 3,112; İbrahim, 14/34; Fussilet, 41/44; İsra, 17/82.

"Seninle antlaşma yapan bir millette antlaşmaya aykırı bir hainlik alameti tespit edersen, savaş açmadan önce antlaşmanın artık geçersiz kaldığını ilan et ki bunu bilme hususunda iki taraf da eşit olsun. Çünkü Allah hainleri asla sevmez."[367] ayeti, İslâm devletler hukuku açısından çok önemli bir prensibi beyan eder. Herhangi bir tarafla antlaşma yapan kimse, süre bitinceye kadar antlaşmaya bağlı kalacaktır. Eğer ahdi bozmak için sebepler ortaya çıkmışsa, antlaşma ancak karşı tarafa haber verdikten sonra bozulabilir.

Diğer bir ayette şöyle buyrulur: "Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın. Savaş atları yetiştirin ki bu hazırlıkla Allah'ın düşmanlarını, sizin düşmanlarınızı ve onların ötesinde sizin bilemeyip de, ancak Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutup yıldırasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız, onun karşılığı size eksiksiz ödenir, size asla haksızlık yapılmaz"[368]. Burada "kuvvet" kavramı nekre kullanılır. Bu da savaş için gerekli her çeşit donanımı kapsar. Maksat, düşmana karşı üstünlük vesilesi olacak her türlü hazırlıktır[369]. Ayetin devamında nekre bir yapıya marife bir yapı atıf yapılır ve Kur'ân'ın indiği ortamda en önemli savaş vasıtalarından olan at yetiştirmeyle örneklendirilir.

4. Hz. Peygamber dönemi barış antlaşmaları

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah u teala "âlemlerin Rabbi", Hz. Peygamber de "âlemlere rahmet"[370] olarak nitelenir. Ayrıca Hz. Peygamber kendisinin rahmet peygamberi olduğunu beyan buyurur. Bu rahmetin bir yansıması olarak İslam devletler hukuku açısından daima barışı tercih ettiği görülür ve her zaman sahabilere de benzeri tavsiyelerde bulunur. O şöyle buyurur: "Ey insanlar, düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyiniz, Allah'tan afiyet dileyiniz. Fakat düşmanla karşılaşınca da sabrediniz. Biliniz ki cennet kılıçların gölgesi altındır"[371]. Bu hadisi şerifte savaşın temenni edilmemesi

---

[367] Enfal, 8/58

[368] Enfal 8/60, bkz. Ankebut, 29/4; Nur, 24/57; Al-i İmran, 3/196-197; Tevbe, 9/101; Bakara, 2/261.

[369] Nesefi, Medarik, II, 158.

[370] Enbiya, 21/107.

[371] Buhari, Cihad, 112; Müslim, Cihad, 19-20; Hakim, Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah

öncelikli olarak istenir. Fakat kaçınılmaz olduğu zaman da hakkının verilmesi beklenir[372].

Devletlerarası barış ilkesi açısından Peygamberimizin sözlü beyanlarıyla birlikte, fiili uygulamaları da önem arz eder. Peygamberimiz daha kendisine nübüvvet gelmeden önce Kureyş'in haksızlığa uğrayan mazlumları korumayı hedefleyen "hılfi'l-fudul" teşkilatına gönüllü olarak üye olur. Peygamberlik sonrası döneminde de bu üyeliğini iftiharla yâd eder ve benzeri bir müesseseye seve seve katılacağını ifade buyurur.

Peygamberliğinin Mekke döneminde bizzat kendisi ve bazı sahabiler haksız fiillere ve mağduriyetlere hep sabır göstererek tahammül eder. Hatta bazı sahabilerin işkenceden dolayı şehit edilmeleri karşısında bile fiili bir karşılık vermez. İşkencelerden kurtulmak için adil Hıristiyan bir kralın hâkim olduğu Habeşistan'a hicreti bizzat kendisi organize eder. Bu da nihai çözüm olmayınca çok az Müslüman hariç büyük çoğunluğu Medine'ye hicrete mecbur bırakılır.

Peygamberimiz Medine'de meskûn olan Yahudiler, müşrikler ve çok az sayıda Hıristiyanlar arasında Medine vesikasının imzalanmasını temin eder[373]. Ayrıca etraf kabilelerle dini ve / veya siyasi barış antlaşmalarına öncülük eder. Merhum Hamidullah hocanın tespitiyle hicretin daha ilk yıllarında birçok kabile ile antlaşmaya muvaffak olur. O şu tespiti yapar; "Hicri birinci yılda Cuheynelilerin bir kolu ile zaten ittifak etmişti ve tarihi malumat gösteriyor ki, hicretten sonra ikinci yılda Benu Demre, Benu Müdlic, Benu Zur'a ve Benu Rab'a kabileleri ile ittifak muahedeleri yapmıştı"[374]. Aynı müellif, el-Vesaiku's-siyasiyye adlı eserinde Peygamberimizin yüzlerce kabile ile yaptığı antlaşma metinlerini kaydeder[375]. Peygamberimiz yap-

Nisaburî, el-Müstedrek ala's-sahihayn, Beyrut, ts., II, 78; Beyhakî, Ahmed b. Ali b. Hüseyin, es-Sünenü'l-kübrâ, Haydarabad 1344, IX, 152-153; bkz. Ayni, Bedruddin Ebu Muhammed, Umdetu'l-kari şerhu sahihi'l-Buhari, byy. ts., XIV, 273.

[372] Yaman, İslam Devletler Hukukunda Savaş, s. 55.

[373] Hamidullah, Muhammed, Mecmuatü'l-vesaiki's-siyasiyye li'l-ahdi'n-nebeviyyi ve'l-hilafeti'r-raşideti, Beyrut 1987, s. 59-62.

[374] Hamidullah, Hazreti Peygamberin Savaşları, s. 75.

[375] Ayrıca bkz. Sönmez, Abidin, Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri, İstanbul 1984, s. 15 vd.; Mustafa, Nadiye Mahmud, el-Usulü'l-amme li'l-alakati'd-devliyye fi'l-İslam vakte's-silm, Kahire 1996, s. 41 vd.

tığı barış antlaşmaları konusunda ilk kaynaklara dayanılarak telif edilen bu eserin konumuz açısından kıymeti çok büyüktür.

Peygamberimiz Hudeybiye barış antlaşması öncesinde "Yazık şu Kureyş'e ki, kendilerini savaş harap etti. Benimle diğer Arapların arasına girmese ne olur sanki? Eğer bana galip gelirlerse, zaten istedikleri bu; ama eğer Allah beni onlara galip getirirse hepsi birlikte İslam'a boyun eğerler. Güçlü olsalar bile daha nereye kadar böyle savaşıp duracaklar?"[376] buyurur.

Hudeybiye seferi Hz. Peygamberin problemleri barış içerisinde çözme çabasını açık bir şekilde gösterir. Bin dört yüz kişilik bir grupla kurbanlık develerini de alarak Kabe ziyaretine yönelir. Bu durum sırf umre için yola çıkıldığını ve savaşı hedeflemediğini gösterir. Müslümanların bu kadar masum taleplerine rağmen, Kureyşliler düşmanca tavırlarını sürdürürler ve diğer milletlere tanıdıkları Kâbe'yi ziyaret fırsatını, onlara tanımazlar[377].

Nihayet Hudeybiye antlaşması kararlaştırılır. Hatta antlaşma esnasında dini inancı sebebiyle işkenceye maruz kalan Ebu Cendel'in herkesin gözü önünde cereyan eden dramatik durumuna; dahası bütün sahabelerin karşı çıkmasına rağmen, Peygamberimiz barış antlaşmasına imza koyar[378]. Bu antlaşmanın peşinden Fetih suresi nazil olur. Sahabiler bu dönemde insanların birbirleriyle buluşmaları sebebiyle birçok insanın Müslüman olduğunu kaydederler. Hatta sayı bakımından o zamana kadar Müslüman olanlardan daha fazlasının Müslüman olduğunu da eklerler[379].

En önemli özelliğiyle Peygamberimiz yaptığı antlaşma maddelerine hep sadık kalmış ve imza koyduğu maddelere muhalif bir davranışı vuku bulmamıştır. Üstelik karşı taraf antlaşmayı ihlal etmediği sürece, antlaşma süresine hep riayet etmiştir. Kur'ân'ın son nazil olan surelerinden birisi olan Tevbe suresinde antlaşmalarına sadık kalan müşriklerin antlaşmalarının sonuna kadar riayet edilmesinin istenmesi de oldukça manidardır[380].

---

[376] bkz. Ebû Yusuf, Yakûb b. İbrahim, Kitâbu'l-harâc, Beyrut 1302, s. 208.
[377] İbn Kesîr, Ebu'l-Feda İsmail, es-Siretü'n-nebeviyye, Beyrut 1976, III, 313.
[378] Vakidi, II, 612.
[379] Vakidi, II, 607-610.
[380] Tevbe, 9/4.

B. İSLAM'DA SAVAŞ SİYASETİ

İslam barışı ister. Barışın risk taşıma ihtimali olduğu yerde bile Allah'a tevekkülü öğütler. Yalnız barışın tek taraflı istenmesi çoğu zaman barışın sürdürülebilmesi için yeterli olmaz. Bu durum karşısında keyfilik ve serbestilik önerilmez. Savaş istenmedik bir istisna ise bu istisnanın da kuralları ve prensipleri beyan edilir. Savaşın zaferle bitmesi için maddi ve manevi ödüllerle teşvik edilmesi istenir. Sonuçta kötü olan elindeki gücü zalimce kullanma ile zalimin zulmüne karşı mücadele etme farklı şeylerdir.

Şurası unutulmamalıdır ki, savaşı İslam icat etmedi. Belki de savaş insanlık tarihi kadar eski olan bir vakıadır. Nitekim İbn Haldun'un ifadesiyle, savaş kavimlerin yeryüzünde zuhurundan ve Allah'ın varlıkları yarattığı günden beri devam ede gelen bir olgudur[381]. Bunun istisnası olan kavim ve nesil de maalesef yoktur. Doğrusu 20. yüzyıla ait durumun Birleşmiş Milletler metninde "Bir insan ömrü içinde iki kere insanlığa tarif olunmaz acılar yükleyen savaş belasından geleceğin nesillerini korumaya"[382] nitelemesi de, maalesef aynı hakikatin değişik ifadesinden başka bir şey değildir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus barışın tesisinin tek taraflı istekle mümkün olmadığıdır. Esasen Peygamberimizin bütün savaşlarını bu şekilde nitelemek mümkündür. O her zaman barışı tercih etmiş, sıcak savaş öncesinde bile barış tekliflerini hep yenilemiştir. Bu sebeple onun savaşlarını, savaşmak zorunda kaldığı durumlar olarak nitelemek daha isabetlidir.

Yalnız burada barış mümkün olmayınca yapılması gereken her şeyi yapmak ve varını yoğunu ortaya koymak elbette farklı değerlendirilmelidir. Diğer bir yönüyle olumsuz bir fiili başlatan ile bu fiile maruz kalan kişinin meşru müdafaa hakkını birbirinden ayırmak gerekir. Birincisi zulüm olarak nitelenirken ikincisine adalet denilir. Bu anlamı ifade eden şu ayeti kerime zikredilebilir. "Eğer Allah, insanların bir kısmıyla diğerlerini savmasaydı, dünyanın düzeni bozulurdu"[383]. Aynı muhtevanın açılımı mahiyetinde olan şu ayeti de hatırlamak yerinde olur. "Eğer Allah bazı insanları

---

[381] İbn Haldun, Mukaddime, Beyrut 1989, s. 270-271.
[382] Bkz. Yaman, İslam Devletler Hukukunda Savaş, s. 50-52.
[383] Bakara, 2/251

diğerleriyle savmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çokça anılan mescitler yıkılıp giderdi. Allah kendi (dinine) yardım edene elbette yardım eder. Allah kuvvetlidir, galiptir"[384].

Bilindiği gibi savaşın çok çeşitli boyutları bulunmaktadır. Öncelikle savaş halinin veya seferberlik durumunun ortaya çıkması gerekir. Daha sonra bunun maddi ve manevi boyutunu temin edecek unsurların hazırlanması elzemdir. Bu farklı safhaları göz önüne alarak biz burada sadece Kur'ân'da geçen harp kelimelerini değerlendireceğiz.

1. Kur'ân'da harp kavramı

Kur'an'da insan mayasındaki bozgunculuk ve kan dökücülük vasfı meleklerin endişesiyle dile getirilir[385]. Doğrusu, insanın kan dökmesi insanlık tarihi kadar eskidir. Diğer bir anlatımla, savaşlar tarihin bir realitesi olagelmiştir. Kur'an'da tarihte nice peygamberlerin savaştıklarından bahsedilir. Hz. Süleyman'ın ordusu, Hz. Musa ve Firavun mücadelesi, Talut ve Calut savaşı, Ebrehe'nin Kâbe baskını, Bizans ve Sasani savaşlarına Kur'an'da atıflar yapılır.

Kur'an'da tarihi savaşlardan bahsedildiği gibi, Müslümanların birbirleriyle olan savaşlarından da bahsedilir[386]. Genelde ise Peygamberimizin (as) gayrimüslimlerle yaptığı savaşlar anlatılır. Yalnız savaşla ilgili ayetlerin genelde savaş sonrası nazil olduğu tefsir ve megazi kitaplarınca nakledilir. Zaten bu, çoğu zaman Kur'an üslubundan da anlaşılır. Bu sebeple, ilgili ayetlerin ilgili savaşlarla birlikte değerlendirilmesinin, ayetlerin yorumlanmasında önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

Savaşlar, Hz. Peygamberin (as) Medine dönemine ait olaylardır. Bu yüzden Medeni surelerde savaşla ilgili ayetler önemli bir yer tutar. Savaşın ağırlıklı olarak anlatıldığı sureler olmakla beraber, Kur'an'da Hz. Peygamberin (as) savaşları genellikle farklı yerlerde bulunur. İlgili ayetlerde savaşın çeşitli boyutları zengin bir kavramlar örgüsü içerisinde anlatılır. Bu ayetlerin bir kısmı savaşın maddi yönünü, çoğunluğu ise savaşın moral

---

[384] Hac, 22/40.
[385] Bakara, 2/30.
[386] Hucurat, 49/9.

gücünü ilgilendirir. Konumuz açısından Kur'an'ın, savaşı hem düşman güçler hem de Müslümanlar açısından anlatması dikkat çeker.

Harp kelimesinin sülasi kullanımı fiil formuyla da mastar formuyla da Kur'ân'da geçmez. İsim olarak ise Kur'ân-ı Kerîm'de 4 kez harp kelimesi zikredilir. Bakara suresinde harp kelimesi ribayla ilgili olarak zikredilir. Ayette Müslümanlara hitap edilir. Eğer inanıyorsanız geri kalan ribayı bırakınız denilir. Peşine de "Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resulü tarafından size harp açıldığını biliniz. Eğer tövbe ederseniz, sermayeleriniz sizindir. Böylece ne haksızlık eder ne de haksızlığı uğrarsınız"[387].

Maide suresinde Yahudilerin Allah'a nispetle söyledikleri yakışıksız ifadeler anlatılır. Bundan dolayı onlara yapılan muameleden bahsedilir. Sonra da "Her ne zaman onlar harp çıkarmak için bir yangın tutuşturdularsa Allah onu söndürdü. Sırf fesat çıkarmak için dünyanın her tarafında koşup duruyorlar. Allah müfsitleri sevmez." buyrulur[388].

Enfal suresinde antlaşma yapıldıktan sonra her defasında antlaşmalarını bozanlardan bahsedilir. Onları harpte ele geçirirsen kendilerine öyle bir muamele yap ki, onların arkasındaki bütün öbür düşmanlara da ibret olsun da akıllarını başlarına alsınlar." Akabinde antlaşma yapılan bir kavimden hainlik tespit edilirse, antlaşmanın bozulduğunun onlara bildirilmesi emredilir[389].

Muhammed suresinde sıcak savaş anıyla ilgili hükümler nakledilir. "Onların boyunlarını vurunuz" ifadesi farklı bir üslupla zikredilir. Sonra esir alınmayla ilgili hüküm beyan edilir ve esirlerin fidyesiz ve fidye alınarak serbest bırakılması belirtilir. Ayet sıyak ve sibakındaki hükümler yönüyle değerlendirildiğinde boyunlarının vurulması hükmünün, zaman bakımından savaş esnasında bile, esirlerin alınmasıyla kayıtlandığı görülür[390].

Hirabe cezasıyla ilgili ayeti burada zikretmek yerinde olur: Allah ve Re-

---

387 Bakara, 2/278-279. Elmalılı Kur'an'da harp kavramının kullanımıyla ilgili şu tespiti yapar: Kur'an'da "Allah ve Resulüne harb" tabiri bazen hakiketen harbde, bazen de cürmün azametini ve zararını tasvir için makamı inzarda mecaz olarak kullanılır. II, 971.

388 Maide, 5/64.

389 Enfal, 8/56-58.

390 Muhammed, 47/4. Bkz. Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyn, Ahkamu'l-Kur'an (İmam Şafii), Beyrut 1975, I, 159.

sulüyle muharebe edenlerin (yol keserek, terör eylemi yaparak) yeryüzünü ifsat etmek için koşanların cezası, öldürülmeleri veya asılmaları yahut sağ elleri ile sol ayaklarının kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmelerinden başka bir şey olmaz. Bu onların dünyadaki rüsvaylıklarıdır. Ahirette ise onlara başkaca müthiş bir ceza vardır."[391] Bu ayeti kerime fıkıh kitaplarında genellikle savaş hukukundan ziyade, hirabe suçu ve cezasında zikredilir.

2. Hz. Peygamber dönemi savaşları

Mekke'de Müslümanlara ve Peygamberimize hayat hakkı tanımayan müşrikler, Hz. Peygamberi ve Müslümanları hicrete mecbur ettiler. Müslümanlara karşı uygulanan hakaretler, ekonomik ve sosyal boykotlar, işkenceler, zulümler hicreti tek alternatif haline getirir.

Müslümanların ve Peygamberimizin Medine'ye hicretini müteakiben Mekkeli müşriklerin düşmanlık ve husumetleri dinmez, aksine katlanarak artar. Daha Mekke'den çıkmadan başlayan ve yol boyunca devam eden suikast teşebbüsleri[392] yerini, çeşitli ültimatomlara bırakır. Bu ve buna ilaveten daha birçok sebebin sonucu olarak on yıllık Medine döneminde Hz. Peygamber çeşitli gerekçelerle yirmi dokuz gazve,[393] yetmiş kadar da seriyye tertip etmek zorunda kalır[394].

Tarih kaynaklarına göre bunların hiçbirisinde Peygamberimizin devletler hukuku kavramıyla saldırgan taraf olduğu söylenemez. Tarih kitaplarında her seriyye ve gazve için önemli sebepler nakledilir. Ayrıca Hz. Peygamberin savaşlarıyla ilgili olan ayetlerde düşman tarafın yaptığı çeşitli eylemler zaten zikredilir. Bunların başlıcalarını düşman tarafın zulüm yapması, anayurtlarında çıkarması, karşı tarafın savaşması, antlaşmaya ihanet

---

[391] Maide, 5/33.

[392] İbn Sa'd, III, 93-94, 135; İbn Kesîr, Sîre, III, 135-136; Kastalanî, Ahmed b. Muhammed, el-Mevahibu'l-ledüniyye, Beyrut 1991, I, 335.

[393] Buhârî, Megazi, 89; İbn Hişâm, III-IV, 608-609; İbn Sa'd, II, 5; Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Târihu'l-ümem ve'l-müluk, Beyrut, ts., III, 152-154; Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Ebi'l-Hasen, Ravdu'l-unuf, Kahire, ts., IV, 248; Kettânî, Abdulhay, et-Terâtibu'l-idâriyye, Beyrut, ts., I, 314.

[394] İbn Hişâm, III-IV, 609; İbn Sa'd, II, 6; Taberî, Tarih, III, 154 vd.; Süheylî, IV, 248; Kettânî, I, 387; Ayrıca detay bilgi için bkz. Nargül, s. 104 vd.

etmesi gibi sebepler oluşturur. Tabii ki ihanet gerekçesiyle antlaşmayı feshedebilmek için kuvvetli karine ve doğru istihbarat desteği gerekir.[395]

Hz. Peygamberin müşriklerle olduğu gibi Medine'deki Yahudi kabileleriyle savaşları da, yapılan antlaşma hükümlerine aykırı hareket etmek ve antlaşma hükümlerine muhalif olarak düşmanla işbirliğine kalkışmak gibi meşru sebeplere dayanır. Çünkü Hz. Peygamber, hicret ettiğinde Medine'deki Yahudi kabileleriyle bir antlaşma yapar. Yapılan antlaşmaya göre, bütün Medine halkının tek bir toplum olduğu, Müslümanlar aleyhinde müşrikler ve müttefikleriyle antlaşma yapılamayacağı ve onlara yardım edilemeyeceği kabul edilir. Özellikle Kureyş müşrikleri asla desteklenmeyecektir.[396] Söz konusu antlaşma hükümleri doğrultusunda Bedir sonrası Kaynuka, Nadir ve Kureyza oğulları Yahudilerine karşı yapılan muhasaralar, hep antlaşmalara ihanetin bir sonucu olarak meydana gelir.[397]

Özellikle Hendek savaşında Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber ve Müslümanları imha girişiminde, çevre kabilelerden büyük destek ve katılım sağlanır. Bu destek sayesinde çok güçlü bir ordu kurarak Medine üzerine saldırırlar. Bu harekâtta Mekkeli müşrikler çevre kabilelerin büyük desteğini alırlar. Hz. Peygamber, sadece Mekkeli müşriklerle mücadele etmekle yetinmeyip, onlara önemli ölçüde personel ve lojistik destek sağlayan kabilelere karşı da mücadele etmek zorunda kalır. Böyle bir arka planı bilinmekle birlikte, ayrıca onlara gönderdiği barış heyetinin akim kalmasından sonra, Hz. Peygamber Hayber seferi düzenlemek zorunda kılır.

Ayrıca Mekke fethinde Kureyş'in Hudeybiye barış antlaşmasına ihanet ettiği malumdur. Bilindiği gibi Hudeybiye antlaşmasından sonra Hz. Peygamberin müttefiki ve bir anlamda garantörlüğünü üstlendikleri Huza'alılara Kureyş'in de desteğiyle yapılan saldırı, Hz. Peygamberin Mekke fethinin sebebini oluşturur. Zaten sefer öncesi Kureyş'e sunduğu alternatifler de burada hatırlanabilir[398].

---

[395] Şafii, Muhammed b. İdris, el-Ümm, Beyrut ts., IV, 107.

[396] Bkz. İbn Hişam, III, 331 vd.

[397] Bkz. Şeybani, Siyer, I, 87; II, 115-120; Serahsi, Şerh, I, 40; İbn Sa'd, II, 28-29, 57-59, 74-78; İbnü'l-Esîr, II, 137-139, 173-174, 185-187; Süheylî, II, 296; Semhudî, Nuruddin Ali b. Ahmed, Vefâu'l-vefa, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut ts., I, 277-278, 298.

[398] Vâkidî, II, 780 vd.; Şeybani, Siyer, I, 214; İbn Sa'd, II, 134 vd.

Esasen Hayber seferi, Mute ve Tebük seferleri için gösterilen gerekçelerde hep Müslümanlar aleyhine düşmanca tavır takınmaları, Medine'ye saldırılarının vuku bulması ve saldıracakları istihbaratının alınması sonucu gerçekleşir.

C. İSLAM HUKUKU AÇISINDAN BARIŞ VE SAVAŞ SİYASETİ

Elbette savaşın bütün safhalarının fıkıhla ilgili olduğu iddia edilemez. Fıkıh literatüründe barış ilkesinden, diplomatik çözüm önerilerinden ve savaş sebeplerinden bahsedilmemesi burada hatırlanabilir. Çünkü ilk dönem siyer kitaplarında ehli megazi ifadesi kullanılır. Hatta hem İmam Muhammed eş-Şeybani'nin[399] hem de İmam Şafii'nin[400] eserlerinde ilk megazi yazarlarından Vakidi ismen zikredilir. Bununla beraber, peygamberimizin savaşları dâhil hiçbir savaş sebebinden bahsedilmez. Burada önemli olan, ilgili konularda İslam hukukçularının esas aldıkları kriterlerin belirlenmesi gerekir. Kanaatimizce bu kriter barış antlaşmaları ve savaşların Peygamberimizin devlet başkanlığı vasfıyla ve maslahat prensibiyle temellendirilmesinde aranabilir.

Konumuzla ilgili olarak Kur'an'da iki kilit kavram kullanılır. Birisi istişare / şura, diğeri istişarenin / şuranın yapıldığı alanı tamamlayan "emr" kavramıdır. Dünyevi işler yönüyle, emr kavramının kapsamına giren konularda Peygamberimize istişare yapması emredilir[401]. Bu tür konularda Müslümanların işlerinin şura ile olduğu belirtilir[402]. Ululemr kavramı da burada hatırlanabilir[403]. Peygamberimizin (as) savaşın çoğu aşamalarında istişareye müracaat ettiği nakledilir[404]. Ebu Hureyre, "Ashabıyla Peygamberimizden (as) daha fazla istişare eden birisini görmedim."[405] ifadesini kullanır.

---

[399] Şeybani, Siyer, IV, 190; ehli megazi ifadesi için bkz. I, 182, 196; II, 115, 119; Serahsi, Şerh, IV, 190, V, 388.
[400] Şafii, IV, 275.
[401] Al-i İmran, 3/159.
[402] Şura, 42/38. Bkz. İbn Teymiyye, Cihad, II, 42.
[403] Nisa, 4/59.
[404] Bkz. Buhari, Cihad, 103; Müslim, Tevbe, 54; Ebu Davud, Cihad, 92; Darimi, Siyer, 14; Vakidi, I, 209, 324. Ayrıca Hz. Peygamberin (as) harp konularında istişare ettiğini kaydeder. II, 477–478, 580, III, 925–926, 927, 1019; Maverdi, s. 40; Detay için bkz. Ebu Faris, Muhammed Abdulkadir, Hukmu'ş-Şura fi'l-İslam ve Neticetuha, byy. 1988, s. 50–55.
[405] Tirmizi, Cihad, 34.

İşte burada İslam hukukçularının Hz. Peygamberin davranışlarını sınıflandırmaları, metodolojik olarak önem arz eder. Kuşkusuz Hz. Muhammed bir peygamberdir ve aynı zamanda bir devlet başkanıdır. Peygamberimizin hayatındaki olayları sınıflandırmada da bu iki husus farklı yaklaşımlara, farklı yaklaşımlar farklı sonuçlara sebebiyet vermesinde başlıca faktör olmuştur, denebilir.

Dinin birinci derece teşri kaynağı Kur'ân'dır. Sünnet de Kur'ân'ı açıklaması yönüyle dinin ikinci kaynağını teşkil eder. Kur'ân'da icmali olarak anlatılan ibadetlerin nasıl uygulanacağı bizzat Peygamberimiz tarafından beyan buyurulur. O, namazın nasıl kılınacağını açıklar[406] ve Müslümaların hac menasikini kendisinin yaptığı gibi yapmalarını ister[407].

Hz. Muhammed peygamberliğinin yanı sıra devlet başkanlığı görevini de cem etmiştir. Fıkıh usulü kitaplarında bu konuya değinilir. Ayrıca Karafi[408], Tahir b. Aşur[409] ve günümüzdeki bazı çalışmalarda bu konu tartışılır. Konuyu detaylandıranların mevcudiyeti bilinmekle birlikte, Karafi'nin tasnifiyle Peygamberimizin davranışları başlıca dört grupta değerlendirilir; tebliğ, fetva, kaza ve imamet (devlet başkanlığı). Burada bizi yakından ilgilendiren husus, savaş ve barışın Peygamberimizin hangi vasfıyla ilgili olduğudur.

Hanefilere göre Peygamberimizin savaş ve barışları devlet başkanlığı vasfıyla ilgilidir[410]. Burada konunun bağlayıcılığı ile Resullullah'ın davranışlarının üstünlüğünü elbette birbirine karıştırmamak gerekir. Konunun bağlayıcı olarak değerlendirilmeyişi, Resullullahın yaptığı uygulamaların üstünlüğüne gölge düşürmez. Siyer felsefesi açısından O'nun tatbikatı hep fetanet boyutunda gerçekleşmiştir. O'nun bazı fiilerinin devlet başkanlığıyla irtibatlandırılması, konuyu maslahat prensibiyle temellendirmeyi gerekli kılar. Maslahat da zaman ve zemine göre farklılık

---

[406] Buhari, Ezan, 18; Edeb, 27; Darimi, Salat, 42; Ahmed b. Hanbel, V, 53.

[407] Nesai, Menasik, 220; Ahmed b. Hanbel, III, 318, 366.

[408] Bkz. Karafi, Şihabuddin Ebu Abbas Ahmed b. İdris, el-İhkam fi temyizi'l-fetava ani'l-ahkam ve tasarrufati'l-kadi ve'l-imam, Beyrut 1995, s. 99-120.

[409] İbn Aşur, Muhammed Tahir, İslam Hukuk Felsefesi, çev. Vecdi Akyüz – Mehmet Erdoğan, İstanbul 1996, s. 48-61.

[410] Debusi, Ebu Zeyd Abdullah b. Ömer, Takvimu'l-Edille fi Usuli'l-Fıkh, Beyrut 2001, s. 249–252.

gösterebilir. Önemli olan da zaman ve zemine uygun maslahatı tespit edebilmektir. İstişare, şura, istişare ve şuranın kapsamını ifade eden emr kavramı, maslahat meselesi ve bunların fıkıhla münasebeti ayrı bir tartışma konusudur.

Devlet başkanına toplumu idare etmek, onun menfaatini gözetmek, sosyal adaleti sağlamak, zararlı oluşum ve cereyanlarla mücadele etmek, ülkeyi dışa karşı savunmak vb. görevler verilmiştir. Bu görevler her peygambere verilmemiş, bazı peygamberler yalnızca tebliğ vazifesiyle görevlendirilmiştir. Bu kapsamda Peygamberimizin risalet ve ifta salahiyetine dayanan davranışları bütün ümmet için geçerli ve bağlayıcıdır. Bunların icrası ve bağlayıcılığı başka bir makamın iznine veya hükmüne bağlı değildir. Devlet başkanı sıfatıyla yaptıkları ise hem diğer devlet başkanlarını bağlamaz hem de devrin devlet başkanı izin vermedikçe benzeri haklar, müminler tarafından re'sen kullanılamaz. Ganimetlerin paylaşılması, devlete ait malvarlığının en uygun bir şekilde kullanılması, cezaların infazı, orduların tertibi ve sevki, isyan ve terör hareketlerinin bastırılması, toprak, maden, su gibi kaynakların özel şahıslar veya kamu kuruluşlarınca işletilmesi… devlet başkanının salahiyeti altındadır. Başkan veya onun temsilcileri hüküm ve izin vermedikçe bunların alınması, yapılması, icra edilmesi caiz değildir. Bu konularda bir önceki başkanın yaptıklarını, sonra gelen başkan –amme menfaatini gözeterek – değiştirebilir.

Bunun bir örneğini şu misalde görmek mümkündür. Hz. Peygamber "savaşta düşmanı öldüren onun üzerinden çıkan eşyaya sahip olur"[411] buyurur. Şafii gibi bazı müçtehitler bu hadisi şerifi tebliğ kabilinden saydıkları için "her zaman her savaşta düşmanı öldüren asker onun üzerindekilere sahip olur, bu onun mükâfatıdır" demişlerdir. Ebu Hanife gibi düşünen müçtehitler ise bunu devlet başkanlığı vasfına bağladıkları için başkan ve komutanların iradesine bırakmışlardır. Dolayısıyla devlet başkanı izin vermedikçe kimsenin ganimetten bir şey alamayacağına hükmetmişlerdir[412]. Esasen her yıl bir veya iki kez savaş yapma, gayrimüslimler antlaşmaların

[411] Buhari, Humus, 18; Müslim, Cihad, 42

[412] bkz. Karaman, Hayrettin, "Bağlayıcılık Bakımından Resulullah'ın Davranışları", Hz. Peygamber ve Aile Hayatı, İstanbul ts., 137-141.

10 yıldan fazla olamayacağı yorumları da tamamen bu ayrımın yapılıp yapılmamasına dayanır.

Konunun diğer boyutu maslahat prensiyle ilgilidir. Bilindiği gibi savaş stratejik ve konjoktürel bir konudur. Bu yüzden bir ülkeyle savaş veya barış yapılması konusu öncelikle siyasi erki ve askeri erkânı ilgilendirir. Zaten İslam hukukçuları, temel ilke olarak bu tür konuların devlet başkanının yetkisinde olduğunda hemfikirdirler[413]. Genel bir prensip olarak barış antlaşması yapma veya savaş ilan etme kişi, grup ve örgütlerin yetkisinde olan bir konu değildir[414].

Bu tür konularda devlet başkanı Müslümanların maslahatına göre hareket tarzını istişareyle belirler[415]. Gerektiğinde barış antlaşması imzalanır, şartlar zaruri kıldığında savaş kararına da hükmedebilir[416]. Doğrusu bugün de herhangi bir devletle savaş ve barış yapılmasında uyulması gereken maslahatı elbette devlet başkanı belirler. Devlet başkanı da ülke menfaatini gözetmekle mükelleftir. Konunun askeri yönü ise askeri erkânı ilgilendirir. Bu aşamada savaşa veya barışa karar verme, hukukun da hukukçuların da konusu olamaz. Bu, ilkesizlik ve zulüm yapmaya cevaz olarak yorumlanamaz.

Fıkıh kitaplarımızın siyer bölümlerinde bazen meşru savaşın gerekçeleri konusu tartışılmakla birlikte, genelde savaş öncesi gelişmelere değinilmez. Ahkamu's-sultaniyye türü kitapların bazı bölümlerinde ise konuyla ilgili materyaller bulunur. Bu safhanın belki de maslahata göre siyaset-i şeriyye konusu olarak değerlendirildiği düşünülebilir.

Sonuç olarak fıkıh kitaplarında savaş sebeplerinden bahsedilmemiş olması, elbette İslam'da meşru savaş sebeplerinin bulunmağı anlamına gelmez. İslam'ın barış ilkesinin referanslarını, diplomatik çözüm çabalarını ve savaş gerekçelerini Kur'ân ayetlerinden, peygamberimizin uygulamaların-

---

413 Maverdi, s. 32.

414 Buti, Muhammed Said Ramazan, el-Cihad fi'l-İslam, Beyrut 1993, s. 112.

415 Merginani, Burhanuddin, el-Hidaye şerhu bidayeti'l-mübtedi, İstanbul 1986, II, 138–139; Bilmen, III, 386, 387; Musa Kazım Efendi, Külliyat Dini ve İctimai Makaleler, nşr. Ferhat Koca, Ankara 2002, s. 379.

416 Maverdi, s. 44; Bilmen, III, 359; bkz. Safi, Lüey M., "İslam'da Savaş ve Barış", İslami Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 3, sayı: 1, s. 69 vd.

dan ve hadislerinden öğrenmek gerekir. Fıkıh kapsamında ise savaş durumunda Müslümanlara cihadın içtimai ve dini bir vecibe olduğu ve İslam savaş hukukunun genel hükümleri beyan edilir.

Temel ilkelere göre İslam insan ve toplumun ıslahını, barış içinde yaşamalarını gaye edinir. Buna mani olan fertleri cezalarla, toplumları da savaşla vazgeçirmeye çalışır. İslam doktrinine göre savaşla vazgeçirmenin gayesi, emperyalist bir düşünceyle yayılmak, diğer toplumlara hâkim olmak, onları zayıf düşürmek, sömürmek ve ticari menfaatler sağlamak değil, insan hak ve hürriyetlerini korumak olarak tespit edilir[417].

Savaş ilan edilmesiyle beraber, iki ülke arasındaki ilişkilerin artık bütünüyle hasmane hale dönüştüğü ve harp hukukunun işlerlik kazanacağı bilinen bir hakikattir. Böylece savaşan devletlerin halkları arasında ticaret, seyahat, haberleşme gibi her çeşit ilişkiler değişik bir mahiyet kazanır ve hükümetlerin takdirine göre yasak hale de gelebilir[418]. Biz savaş ilanıyla birlikte meydana gelebilecek farklılıklarla ilgilenmeyeceğiz. Burada sadece savaş ilanıyla veya kurtuluş savaşları gibi savaşmanın kaçınılmaz olduğu durumlarda Müslümanlar İslam savaş hukuku hükümlerini uygulamakla mükelleftir. Bu mükellefiyet hem ahlaki, hem hukuki hem de dini bir vecibedir. Savaşın hukuk konusu olması da buradan kaynaklanır.

İslam savaş hukukunun temellerini kıtal ve katl kavramları oluşturur. Zaten İslam savaş hukukunun temellerini teşkil eden hem Kur'an'da hem hadislerde hem de fıkıh kitaplarımıza müşterek olarak hep kıtal ve katl kavramları kullanılır. Başka bir anlatımla, ne Kur'an'da ne hadislerde ne de fıkıh kitaplarında kullanılan cihad kavramından İslam savaş hukuku hükümleri çıkaralımaz. Bu hüküm cihadın savaşla ilgisiz olduğunu ifade etmez. Bu ilgiye rağmen, savaş ve cihad kavramlarının muhtevalarının farklı olduğu da görmezlikten gelinemez, yok kabul edilemez. Muhteva farklılığından dolayı da cihad ve savaş kavramları birbiri yerine kullanılamaz.

---

417 Özel, Ülke Kavramı, s. 44, Bilmen, III, 356-358.

418 Yaman, İslam Devletler Hukukunda Savaş, s. 93 vd.

Üçüncü Bölüm

İSLAM SAVAŞ HUKUKU

İSLAM SAVAŞ HUKUKU

Fıkhın diğer konularında olduğu gibi İslam savaş hukukunun temellerini de Kur'an ve sünnet teşkil eder. Ayrıca hulafai raşidin uygulamasının da önemli bir yeri vardır. Bilindiği gibi, ridde hükümleri Hz. Ebu Bekir dönemi uygulamara, isyan (hariciler / bağy) hükümleri ise Hz. Ali dönemi uygulamalarına dayanır[419]. Zaten fıkıh kitaplarında hulafai raşidin "kudve" olarak tanımlanır. Kuvde kavramı uyulması gereken örnek devlet başkanını ifade eder. Hatta kudve kavramına Ömer b. Abdulaziz de dâhil edilir[420].

İslam savaş hukuku hükümlerinin temel kavramını kıtal kelimesi teşkil eder. Görebildiğimiz kadarıyla, kıtal kavramının Kur'an'da iki farklı kullanımı olduğu söylenebilir. Birincisi savaş durumunda müminlerin savaşma mükellefiyetini ifade eden üslubu, ikincisi ise İslam savaş hukuku hükümlerini ihtiva eden üslubu. Birinci üslup cihad kavramıyla irtibatlıdır. Fıkıh kitaplarında "savaşma sizlere farz kılındı" ayetinin özellikle cihad mükellefiyetiyle birlikte değerlendirildiği görülür. İkinci üslup ise savaş durumunda İslam savaş hukuku hükümlerini ihtiva eden üsluptur. Serahsi'nin tespitiyle kıtalle ilgili ayetlerde savaş sebeplerine ya doğrudan ya da dolaylı olarak hep referans gösterilir. Zaten hem Kur'an'da hem hadislerde hem fıkıh kitaplarımızda İslam savaş hukuku hükümlerinin temellerini kıtal ve katl kavramları teşkil eder.

Kur'an-ı Kerim'de kıtal kavramına katl kavramının şart cümlesiyle bağlandığı görülür. Katl kavramı ise mastar olarak hem malum hem de

---

419 Şeybani, Siyer, II, 219-229.
420 Bkz. Merginani, II, 141, 148, 171; Şeybani, Siyer, III, 40.

mechul anlamıyla kullanılabilir. Katl mastarı malum anlamıyla öldürmeyi, meçhul anlamıyla ise öldürülmeyi ifade eder. Buna göre kıtal ve katl kavramları İslam savaş hukukunun ana kavramlarıdır, denebilir. Savaş hükümleri itibariyle katl kavramının mechul anlamı ise şehitlik hükümleriyle ilgilidir.

Fıkıh literatürümüz esas alındığında İslam savaş hukuku hükümlerini sıcak savaş öncesi, sıcak savaş esnası[421] ve sıcak savaş sonrası şeklinde gruplandırmak mümkündür. İslam'a ve hakimiyeti kabule (cizye) davet ilkesi sıcak savaş öncesine ait fıkhi bir hüküm olarak nitelenebilir. Temel fıkıh kitaplarımızda mukatil vasfı üzerinde hassasiyetle durulması da sıcak savaş esnasındaki hükümlere örnek gösterilebilir. Esir ve ganimet hukuku ise sıcak savaş sonrasıyla ilgili hükümler olarak sınıflandırılabilir.

A. SICAK SAVAŞ ÖNCESİYLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Savaşlar tarihi bir gerçektir. İslam'da bu gerçeklik görmezlikten gelinmemiş ve savaş hukuku prensipleri belirlenmiştir. Bu prensipler "kıtal" ve "katl" kavramlarıyla ilgili ayetlerden, Peygamberimizin söz ve davranışlarından, hulafai raşidinin tatbikatından çıkarılarak fıkhi prensipler haline getirilmiştir. Bu sebeple biz burada bu kavramların kullanıldığı ayetleri değerlendireceğiz. Peşinden ilgili ayetlerin pratiğini ortaya koyan Peygamberimizin hadislerini ve tatbikatını araştıracağız. Son olarak ayet, hadis ve hulafai radişdinin tatbikatıyla temellendirilen İslam savaş hukuku prensiplerini inceleyeceğiz.

Barış halinin bozulması harp halinin başlangıcını ifade eder. Harp halinin başlaması ise muharebeyi gerektirir. Muharebe iki devlet arasındaki durumu nitelediği gibi, ikiden fazla kişi arasındaki durumu da niteler. Muharebe ikiden fazla kişi arasındaki durumu nitelemesi yönüyle mukatele ile eş anlamlı kabul edilir. Yalnız sözlük anlamıyla fıkıh metinlerinde kullanıldığı görülse bile, Kur'an'da kullanılan muharebe kavramı İslam savaş hukuku hükümlerinde genellikle kullanılmaz. Kur'anda daha ziyade

---

[421] Şeybani, Siyer, I, 156.

mukatele / kıtal babının[422] çeşitli kullanımları İslam savaş hukuku hükümlerinin belirlenmesinde temel kaynağı teşkil eder.

"Katl" kavramı kıtalden, kıtal kavramı da harp kavramından bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla katlden bahsetmek için kıtalin varlığını, kıtalden bahsetmek için de barış halinin bozulduğunu ve savaş halinin başladığını kabul etmek zorunludur. Bu yönüyle sondan başa doğru söylenecek olursa, "katl", "kıtal", "harp" ve "silm" (barış) arasındaki münasebeti zincirleme birbirine bağlı halkalara, birbirini takip eden basamaklara veya iç içe dairelere benzetebiliriz. Yani katlle ilgili hükümler kıtalle ilgili hükümlerden, kıtalle ilgili hükümler harple ilgili hükümlerden, harple ilgili hükümler de barışla ilgili hükümlerden bağımsız düşünülemez.

"Kıtal" kavramı çalışmamızda anahtar kavramlardan birisidir. Bu yüzden konunun netleşmesine katkı sağlamak düşüncesiyle "kıtal" kavramını çeşitli boyutlarıyla değerlendirmekte fayda vardır. Kıtale bağlı hükümler fıkıh kitaplarında savaşın illeti tartışmasında, İslam'a ve hakimiyeti kabulü ifade eden sıcak savaş öncesi barış çağrısında ve düşmanlardan mukatil vasfını haiz olan ve olmayan kişileri ilgilendirir. Esasen esirlerle ilgili hükümlerde de mukatil vasfı önem arz eder.

1. Kur'ân'da savaş hukukuyla ilgili hükümler

Arapça sözlükler silm kelimesinin zıddı olarak harp kelimesini verirler. Harp kelimesinin çoğulunun hurub geldiğini de eklerler[423]. İsim olarak harp kelimesinin müennes kullanıldığını kaydederler. Silmin sonucu müsaleme olduğu gibi, harbin sonucunun da muharebe olduğu malumdur. Muharebe dövüşmek, kavga etmek, savaşmak anlamlarına gelir. Bu anlamıyla Kur'ân-ı Kerîm'de mazi ve muzari formuyla birer kere kullanılır[424].

Kur'ân-ı Kerîm'de muharebe kelimesi mastar olarak kullanılmaz. Muharebe manasına gelen mukatele mastarı da kullanılmaz. Mukatele mastarının diğer mastar formu olan kıtal kelimesi ise ayetlerde zikredilir. Hem

[422] Nesefi, cihad ve mücahede kelimelerinin mastar olduğunu söyler. Daha sonra da kıtal ve mukatelenin de aynı olduğunu kaydeder. Bkz. Nesefi, Tılebe, s. 293.

[423] Mustafa, İbrahim ve arkadaşları, el-Mu'cemu'l-Vasit, İstanbul ts., h.r.b. md.

[424] Tevbe, 9/107; Maide, 5/33.

gayrimüslimler hem de Müslümanlar kıtal kelimesinin faili olarak da mefulü olarak da kullanılır[425].

Kur'ân-ı Kerîm'de savaşın çeşitli yönlerinin bazen temel prensipleriyle, bazen de detaylarıyla anlatıldığı görülür. Görebildiğimiz kadarıyla savaşla ilgili ayetlerde en çok dikkat çeken yönün, insanların sosyal psikolojileriyle, psikolojileriyle ve Allah'a, Resulüne ve ahiret gününe imanlarıyla irtibatlandırılması olduğu söylenebilir.

Biz bu bölümde savaşın bütün boyutlarını değerlendirmeyeceğiz. Sadece Kur'ân-ı Kerîm'de savaşmanın (kıtal) ne zaman başlayacağını ve ne zaman bitirileceğini ifade eden ayetleri inceleyeceğiz. Bu kapsamda ilgili ayetleri gayrimüslimler açısından ve özellikle de Müslümanlar açısından araştıracağız.

Kur'ân-ı Kerîm'de harp kelimesinin az kullanıldığı malumdur. Buna karşılık, k.t.l. kökü çeşitli türevleriyle çok tekrarlanır. Nitekim katl kelimesi fiil formunda sülasi, tef'il, mufaale ve iftial bablarında kullanılır. Sülasi formu mazi, muzari ve emir formlarında yer alır. Katl kelimesi malum mazi formunda 18 kez, muzari formunda 33 kez, emir forumda 10 kez, meçhul olarak ise mazi formunda 17 kez, muzari formunda 3 kez tekrarlanır. Tef'il babında 1 kez mazi, 3 kez de muzari olarak bulunur. Mufaala babında malum olarak mazi formunda 9 kez, muzari formunda 26 kez zikredilir. Emir formunda da 14 kez tekrarlanır. Meçhul olarak ise mazi formunda 2, muzari formunda 1 kez kullanılır. İftial babında mazi formu 3 kez, muzari formu 1 kez zikredilir[426].

İsim olarak ise sıfatı müşebbehe olan "katîl" kelimesinin çoğulu olan "katlâ" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 1 kez geçer. Bunun dışında "katl" kelimesinin bütün kullanımları mastar formundadır. Sülasi mastar olarak 10 kez, taktîl mastarı 1 kez, kıtal mastarı nekre olarak 4 kez, marife olarak ise 9 kez tekrarlanır. Bu babın diğer mastar formu olan mukatele şekli Kur'ân-ı Kerim'de geçmez[427]. Ayrıca mastar formu hariç olmak kaydıyla, katl ve kıtal kelimeleri isim olarak Kur'ân'da kullanılmaz.

---

[425] Örnek olarak bkz. Bakara, 2/190, 191, Feth, 48/10, Hadid, 57/10.
[426] Abdulbaki, k.t.l. md.
[427] Abdulbaki, k.t.l. md.

Muharebe gibi kıtal kelimesi de ikiden fazla kişi ve grup arasındaki durumu nitelediği için müşareket ifade ettiği sözlüklerde kaydedilir. Sözlüklerdeki anlamına paralel olarak kıtal kelimesinin Kur'ân kullanımında genellikle müşareket ifade ettiği söylenebilir. Bununla beraber sözlükler bu babtan gelen bütün fiillerin müşareket ifade etmediğine dikkat çekerler. Müşareket ifade etmeyen yapıyı da, sâfere fiiliyle örneklendirirler. Kur'ân-ı Kerîm'de beddua ve lanet manasında kâtele fiilinin müşareket ifade etmediği de bu grupta değerlendirilir[428].

İsfehani, mukatele mastarının muharebe anlamında olduğunu kaydeder. Esasen mukatelenin mastar formunun Kur'ân'da geçmediği bilinse bile, İsfehani bu manayı verdikten sonra mufaale babının fiil formuyla kullanılan ayetlerden bazılarını açıklayıcı mahiyette zikreder[429].

Sözlükler genellikle mufaale babından gelen fiillerin mastarlarını vermezler. Bu babın diğer mastar formu kullanıldığında ise her iki mastar formunu vermeyi ihmal etmezler. Bu özellik fiâl kalıbındaki mastarının semai olmasından kaynaklanır. Buna göre kıtal kelimesi ikinci grupta değerlendirilen bir mastardır[430]. Burada temel sözlüklerde diğer mezit babların mastarlarının verilmediğini de kaydedelim[431].

Kur'ân-ı Kerîm'de en hassas odak noktayı kıtal kelimesinin mastar anlamında kullanılması oluşturur. Sözlükler harp kelimesinin hem mastar hem de isim formunu verirler. Aynı şekilde cihad kelimesinin de mastar ve isim formunu aktarırlar. Kıtal kelimesinin ise isim formu temel sözlüklerde yer almaz. Kelimelerin isim formunun da semai olduğunu hatırlamak yerinde olur. İlk sözlüklerin harbin mastar ve isim anlamlarını ayrı ayrı vermelerine rağmen, kıtal kelimesinin isim formunu zikretmemeleri muhtemelen bu özelliğinden kaynaklanmalıdır. Dolayısıyla kıtal kelimesinin özellikle Kur'ân'daki kullanımında mastar anlamının hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gerekir. Buna göre, tıpkı cenaze namazının cenazeden bağımsız düşünülemeyeceği gibi, muharebe ve kıtal kavram-

---

428 İbn Manzur, k.t.l. md.

429 İsfehani, k.t.l. md.

430 Nesefi, Tılebe, s. 186.

431 Mesela, c.h.d., k.t.l. kökünden türetilen fâale babının her iki mastar formu verilir. Fakat, h.c.r. kökünden türetilen fâale babının mastar formu verilmez.

ları da harp kavramından bağımsız düşünülemez. Kanaatimizce özellikle Kur'ân'da harp kelimesini Türkçede isim olarak kullanılan savaş, kıtal mastarını ise savaşmak olarak çevirmek iki kelime arasındaki nüansı daha belirgin bir şekilde ifade eder. Tabii yalın halde kullanıldığında belki aralarındaki nüans sezilemese bile, cümlede bu nüansı mutlaka gözetmekte fayda, hatta zaruret vardır. Sözün özü, kıtal, mukalete ve muharebe anlamındadır. Muharebe harp anlamında olmadığı gibi, kıtal de harp anlamında değilidir.

Diğer bir özelliğiyle harbin zıddı silm olarak kullanılmaktadır. Silm ise barış anlamına gelmekte ve Kur'ân'da silm, selm, selem ve selam formları geçmektedir. Hâlbuki "Sen ve Rabbin gidiniz, savaşınız. Biz burada oturuyoruz"[432] ifadesinde de görüldüğü gibi savaşmanın olumsuzu "kaid / oturma" olarak verilmektedir. Yani kıtal kelimesinin olumsuzu barış (silm) değildir. Buna göre harp ile kıtal arasındaki münasebeti savaş ve savaşmak olarak ifade etmek mümkündür.

Elbette savaşmak eylemi için mutlaka savaş halinin bulunması şarttır. Başka bir anlatımla savaş hali bulunmadan savaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Kanaatimizce Kur'ân'da kullanılan bu kelimenin fiil ve mastar formlarını bu münasebetle birlikte düşünmek zaruridir. Bunları birbirine bağlı farklı safhalar olarak tanımlayabiliriz. Esasen bu safhalar zorunlu olarak birbirlerine bağlıdır. Başka bir anlatımla savaşmadan bahsederken zaten savaşın mevcudiyetini unutmamak gerekir. Eğer bu bağ koparılırsa ve sanki savaşmayla ilgili hükümler savaş hükümleriymiş gibi kabul edilirse, yanlış yorumlar, yanlış yorumlardan kaynaklanan yanlış sonuçlar ve yanlış uygulamalar kaçınılmaz olabilir.

Bunun en tipik örneği kıtalin Müslümanlara farz kılınmasını ve Hz. Peygamberin müminleri kıtale teşvik etmesini ifade eden ayetlerde bariz bir şekilde görülebilir. Eğer ilgili ayetlere barışın karşıtı olan savaş anlamı verilir ve savaşa teşvik ettiği kabul edilirse, hem sözlük anlamındaki nüans gözetilmemiş olur, hem de İslam devletler hukukundaki küfrün savaş sebebi olmayışı anlayışıyla çelişki oluşur. Muhtemelen davet yöntemlerinin hikmetle başlayıp, son safhada savaşın farz kılınması şeklindeki yorumla-

[432] Maide, 5/24.

rın bir sonucu olan davette tedric yöntemi ve savaş sebebini küfür olarak görenlerde daha sıklıkla rastlanan nesh metodu bu anlayışın çok bariz bir örneğini gösterir. Fakat kıtal kelimesine savaşma anlamı verilir ve savaşmanın da savaşı müteakip safha olduğu kabul edilirse, ilgili ayetlerin savaşı değil, savaşmayı farz kıldığı ve savaşmayı teşvik ettiği sonucuna varılır. Hâsılı kelam, ilgili ayetlerin savaşı teşvikle ilgili değil, başlamış bir savaşın zaferle bitmesiyle ilgili olduğuna hükmedilmelidir.

a. İlgili ayetlerinin üslubuna dair bazı tespitler

Kur'ân'da kıtal kelimesinin öznesi ve nesnesi olarak bazen kâfirler bazen de Müslümanlar zikredilir. Elbette ilgili ayetlerde özne ve nesne olarak Müslümanların kullanıldığı yerler özel önem arz eder. Bu hususta öncelikle Müslümanların suçlarının ne olduğunun tespiti gerekir. İkinci olarak düşmanlara izafe edilen sıfatların iyi tahlil edilmesi elzemdir.

Müslümanlar açısından Kur'ân'da bazen peygamberlere isnat edilen suçlamalardan bahsedilir, bazen de Müslümanların suçlarının ne olduğu sorulur. Hz. Musa'nın durumu anlatılırken imanını gizleyen bir kişinin "Rabbim Allah diyen bir insanı mı öldüreceksiniz"[433] itirazına yer verilir. Müminlerin durumu anlatılırken de şu ifadeler kullanılır; "Tamamen haksız yere, sırf 'Rabbimiz Allah'tır' dediklerinden ötürü yurtlarından kovulmuşlardı"[434]. Başka bir ayette de aynı ifade tekrarlanır; "Resulullahı ve sizi sırf 'Rabbiniz olan Allah'a inandığınız için vatanınızdan kovuyorlar"[435].

Bugün uluslararası hukuk yönüyle din ve vicdan özgürlüğü; bir dine iman etmeyi, inancıyla amel etmeyi, dini tebliğ etmeyi ve sosyal birlik kurabilmelerini ifade eder, kapsar[436]. Doğrusu günümüzdeki bu kriterler açısından bile bakıldığında, özellikle Peygamberimiz dönemi için Müslümanların ne fikri temelleri ne sosyal tezahürleri ne asayiş ihlali ne de şiddet unsuru yönüyle olumsuz bir fikir ve eylemlerinden bahsetmek mümkün

---

[433] Mümin, 40/28.
[434] Hac, 22/40.
[435] Mümtehine, 60/1.
[436] Köse, Saffet, İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul 2003, s. 15.

değildir. Zaten Müslümanlarla ilgili müşriklerin başlıca ithamları da, İslam inancının kendi atalarının dininden farklı olmasından, çocuklarını anne ve babalarından ayırmalarından, birlik ve beraberliklerini bozmalarından ve güya Peygamberimizin saltanat peşinde olmasından ibarettir[437].

Buna karşın düşmanın yaptığı eylemler çeşitli fiillerle ifade edilir. Kur'ân-ı Kerîm'de küfredenlerin küfürlerinin yanı sıra, çeşitli fiillerle nitelenmeleri dikkat çekicidir. Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerîm'de k.f.r. maddesi çok kullanılır. İnkar edenlere karşı Resulullahın zorba olmadığı ifade edilir. Sorumluluklarının kendilerine ait olduğu belirtilir. Allah'ın onların iman etmelerinden müstağni olduğu beyan edilir. Kabul etmemeleri durumunda genellikle ahirette cehennem azabıyla tehdit edilir. Bazen hem bu dünyada hem de ahirette azap göreceklerine dikkat çekilir. Bununla beraber küfür kelimesine bazen çeşitli atıflar yapılır ve kâfirlerin yaptıkları eylemlere dikkat çekilir[438].

Kâfirlerin küfürlerinin yanı sıra şu eylemlerinin Kur'ân'da zikredilmesi önem arz eder. Kâfirler peygambere isyan ederler, Müslümanların mescidi harama girmelerini engellerler, Allah yoluna engel olurlar, bu hususta mallarını infak etmekten geri durmazlar, zulmedenler, fitne çıkarırlar, tuzak kurarlar (mekr, keyd), resulleri anayurtlarından çıkarırlar, Allah ve resulüne meşakkat verirler, Müslümanlarla savaşırlar, haksız olarak peygamberleri öldürürler[439].

Buna ilaveten Kur'ân-ı Kerîm'de şu eylemlerinin kâfirlere nispet edilmesi dikkat çekicidir. Tarihi bilgilerin yanı sıra, Kur'ân-ı Kerîm'deki kıtalle ilgili ayetlerde gayrimüslimlerin yaptığı eylemlere çeşitli atıflar yapılır. İsrail oğullarıyla ilgili bir vaka anlatılırken anayurtlarından çıkarılmaları ve çocuklarından ayrı kalmaları vurgulanır. Müslümanlarla ilgili olarak ise benzer vasıflar tekrarlanır. Soru üslubuyla yeminleri olmayan, Resulü anayurdundan çıkarmaya kalkışan ve savaşı ilk önce başlatan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız, denilir[440]. Bir ayette de haklı zalim

[437] bkz. İbn Hişam, I, 289, 295, 298, 344, 382
[438] Abdulbaki, k.f.r. md.
[439] Abdulbaki, k.f.r. md.
[440] Tevbe, 9/13.

olan bir karye halkının yardım isteğine karşılık niçin savaşmayacaksınız diye gerekçelendirilir[441].

b. Sıcak savaşın başlaması

Kur'ânı Kerîm'de kıtal kelimesinin emir formunda "sizinle savaşanlara karşı siz de savaşın"[442] buyrulur. Başka bir ayette "onlar size top yekûn savaştıkları gibi, siz de top yekûn savaşın"[443] emri verilir. Bazen de savaşma emri verilenler "şeytanın dostları", "yeminleri olmayan küfür önderleri"[444] ve "size yakın olanlar"[445] ifadeleriyle nitelenir. Şeytanın dostları ifadesinden önce, çaresizlik içinde kalan bazı erkek, kadın ve çocukların, ahalisi zalim olan bir yerden çıkarılma feryatları aktarılır. Küfür önderleri ifadesinde, "ahitlerinden sonra yeminlerini bozarlar, dininize hücum ederler" cümlesi yer alır. Yakın olanlar ile kast edileninin Tebük seferine işaret edildiği tefsirciler tarafından söylenir[446].

Devletlerarası münasebetlerde antlaşmalar oldukça önemli bir yer işgal eder. Bu tür antlaşmalar ekonomik, kültürel, siyasi vb. muhtevalarda olabilir. Özellikle barış antlaşmaları da buna eklenebilir. Barış antlaşmalarında her iki tarafın antlaşma şartlarına uygun davrandığı müddetçe herhangi bir problemden bahsedilmez. Ama antlaşma şartlarına muhalefet, bazen savaşı kaçınılmaz kılabilir. Zaten barışı tek taraflı istemek, savaşın çıkmasını engellemeye yeterli değildir.

İslam'da antlaşmalara sadakat gösterme dini, ahlaki, insani bir erdem ve yükümlülüktür. Emanete riayet, verilen söz ve yapılan antlaşmalara sadık kalmak aksi düşünülemeyecek bir olgudur. Dolayısıyla Müslüman taraf bir antlaşmaya imza koyduktan sonra mümkün mertebe antlaşma şartlarına uymakla yükümlüdür. Merhum Muhammed Hamidullah'ın Vesaiku's-siyasiyye adlı eserinde de kaydedildiği gibi Hz. Peygamber Me-

441 Nisa, 4/75.
442 Bakara, 2/190.
443 Tevbe, 9/36.
444 Bkz. Şeybani, Siyer, IV, 196.
445 Tevbe, 9/123.
446 İbn Kesir, Tefsir, IV, 174.

dine döneminde birçok kabile ile antlaşma yapmıştır[447]. Hz. Peygamberin yaptığı antlaşma şartlarına muhalif hareket ettiği bilinmemektedir. Karşı tarafın antlaşma şartlarına muhalif hareket etmesinin ise meşru bir savaş sebebi olduğunu hem ayetlerden hem de Hz. Peygamberin uygulamalarından öğreniyoruz. Zaten bu durum bugünkü uluslararası ilişkilerde de aynıyla kabul edilmektedir.

Hz. Peygamber müşrik, Yahudi ve Hıristiyanlarla çok çeşitli antlaşmalara imza koymuştur. Medineli Yahudilerle yapılan Medine Vesikası, Mekkeli müşriklerle yapılan Hudeybiye antlaşması ve daha irili ufaklı birçok kabile ile yapılan antlaşmalar burada tekrar hatırlanabilir. Bunların hiçbirisinde Peygamberimizin antlaşmayı bozan taraf olmadığı bilinmektedir. Diğer bir anlatımla ifade edecek olursak, Peygamberimizin antlaşmaları sebepsiz yere yok saydığı bilinmemektedir. Ama zaman zaman karşıt güçler antlaşma şartlarına muhalefet etmiş ve Müslümanlara karşı saldırı hazırlıklarına girişmişlerdir.

Bu anlamda antlaşmanın bozulması durumunda savaşmanın meşruiyetini ifade eden ayetlere şunlar örnek gösterilebilir: "Eğer antlaşmadan sonra yeminlerini bozarlar, bir de dininize hücum ederlerse, artık kâfir güruhunun o öncüleri ile savaşın! Çünkü onların gerçekte artık yeminleri ve ahitleri kalmamıştır. Umulur ki, hiç değilse bu durumda, inkâr ve tecavüzlerinden vazgeçerler. Ahitlerini ve yeminlerini bozup Peygamberi vatanından sürmeye teşebbüs eden bir toplulukla savaşmayacak mısınız? Zaten savaşı size karşı ilk başlatanlar da onlar olmuşlardı"[448].

Bu durumda bile Müslümanlar antlaşmanın bozulduğunu karşı tarafa bildirmekle yükümlüdür. "Seninle sözleşme yapan bir millette sözleşmeye aykırı bir hainlik alameti tespit edersen, savaş açmadan önce antlaşmanın artık geçersiz kaldığını ilan et ki bunu bilme hususunda iki taraf da eşit olsun. Çünkü Allah hainleri asla sevmez"[449] ayeti ile sabit olan bu mesele Hz. Peygamber tarafından aynısıyla uygulanmıştır. Hz. Peygamber Benu Kureyza, Benu Kaynuka Yahudileri ve Mekkeli müşrikler tarafından bo-

[447] Hamidullah, Hazreti Peygamberin Savaşları, s. 75.
[448] Tevbe, 9/12-13.
[449] Enfal, 8/58.

zulan antlaşmanın geçersiz olduğunu savaş öncesi taraflara bildirmiştir[450]. Aynı durum Hudeybiye antlaşmasında da görülür.

Hatırlanması gereken bir diğer husus, savaşı başlatan tarafa saldırgan ifadesi kullanılsa bile savaşı başlatan tarafa karşı koyma, meşru müdafaa hakkını kullanma olarak değerlendirilmesidir. Savaş sebepleri ortaya çıktığında strateji ve taktik gereği düşmandan önce davranmak saldırgan kelimesini kullanmaya yeterli olmaz. Ayrıca savaşı haksız olarak başlatma zulüm olarak nitelense bile, buna karşı meşru müdafaa hakkını kullanma zulüm değil, adalet olarak tanımlanır. Bu husus şu ayette açıkça görülür. "Kendileriyle savaşılan müminlere karşı koyma izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir ve şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye kadirdir. Onlar sırf 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar"[451]. Zaten Hz. Peygamberin savaşlarının tamamı düşmanlarının çeşitli düşmanca tavırlarıyla gerekçelendirildiğinden[452], bu fiili durum mukabele / meşru müdafaa olarak mütalaa edilebilir[453].

Meşru müdafaa, bir kimsenin ağır ve haksız bir tecavüzü kendisinden veya başkasından uzaklaştırmak amacı ile gösterdiği zorunlu bir tepkidir[454]. Meşru müdafaa varlığı kabul edilen hukuki bir müessesedir[455]. İslam hukukunda can, mal, ırz ve namusa yönelik bütün haksız tecavüzlere karşı savunma meşru müdafaa kapsamında değerlendirilir. Savaşlar ülkeyi müdafaa da elbette bu hükme dâhildir, denilebilir.

c. Sıcak savaşın sona ermesi

Konumuzla ilgili ayetlerin gramatik yapısı önemli mesajlar vermektedir. Mesela, Kur'ân-ı Kerîm'de "kâtele" fiilinin bazı kullanımlarında "hatta

---

[450] Tevbe, 9/1.
[451] Hacc, 22/39-40.
[452] Hamidullah, Hazreti Peygamberin Savaşları, s. 224.
[453] Köse, Saffet, s. 58.
[454] Bkz. Apaydın, Yunus, "Meşru Müdafaa", Şamil İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, V, 217.
[455] Dönmezer, Sulhi - Erman, Sahir, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, İstanbul 1986, II, 108. İslam hukukunda meşru müdafaa hakkında bkz. Serahsi, XXIV, 37; Bkz. Bilmen, III, 124-125; Akşit, Cevat, İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları, bs., ts., s. 45. Detay için bkz. es-Sıddık, Ebu'l-Hasen Muhammed, Hakku'd-difa'i'ş-şer'i, Kahire 1992, 37 vd.

/ -e kadar" yapısı oldukça önem arz eder. İlgili ayetleri başlangıç hükümleri kabul etme ile başlamış bir savaşın sona ermesini ifade eden hükümler olarak anlamak, farklı sonuçlara, hatta birbirine zıt sonuçlara götürebilmektedir. Mesela, birinci yorumda "cizye verinceye kadar"[456] savaşma emredildiği sonucu çıkarılırken, ikinci yorumda zaten başlamış bir savaşta cizyenin kabulüyle savaşmanın da sona erdirileceği anlaşılır. Elbette bunlar farklı yaklaşımların tipik sonuçlarıdır. Aslında çok büyük ehemmiyeti haizdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de "kâtele" fiiliyle ilgili olarak "hatta / -e kadar"[457] yapısı bazen gayrimüslimlerin, çoğu zaman da Müslümanların özne olduğu ayetlerde kullanılmaktadır. Düşman grubun yaptığı eylemler açısında "ellerinden gelirse sizleri dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşırlar"[458] ifadesi yer alır. Müslümanlar açısından ise bu yapının hem iç savaşlarında, hem de devletlerarası savaşlarda tekrarlandığı görülür. Devletlerarası savaşları anlatan ayetlerde hem müşrikler hem de ehli kitap ifadesi zikredilir.

İlgili ayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde isyan eden Müslümanların "Allah'ın emrine dönünceye kadar"[459], müşrikler için "fitne kalmayıncaya ve din Allah'ın oluncaya kadar"[460], başka bir ayette "fitne kalmayıncaya ve din bütünüyle Allah'ın oluncaya kadar"[461] savaşılması talimatı verilir. Ayrıca mescidi haramla ilgili özel bir hüküm olarak, "onlar sizinle savaşıncaya kadar siz onlarla savaşmayın"[462] emriyle ayrı bir hassasiyet gösterilir. Ehli kitapla ilgili olarak ise "cizye verinceye kadar"[463] ifadesi kullanılır. Kanaatimizce isyan eden Müslümanlarla ilgili ayette "Allah'ın emrine dönünceye kadar" ifadesini nasıl anlamamız gerekiyorsa, elbette

---

456 Tevbe, 9/29.

457 Ayetteki "hatta" ifadesinin "key / için" veya "ila / -e kadar" manasında kullanılmasıyla ilgili olarak bkz. Nesefi, Medarik, I, 158.

458 Bakara, 2/217.

459 Hucurat, 49/9.

460 Baraka, 2/193. İlgili ayetteki fitne kelimesinin anlamıyla ilgili olarak bkz. Zemahşeri, I, 236; Elmalılı, II, 695-696; krş. Maturidi, I, 376.

461 Enfal, 8/39.

462 Bakara, 2/191.

463 Tevbe, 9/29.

diğer ayetleri de aynı paralelde anlamamız gerekir. Başka bir anlatımla, bunları zaten başlamış bir savaşın ne zaman bitirileceğini beyan eden hükümler alarak anlamamız maksada daha uygundur. Yani bu hükmü başlangıç hükmü olarak değil, başlamış bir savaşın bitiş hükmü olarak değerlendirmek daha isabetlidir.

Burada hatırlanması gereken bir diğer husus "fitne" kelimesine yüklenen anlamdır. Fitne kalmayıncaya kadar savaşılması emredilen husus iki ayette ifade buyrulur. Kur'ân'da fitne kelimesi çok çeşitli anlamlarda kullanılır. Savaşla ilgili ayetlerde ise fitne kelimesi dini işkenceleri ifade eder. Özellikle Mekke müşrikleriyle ilgili olan bir ayette fitnenin katlden beter olduğu beyan edilir[464]. Bir ayette de fitneye maruz kaldıktan sonra hicret edenler, sonra cihad edenler ifadesi kullanılır[465]. Buna göre ilgili ayetlerdeki fitne kelimesine küfür anlamı vermek doğru değildir.

Buradaki fitne kelimesine küfür anlamı verilmesi, küfrün savaş sebebi görülmesi anlayışıyla uyumlu olsa bile, savaş sebebinin saldırganlık olarak belirlendiği anlayışta bu anlamı vermek tutarsızlık olur. İkincisi savaşın başlamasını bildiren ayetler ile sona ermesini bildiren ayetler arasında fark gözetilmemiş olur. Bunlar da farklı sonuçlara ulaşmada başlıca etken olarak yorumlanabilir. Zaten ilgili ayetin "eğer inkârdan ve tecavüzden vazgeçerlerse, bilin ki düşmanlık ancak zalimleredir"[466] şekliyle devam etmesi bu görüşün en kuvvetli delilidir. Başka bir anlatımla savaşmanın sebebi olarak küfür gerekçe gösterilmemekte, bilakis zulüm gerekçe gösterilmektedir[467].

2. Sünnette savaş hukukuyla ilgili hükümler

İslam savaş hukukunda Hz. Peygamberin (as) fiili uygulamaları kadar sözlü ifadelerinin de önemli olduğu söylenebilir. Bu sebeple konumuzu ilgilendiren bazı hadislerin değerlendirilmesinde zaruret vardır. Bunlar arasında "üç şeye davet" ve "insanlarla la ilahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum" şeklindeki hadisler zikredilebilir.

---

[464] Baraka, 2/191.
[465] Nahl, 16/110.
[466] Bakara, 2/193.
[467] Nargül, s. 94-97.

Bu başlıkta Peygamberimizin barış sürecini devam ettirmesinden ve savaşları önlemeye yönelik diplomatik temaslarından söz edilecektir. Bu fiili uygulamalarının yanı sıra seriyye komutanlarına söylediği ifadeler de savaş talimatları olarak nakledilecektir.

a. Hz. Peygamberin diplomatik çözüm arayışları

Bilindiği gibi uluslararası hasmane ilişkilerde iki tip çözüm şekli söz konusudur. Birincisi diplomatik çözümler, diğeri güçtür[468]. Güç, diplomatik çözümlerin çözümsüz kaldığında başvurulacak en son çaredir.

Hz. Peygamber yaptığı barış antlaşmalarına ek olarak savaşmak zorunda kaldığı hasmane durumlarda, hatta sıcak savaş önesinde bile barış elçisi göndererek savaşmayı önlemeyi gaye edindiğini görüyoruz. Bunun çeşitli örnekleri bulunmaktadır. Biz bunlardan bazılarını nakletmekle yetineceğiz.

Hz. Peygamber Bedir savaşı öncesi iki ordunun beklenmedik bir anda karşı karşıya geldiğinde bile barış elçisi göndererek savaşmayı önlemek istemiştir. Mekke'den çıkarmakla yetinmeyip "Yemin olsun ki, Bedir'e varıp develeri boğazlayıp yemekleri yiyinceye, şarapları içip alem yapıncaya ve Araplar bu yürüyüşümüzü duyuncaya kadar dönmeyeceğiz"[469] şeklinde ifade ettikleri kinleriyle Bedir'e gelen müşriklere, Hz. Peygamberin son defa Hz. Ömer'i göndererek barış çağrısında bulunması oldukça manidardır[470]. Elbette tek taraflı barış istemek, her zaman savaşı önlemeye kifayet etmeyecektir. Bundan dolayı Peygamberimizin bütün savaşlarını, savaşmak zorunda kaldığı durumlar olarak tanımlamak tarihi vakaya uygunluk arz eder.

Kaynuka oğulları ile olumsuz gelişen hadiseler dolayısıyla Hz. Peygamber Bedir savaşından sonra onları bir meydanda toplamış ve "Ey Yahudi topluluğu! Allah'tan korkunuz ve Kureyş'in başına gelenlerin sizin de başınıza gelmeden önce Müslüman olunuz. Muhakkak ki siz benim gön-

468 Abdu Rabbih, s. 38.

469 bkz. Taberî, Tarih, II, 421; Hamidullah, Hazreti Peygamberin Savaşları, s. 55-92.

470 Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, Ensâbu'l-eşraf, Beyrut 1996, I, 350; Mervan Şeyhu'l-arz, Ahlaku'l-harb fi's-sireti'n-nebeviyye, Dımaşk 2008, s. 121.

derilmiş bir peygamber olduğumu ve bunun kitabınızda haber verildiğini biliyorsunuz. Ayrıca bu konuda Allah'ın size karşı olan ahdini de biliyorsunuz" uyarısında bulunmuştur.[471]

Hz. Peygamber, kendisi için tertiplen suikast teşebbüsü sebebiyle daha önceden aralarında yaptıkları antlaşmaları bozduklarını Muhammed b. Mesleme aracılığıyla bildirmiş ve bunun sonucu olarak Nadir oğullarına Medine'yi on gün içerisinde terk etmelerini bildirmiştir.[472] Bu teklife önce olumlu yaklaşmışlar, fakat daha sonra reddetmişlerdir. "Biz yurdumuzdan çıkmayacağız. Elinden geleni yap. Sen bizimle savaşırsan biz de seninle savaşırız"[473] diyerek Hz. Peygamberin teklifini kabul etmemişlerdir.

Kurayza oğulları Hendek muhasarasında düşmanla işbirliği yaparak antlaşmayı bozan taraf olmuşlardı. Bu sebeple Hendek muhasarasının hemen peşine Hz. Peygamber onları muhasara kararı almıştır. Akabinde de çok çirkin hakaret ve küfürlerine rağmen, Hz. Peygamber kalenin yakınına yaklaşarak onları İslam'a davet etmiş ve teslim olmaya çağırmıştır. Fakat onlar bu çağrıya olumlu cevap vermemişlerdir[474].

Hendek savaşına Hayber Yahudileri de iştirak etmişlerdi. Bu vakıaya rağmen Hz. Peygamber Medine'ye yeniden saldırı hazırlığı planlayan Hayber Yahudilerine otuz kişilik bir heyet göndermiş ve barış teklifinde bulunmuştur. Bu barış teklifi başlangıçta Hayber Yahudileri tarafından da kabul görür. Bunun sonucu olarak Hayber Yahudilerinden 30 kişilik bir heyet, bizzat Peygamberimizle görüşme kararına varılır. Maalesef karşılıklı olarak alınan bu karar gerçekleşmeden yol güzergahında akim kalır[475].

Hudeybiye seferinde Hz. Peygamber bin dört yüz kişilik bir grupla kurbanlık develeri de yanına alarak Mekke'ye umre maksatlı ziyarete niyetlenmiştir. Fakat Kureyş bu masum teklifi bile kabule yanaşmamıştır. Hâlbuki Müslümanlardan başka hiçbir kabile böyle bir muameleye maruz bırakılmamıştır. Hz. Peygamber ise şöyle karşılık vermiştir; "Allah'a yemin ederim ki Kureyş benden akrabaları ziyaret için bir fırsat talep etse,

---

[471] Vâkidî, I, 176; Ebu Davûd, II, 138-139; Belâzurî, I, 371-372.
[472] İbn Sa'd, II, 57.
[473] İbn Sa'd, II, 57; Beyhakî, Delâil, II, 448.
[474] Vâkidî, II, 500; İbn Sa'd, II, 77; Abdurrezzak, V, 216, 370.
[475] Vâkidî, II, 566-567; İbn Sa'd, II, 92.

mutlaka bu fırsatı kendilerine tanırdım"[476]. Kureyş müşriklerinin engellemelerine rağmen, Hz. Peygamber Kureyş'i barışa ikna etmek için Hz. Osman'ı elçi olarak göndermiştir[477]. Bütün bu örnekler sıcak savaş başlamadan önce bile problemlerin diplomatik yollarla çözülmesine Hz. Peygamberin ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Elbette benzeri örnekleri çoğaltmak da mümkündür[478].

b. Hz. Peygamberin savaş talimatları

Devletlerarası ilişkiler yönüyle, Hz. Peygamberin problemlerin diplomatik yollarla çözülmesine büyük çaba harcaması sadece kendisine münhasır değildir. Ayrıca savaş komutanlarına verdiği talimatlarda da aynı husus üzerinde hassasiyetle durmuştur. Burada daha ziyade savaş öncesi barış çağrısını ifade eden unsurlar üzerinde durulacaktır. Bu talimatlarda sivil halkın öldürülemeyeceğiyle ilgili hususlar ise katl bölümünde incelenecektir.

Hz. Peygamber ordu komutanlarına verdiği bir talimatta şöyle buyurmuştur. "Allah'ın adıyla Allah yolunda Allah'ı inkâr edenlerle savaşın. Savaşın, fakat yağmalama yapmayın, antlaşmalara aykırı hareket etmeyin, işkencede bulunmayın, çocukları öldürmeyin. Düşmanla karşılaştığınız zaman onu üç seçenekten birine davet edin. Bunlardan hangisini kabul ederse, sen de onlardan bunu kabul et ve onlara dokunma. Onları önce Müslüman olmaya çağır. Kabul ederlerse sen de kabul et ve onlara dokunma. Eğer Müslüman olmayı kabul etmezlerse cizye vermelerini iste. Müspet cevap verirlerse bunu onlardan kabul et ve onlara dokunma. Eğer bunu da kabul etmezlerse, Allah'tan yardım dileyerek onlarla savaş."[479]

Hz. Peygamberin ordu komutanlarına yönelik bu talimatlarının benzerini ilk halifelerde de görmekteyiz. Hz. Ebu Bekir'in meşhur savaş tali-

---

[476] İbn Hişâm, III, 324.

[477] Berkî, Ali Himmet - Keskioğlu, Osman, Hz. Muhammed ve Hayatı, Ankara 2003, s. 324 vd.

[478] Peygamberimizin gazve ve seriyyelerinin sebeplerinin gruplandırılmasıyla ilgili olarak bkz. Nargül, s. 104 vd.; Kapar, Ali, Hz. Muhammed'in (sav) Müşriklerle Münasebetleri, İstanbul 1993, s. 170 vd.

[479] Buhari, Cihad, 102, Megazi, 38; Müslim, Siyer ve Cihad, 2, 12, Ebu Davud, Cihad, 82.

matı burada hatırlanabilir[480]. Ayrıca Hz. Ömer'in Irak fethiyle görevlendirdiği Sa'd b. Ebi Vakkas'a gönderdiği mektupta konumuzla ilgili olarak şu bilgiler kayıtlıdır: "Sana insanları İslam'a davet etmeni emretmiştim. Kim savaştan önce bu davete uyarsa, o Müslümanlardan bir fert sayılır, Müslümanların lehine olan haklar, onun da lehine sabit olur. Onun da İslam'da bir hissesi vardır. Kim de savaştan ve mağlubiyetten sonra Müslüman olursa, o da Müslümanlardan biri sayılır. Fakat ganimete ortak olamaz"[481]

3. İslam hukukunda savaş hukukuyla ilgili hükümler

Burada özellikle müsteşrikler tarafından dile getirilen darı harp kavramıyla ilgili kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Akabinde darı harp kavramının savaşın illetiyle ilgili olup olmadığı tartışılacaktır. Savaşın illetinde İslam hukukçularının yaklaşımları nakledilecektir.

Öncelikle belirtelim ki darı harp kavramı İslam hukukunun çeşitli bölümlerinde değerlendirilen bir konudur[482]. Özellikle siyer bölümünde ganimet hukuku kapsamında kullanılan bir kavramdır. Bu kavramın ortaya çıkışını, Müslümanların Müslümanlarla savaşmaları ile Müslümanların gayrimüslimlerle savaşmalarının ganimet hukuku yönüyle farklılık arz etmesi oluşturmaktadır. Bilindiği gibi İslam savaş hukuku açısından Müslümanların Müslümanlarla savaşlarında ganimet hukukuyla ilgili esaslar Hz. Ali'nin tatbikatıyla temellendirilmektedir[483].

Fıkıh kitaplarımızın siyer bölümlerinde dar-ı İslam ve darı harp kavramı kullanılır. Darı adl ve darı bağy kavramları, darı İslam kavramının kapsamına dahildir. Buradaki adl kavramı meşru yönetimi, bağy kavramı ise isyan edenleri niteler.

Uluslararası ilişkiler boyutuyla dar-ı sulh kavramı antlaşma yapılan ülkeleri belirtir. İslam hukukunda "hıyad" kavramı ise tarafsız ülkeleri ta-

---

[480] Şeybani, I, 30-44.
[481] Yahya b. Adem, Harac, s. 47-48; Hamidullah, s. 422.
[482] Detay için bkz. İsmail Lütfi, İhtilafu'd-dareyn ve eseruhu fi ahkami'l-münakahat ve'l-muamelat, Kahire 1998, s. 145 vd.
[483] Serahsi, Şerh, I, 13.

nımlar[484]. Antlaşma yapılmayan ve savaş yapılan ülkeler ise darı harp kavramıyla ifade edilir. Darı ehli ridde kavramı darı harp kavramı kapsamına dahildir. Dar-ı ehli ridde kavramı İslam tarihinde Ebu Bekir dönemi ridde savaşlarındaki statüyle ilgilidir. Zaten tarihte başka da bir örneği yoktur.

İslam hukukunda mezhepler arasında dar-ı harple ilgili tartışmaların odak noktasını ise istilaya maruz kalan İslam ülkesinin tekrar geri alınması durumunda uygulanacak ganimet hukuku oluşturur. Çünkü böyle bir bölgenin yeniden fethedilmesi halinde ganimet hukuku dar-ı İslam veya dar-ı harp kabul edilmesine göre değişkenlik gösterir.

Bu tartışmanın pratik sonucu olarak, istila edilen ülkede kalan Müslümanlara ait malların mülkiyetinin intikali konusunda tartışmalar dikkat çeker. İmam Şafii'ye göre, herhangi bir İslam ülkesini istila eden gayrimüslimler menkul ve gayrimenkul malların mülkiyetine sahip olamazlar. Çünkü istila ile mülkiyet nakli gerçekleşmez. Bu anlayışta istila gasp olarak değerlendirilir. Bu ilkeye göre de tekrar geri alınması durumunda mal varlıkları eski sahiplerine iade edilir. Bu durumda fey ve ganimet hükümleri geçerli değildir[485].

Hanefilere göre ise İslam diyarını gayrimüslimlerin istila etmesi, o beldenin mülkiyetine sahip olduğunu ifade eder[486]. Dolayısıyla tekrar geri alınması durumunda fey ve ganimet hükümleri aynen geçerli olur. Bu hükmün pratik sonucu, gayrimenkul mallar üzerinde önceki sahiplerinin mülkiyetinin baki kalıp kalmadığında farklılık gösterir. Ebu Hanife'ye göre önceki sahiplerin mülkiyetleri zail olmuştur. Yalnız bu mülkiyetin düşmesinin belirli şartları söz konusudur. Bunlar da, istila edilen yerlerde düşman hâkimiyetinin tesis edilmiş olması, orada Müslüman veya zimmî unsurun kalmaması ve ilgili bölgenin dar-ı İslam'a bitişik olmamasıdır[487]. Zaten dar-ı İslam'ın dar-ı harbe dönüşüp dönüşmeyeceği tartışmasının ilk eserlerde ridde savaşlarıyla ilgili kısımda anlatılması da oldukça önem arz eder[488].

---

484 Hamidullah, Devlet İdaresi, s. 529-455; Hadduri, Macid, İslam Hukukunda Savaş ve Barış, çev. Fethi Gedikli, İstanbul 1999, s. 251-267; Köksal, İslam Hukuku, s. 508 vd.

485 Bilmen, III, 370–371.

486 Şeybani, Siyer, IV, 113, V, 178, 200; Serahsi, Mebsut, X, 114.

487 Serahsi, Siyer, V, 155; Serahsi, Mebsut, V, 114; Kasani, VII, 130.

488 Serahsi, Mebsut, X, 114. Bkz. Güneş, Fikir ve İnanç Hürriyeti, s. 101-104.

İslam hukukçularının savaşın sebebine ilişkin ileri sürdükleri görüşlerinde iki farklı yaklaşımın öne çıktığı görülür. Hanefi, Hanbeli ve Maliki mezhebine mensup fukahanın cumhuruna göre savaş(ma) illeti, düşmanlıktır (hirabe)[489]. Elbette düşmanca tavır sergilemenin bütün çeşitlerini bu ilkeye irca etmek mümkündür. Şafiîlerin ağırlıkta olduğu bir kısım fukahaya göre ise savaş(ma) illeti salt küfürdür[490].

Bu yaklaşım farklılığı, daha ziyade ilgili nassları ve Hz. Peygamber dönemi savaşları yorumlama biçiminden kaynaklanır. Doktriner temeller de bu yoruma göre şekillenir. Esasen savaşın illetinin küfür değil, saldırı olduğu şeklinde ifade edilebilen cumhurun görüşü Kur'ân ve Hz. Peygamberin uygulamalarıyla uyumludur. Savaş sebebinin küfür mü düşmanlık mı olduğu konusundaki yorum farkı, büyük oranda ilgili nassların sistematiğiyle ilgili olduğu söylenebilir.

Doğrusu savaş(ma) illetini küfür görenler de görmeyenlerde ittifakla kıtal öncesi barış teklifiyle ilgili hükümleri naklederler. Burada özellikle bilinmelidir ki, bu teklifler safhasına kadar geçen merhaleler yok sayılamaz. En önemli özelliğiyle temel fıkıh kitaplarının hemen hemen hepsinde tekrarlanan bu husus hiçbir zaman savaş illetiyle ilgili olarak anlatılmaz.

Bir diğer husus farklı yaklaşımların savaşın tarihi temelleriyle teorik temellerinin birbirinden net olarak ayrıştırılmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu sebeplerle fıkıh kitaplarındaki bu prensibi Peygamberimizin uygulamalarına ve talimatlarına uygun olarak anlamak gerekir. Bu durumda ise bu davetleri sıcak savaş öncesi barış çağrısı olarak yorumlamak daha isabetlidir. Bu barış çağrısının birincisini İslam'a davet, ikincisini ise hakimiyeti (cizye) kabule davet oluşturur. İslam savaş hukukuna göre sıcak savaş bu tekliflerin kabul edilmemesinden sonra başlar[491].

---

[489] Şeybani, Siyer, IV, 186; Serahsî, Mebsût, X, 5; Bilmen, III, 356-358; Zuhaylî, Harb, s. 106; Özel, Ülke Kavramı, s. 50.

[490] Cessas, Ebu Bekr Ahmed b. Ali, Ahkamu'l-Kur'an, Beyrut 1985, I, 354-35; İbn Rüşd, I, 311; Herrasi, Elkiya, İmaduddin Muhammed, Ahkamu'l-Kur'an, Beyrut, 1985, IV, 177; Şirbinî, Muhammed b. Ahmed Hatib, Muğni'l-muhtac ilâ ma'rifet-i meani'l-elfâzi'l-minhac, Mısır 1958, IV, 223; İbn Arabi, I, 102; Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, el-Cami' li ahkami'l-Kur'an, Kahire 1968, II, 353-354; VIII, 109.

[491] Şeybani, Siyer, I, 56-60, 133; V, 327, 346-351; Tahavi, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed, Muhtasaru ihtilafi'l-fukaha, ihtisar eden: Cassas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, Beyrut 1996, III, 425-427.

Özetle şu hususlar tekrar hatırlanabilir. Yukarıda ifade edildiği gibi, İslam'da barış ilkesi esastır ve savaş istisnai bir durumdur. Savaş hali olduğunda, bizzat Peygamberimiz (as) daima sıcak savaş başlamadan önce barış teşebbüsünde bulunmuş ve savaş yapmakla görevlendirdiği komutanlarına da hep barış çağrısı yapmaları talimatını vermiştir. Bu barış çağrısının birincisini Müslüman olma oluşturur. Savaşın hangi aşamasında olursa olsun düşman bir kişinin Müslüman olduğunu beyan etmesi yeterli görülür ve can-mal güvenliğini bu beyanıyla kazanır. İkinci barış çağrısı, vatandaşlık akdinin kabulüdür. Yine savaşın hangi aşamasında olursa olsun düşman bir kişinin vatandaşlık akdini kabulünü beyan etmesi yeterli görülür ve Müslüman olmaya eşdeğer hukuki bir güvenceye sahip olur[492].

Bu barış çağrılarına olumsuz cevap verilmesinden sonra savaş (kıtal) kaçınılmaz olur. Savaşın kaçınılmaz bir sonucu ise katldir. Katl de her iki taraf için geçerlidir. Müslümanlar için sıcak savaş anında bile uymaları gereken kurallar söz konusudur. Bu kurallar İslam savaş hukukunun temellerini oluşturur. Bu kurallar hukuki, ahlaki, dini ve uhrevi olarak Müslümanları bağlayıcıdır.

B. SICAK SAVAŞ ESNASIYLA İLGİLİ HÜKÜMLER

Burada katl kelimesinin çerçevesini sözlüklerle belirleyeceğiz. Özellikle İslam savaş hukuku boyutuyla Kur'ân'da kullanılan katl fiilinin emir formunu değerlendireceğiz. Konuyla ilgili Peygamberimizin tatbikatına ve talimatlarına değineceğiz. Akabinde İslam hukuku açısından konuyu inceleyeceğiz. Günümüzdeki hassasiyeti sebebiyle ceza hukuku boyutuna değindikten sonra, özellikle savaş hukuku boyutuyla konuyu detaylandıracağız. Bu detayları sivil kişiler, savaş alanında bile olsa mukatil kabul edilmeyenler ve mukatil kabul edilenler açısından araştıracağız. Son olarak savaş sonrası esir hukuku açısından katl kavramını değerlendireceğiz.

[492] Zeydan, Abdulkerim, Ahkâmu'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menin fi dâri'l-İslam, Beyrut 1988, s. 25 vd.

Ölüm insanoğlu için karşı konulmaz bir yazgı. Arapçada bu yazgıyı ifade için mevt kelimesi ve katl kelimesi kullanılır. Katl mastarı malum anlamıyla birisini öldürmeyi ifade eder. İslam hukukunda öldürme hem ceza hukukunun hem de savaş hukukunun konusu olarak sınıflandırılabilir. Biz burada sadece savaş hukuku boyutuyla Müslümanların sıcak savaş anında bile uyması gereken kurallardan söz edeceğiz. Bu kurallar hukuki bir ilke olmasının yanı sıra, özellikle dini bir nitelik de gösterir. Bu nitelik vicdan muhasebesi açısından da oldukça önem arz eder.

1. Kur'ân'da savaş esnasıyla ilgili hükümler

Savaş konularında kullanılan katl fiilinin emir formuyla ilgili ayetlerde, iki tür üslup görülür. Katl kelimesi bazı ayetlerde doğrudan doğruya şart cümlesiyle kıtal kelimesine bağlanır. Bazı ayetlerde ise katl ile kıtal arasındaki münasebet her ne kadar doğrudan doğruya olmasa bile, siyak sibak münasebeti içerisinde incelendiğinde yine kıtalle kayıtlandığı açıkça görülür.

Birinci grupta, "Eğer sizinle savaşırlarsa, onları öldürünüz"[493] şeklindeki ifadeyle kıtal ve katl kelimeleri şart cümlesiyle birbirine bağlanır. Bakara suresinde "Sizinle savaşlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Fakat haddi aşmayın; çünkü Allah haddi aşanları sevmez" buyrulur. Peşinden, "Onları bulduğunuz yerde öldürünüz, sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarınız"[494] emri verilir. Nisa suresinde de, benzer ifade iki kez geçer. Birincisinde onların kendileri gibi, sizin de küfre düşmenizi istedikleri gerekçe gösterilir. Hicret etmedikçe onların dost edinilmemesi emredilir. Eğer düşmanlıklarından vazgeçmezlerse, o vakit "Onları yakalayınız ve bulduğunuz yerde öldürünüz"[495] hükmü verilir. Peşindeki ayetlerde de, ikinci bir kavim nitelenir ve "Eğer onlar sizden uzak durmazlar, size barış teklif etmezler, ellerini sizden çekmezlerse, onları yakalayınız ve bulduğunuz yerde öldürünüz" ifadesi bir kez daha tekrarlanır.

Bazı ayetlerde ise katl fiili doğrudan olmasa bile dolaylı olarak yine kıtalle ilgili olarak zikredilir. Tevbe suresinde "Haram aylar çıkınca, o müş-

---

[493] Bakara, 2/191.
[494] Bakara, 2/190-191.
[495] Nisa, 4/89.

rikleri nerede bulursanız öldürünüz, onları yakalayıp esir edin, onların geçebileceği bütün geçit başlarını tutun"[496] hükmü bu kategoriye örnek olarak gösterilebilir. Esasen bu ayetteki haram aylar ifadesi Cahiliye döneminde bilinen haram ayları çağrıştırır. Bu anlamda haram aylar ifadesi Kur'ân'da zikredilir[497]. Kur'ân'da haram ayların yerlerinin değiştirilmesinden (nesîe) de bahsedilir. Fakat Tevbe suresindeki haram aylar ifadesi, ilk ayette tanınan dört aylık süreyi açıklar[498]. Dolayısıyla bu ayetin savaş yapılan kavme yönelik bir hüküm olduğu sonucuna varmak daha isabetlidir. Haram aylarda savaşmanın caiz olup olmamasıyla ilgili tartışmaların, daha ziyade iki ayet arasındaki bu nüansın gözetilmemesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Konumuzla ilgili diğer bir ayette şöyle buyrulur; "Kâfirlerle savaşta karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun. Nihayet onları iyice mağlup edince, işi sağlama bağlayın, onları esir alın. Savaş bitince onları ister lütuf olarak karşılıksız salıverir, ister fidye alarak bırakabilirsiniz"[499]. Bu ayette, savaşta düşmanla karşılaşıldığı zaman boyunlarının vurulması mubah olarak nitelenir[500]. Akabinde sıcak savaşın sona ermesi ifade edilir. Savaş sonrası esir hukuku itibariyle ise öldürmeden bahsedilmemesi oldukça manidardır. Bu da öldürmeyle ilgili hükümlerin sıcak savaş anıyla kayıtlı olduğunu açıkça gösterir. Zaten Maturidi, bu hükmün kıtal ve harp halinde olduğunu belirtir[501].

2. Sünnette savaş esnasıyla ilgili hükümler

Bu başlıkta Hz. Peygamberin kansız savaş politikası, mukatil olmayanlara dokunulamayacağı talimatı, mukatil bile olsa sıcak savaş anında Müslüman olanların hesabını Allah'a havale edip aksi uygulama yapıla-

---

[496] Tevbe, 9/5.
[497] Bakara, 2/194.
[498] Maturidi, her iki yorumu da nakleder. Fakat ahd ve emanla ilgili görüşü birinci olarak, Kur'an'da beyan edilen haram aylar ifadesini ise ikinci yorum olarak nakleder. VI, 289-290; Ayetin manasının ahd ve emanla kayıtlı olmasıyla ilgili olarak bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, el-Cihad, s. 54; Elmalılı, IV, 2456; Daks, Kamil Selame, el-Alakatu'd-devliyye fi'l-İslam ala rav'i i'cazi'l-beyan fi sureti't-Tevbe, Cidde 1976, s. 96.
[499] Muhammed, 47/4; Şeybani, Siyer, II, 225.
[500] Şeybani, Siyer, I, 223.
[501] Maturidi, XIII, 386.

mayacağı, nadir de olsa savaş şartlarında meydana gelen yanlış uygulamalardan dolayı öldürülen insanların diyetlerinin ödenmesiyle ilgili bilgiler verilecektir.

a. Kansız savaş politikası

Hz. Peygamberin savaş politikasının temeli düşmanı zayıflatmak, korkutmak veya saldırıdan vazgeçirmek şeklinde özetlenebilir. Bu gayeyle bazen askeri harekatlarını büyük bir gizlilik, sürat ve sürpriz ataklarla gerçekleştirmek, barış antlaşmaları yaparak düşman ittifakını lehine çevirmek ve ekonomik güç olarak düşmanı zayıflatmak gibi sebeplerle izah etmek mümkündür. Böylece düşmanın savaşma gücü ve direnci kırılarak can kaybı en aza indirilmeye gayret gösterilmiştir. Zaten kendisini önce merhamet peygamberi olarak nitelemesi bunu ifade eder[502]. Bu yüzden Peygamberimizin savaşlarda bile gayesi hiçbir zaman düşmanları yok etmek olmamıştır. Onun tek gayesi düşmanlığın izalesi olmuştur. Maalesef bu bazen ancak güçle temin edilmektedir.

Nitekim Nadir oğulları kuşatmasında onları savaşmaktan vazgeçirmeye matuf olarak hurma ağaçlarını kestirmiş ve bunun üzerine savaşmaksızın teslim olmuşlardır. Bu olay Kur'ân'da da ayrıntılı bir şekilde nakledilir[503].

Kaynuka ve Nadir oğullarını muhasara ettiğinde hakem kararına uymalarını teklif etmiştir. Kurayza ile ilgili kararı her ne kadar semavi hükme muvafik bulsa bile Peygamberimizin vermemiş olması, sahabinin de ilgili hükmü Yahudilerin kendi tercihleri doğrultusunda Tevrat'a göre vermiş olması dikkat çekicidir. Sonuçta savaşta ihanet edenlere Tevrat'taki ilgili hüküm uygulanmıştır[504].

Sözün özü, Peygamberimiz bütün gazvelerde kansız savaş politikası uygulamıştır. Zaten Merhum Muhammed Hamidullah'ın tespitiyle düşman tarafından sadece 250 kadar kişinin öldürülmüş olmasını başka türlü

---

[502] Ahmed b. Hanbel, IV, 395, V, 404.
[503] Haşr, 59/2-5.
[504] Bkz. Tesniye, 20/13-14; Özel, Savaş Esirleri, s. 41. Muhasara öncesi barış çağrısı için bkz. Şeybani, Siyer, I, 182

izah etmek mümkün değildir[505]. Peygamberimizin savaş ortamını oluşturmamaya yönelik tedbirler alması, savaş öncesi mutlaka barış çağrısı yapması, muhasara ettiği kabileleri hakem kararına çağırması ve hepsinden önemlisi kendine öldürmek için gelmiş düşmanına karşı bile gösterdiği merhamet duygusu en büyük faktör olmuştur, denebilir.

b. Savaş esnasında Müslüman olanlar

Peygamberimiz (as) ferdi olarak savaş öncesinde, savaş esnasında ve savaş sonrasında Müslüman olma teklifini hep tekrarlamıştır. Bu prensip gereği savaş alanında bile bireysel olarak İslam'a davet ilkesi gözetilmiştir. Zaten İslam'a davetin zamanı da mekânı da yoktur. Her zaman ve her yerde bu davet temel ilkedir. Çünkü Müslümanların yaptıkları savaşlarda amaç insan öldürmek değildir. Savaş şartlarında bile insanların hidayeti amaçlanır. Peygamberimiz, bir sefer dönüşü öğle istirahatı esnasında kendisine suikast teşebbüsünde bulunan kişiye bile, Müslüman olmasını teklif etmiştir.

Bir gün Mikdat isimli bir sahabi Hz. Peygambere (as), "Ya Resulallah, düşmandan biri harpte kılıcını elinden düşürse ve kaçacak bir yeri de olmadığından dolayı korkusundan 'ben Müslüman oldum.' derse, o zaman onu öldürebilir miyim?" diye sorunca, Peygamberimiz (as), "Onun öldürülmesi caiz değildir" buyurur. Bunun üzerine aynı sahabi "Ya Resulallah, 'Ya beni yaralamışsa da mı?" ilavesini yapar. Peygamberimiz (as), "Seni yaralamışsa bile öldürülemez" buyurur ve ekler; "Şayet kelime-i tevhid getirmeden öldürülmüşse, o zaman bir beis yok, kanı hederdir; ama kelime-i şehadeti getirip Müslüman olmuşsa, ona dokunulamaz"[506].

Bir savaşta "la ilahe illallah" diyen düşmanını öldüren bir sahabi, yaptığı işten dolayı kalbine şüphe düşünce, durumu Peygamberimize (as) arz eder. Peygamberimiz (as), heyecan ve hayretler içinde, "O, 'la ilahe illallah' dediği halde sen onu öldürdün mü?" diyerek celallenir. Sahabi "Fakat ya Resulallah, kelimei şahadeti ölüm korkusundan dolayı söyledi" diyerek mazeret beyan eder. Ama bu cevap Resulullahı teskin etmeye yetmez.

---

[505] Hamidullah, Hazreti Peygamberin Savaşları, s. 21.
[506] Buhari, Megazi, 12; Müslim, İman, 155; Ebu Davud, Cihad, 95.

"Bunu ihlâsla mı, yoksa korkuyla mı söylediğini bilmek için kalbini yarıp baktın mı, kalbini yarıp baktın mı!" diye o kadar çok tekrarda bulunur ki, Resulullahı (as) bu derece üzen bu hadise dolayısıyla sahabi, "Keşke o anda yeni Müslüman olmuş olsaydım"[507] temennisinde bulunur.

Esasen nadir de olsa emsali vakaları önlemek için Peygamberimiz iman meselesinin kalp meselesi olduğunu vurgulamış ve bunu da her zaman Allah'a havale etmiştir. O şöyle buyurmuştur: "İnsanlarla Allah'tan başka ilah yoktur demelerine kadar savaşmakla emrolundum. Bunu söyledikleri zaman kanları da malları da masum olur. Hesapları ise Allah'a aittir"[508].

Bu hadis savaşın meşruiyetine delil olarak kullanılsa, bundan dolayı insanlar ifadesini müşrikler ve Arap müşrikleri olarak yorumlandığı bilinse bile, hadisin son kısmının vurgusu gayet açıktır. Kanaatimizce mesele savaş gerekçesinden ziyade iman meselesiyle alakalıdır. Sıcak savaş anında bile olsa düşmanlardan Müslüman olduğunu söyleyen birisi Müslüman kabul edilmek zorundadır. İmam Muhammed'in ifadesiyle kalplere muttali olunamaz[509]. Dolayısıyla Müslüman savaş psikolojisine mağlup olmayarak Müslüman olduğunu söyleyen düşman kişinin hesabını Allah'a havale etmek mecburiyetindir. Böyle durumlarda kendisi yargıç ve infazcı olamaz. Çünkü artık o Kur'ân'ın ifadesiyle din kardeşi olmuştur[510]. Peygamberimiz savaşın hangi aşamasında olursa olsun düşman bir kişinin bile Müslüman olmasından her zaman çok hoşnut olmuştur.

Bazen yanlış uygulamalar sonucu meydana gelen ölüm olaylarında ise Peygamberimiz öldürülenlerin diyetini ödettirmiştir. Nitekim bu konuda İbn Ömer şu hususu rivayet ediyor: "Resulullah (as) Halid bin Velid'i Beni Cezime'ye göndermişti. Halid yurtlarına varınca önce onları İslam'a davet etti. Onlar 'Müslüman olduk!' demeyi güzel söyleyemedi. 'Sâbii olduk, sâbii olduk!' dediler. Halid de onları öldürmeye, esir etmeye başladı. Bizden her bir askere esirini verdi. Sonra bir gün geçince herkese esiri-

[507] Müslim, İman, 158; Ebu Davud, Cihad, 95; İbn Mace, Fiten, 1; Ahmed b. Hanbel, V, 207; Vakidi, II, 725.
[508] Buhari, İman 17, 28; Müslim, İman, 32-36; Ebu Davud, Cihad, 95.
[509] Şeybani, Siyer, V, 371.
[510] Tevbe, 9/11.

ni öldürmeyi emretti. Ben, 'Vallahi ben esirimi öldürmem! Arkadaşlarımdan da kimse öldürmez' dedim. Daha sonra bu durumu Resulullah'a (as) haber verdik. Ellerini kaldırıp: 'Allah'ım, Halid'in yaptığından beriyim!' dedi ve bunu iki kez tekrar etti"[511].

3. İslam hukukunda savaş esnasıyla ilgili hükümler

Bilindiği gibi İslam hukukunda katl kavramı hem ceza hukukunu hem de savaş hukukunu ilgilendirmektedir. Bu yüzden katl kavramının ceza hukuku boyutuna kısaca temas ettikten sonra, savaş hukuku boyutunu anlatmak daha uygun olacaktır. Savaş hukuku boyutunda sıcak savaş anında bile uyulması gereken prensiplere dikkat çekilecektir.

Bilindiği gibi eşyada asıl olan helal, kan ve namus gibi hususlarda ise haram olmaktır. Peygamberimiz bu ilkeyi veda haccında ısrarla vurgulamıştır. Bu genel hükmün yegâne istisnasını ceza hukuku ve savaş hukuku oluşturur. Savaş hukuku açısından savaş şartlarında bile düşman bir kişinin kanının heder kabul edilmesi için bir takım şartlar bulunmak zorundadır.

Allah nazarında hayat çok önemlidir. Allah gönderdiği din ile canı korumayı, korunması gereken beş asli değerden biri saymıştır. Öyle ki, İslam her bir insan ferdini başka varlıklara göre bir nevi olarak gördüğü için, tek bir insanı öldürmeyi bütün insanları öldürme, tek bir insanın hayatını kurtarmayı da bütün insanların hayatını kurtarma olarak kabul etmiştir[512].

İslam'a göre hayatı Allah vermiştir, Allah alır. Hiç kimse bu hakkı ihlal edemez. Çünkü hayat en değerli nimettir ve temel haktır. Bu hakkın korunması cenin döneminden başlar, ölünceye kadar devam eder ve bütün insanları kapsar. Bu ilkeden hareketle, ebeveynin ceninin hayat hakkına müdahalesi hem günah hem de suçtur.

---

511 Şeybani, Siyer, I, 118, 181; Buhari, Meğazi 58; Ahkam 35, Kaynaklar için bk. Köksal, İslâm Tarihi, VIII, 387-389. Peygamberimizin iki müşriğin diyetinin ödenmesiyle ilgili olarak bkz. Şeybani, Siyer, II, 52. Ayrıca diyet ve kefaretle ilgili olarak bkz. Şeybani, Siyer, IV, 207, 208, 197; 224, 225, 226, 228.

512 Maide, 5/32.

Kur'ân'da açlık korkusundan dolayı çocukların öldürülmemesi gerektiği net bir şekilde bildirilir[513]. Diri diri toprağa gömülen kız çocukların günahının ne olduğu sorulur[514]. Üçüncü şahısların ceninin hayat hakkını ihlal edici suçlar hukuken beşte bir diyetle (gurre) cezalandırılır.

İslam'da insanın kendi varlığı emanet olarak değerlendirilir ve insanın kendi vücut bütünlüğüne zarar vermesi emanete hıyanet olarak değerlendirilir. Bu sebeple insan kendi vücut bütünlüğüne zarar veremez, intihar edemez. Aksi takdirde, haram olan bir suçu işlemiş kabul edilir ve bu suçunun uhrevi vebaline katlanır[515].

Ceza hukuku açısından Kur'ân'da öldürme kelimesi bazen hak kavramıyla; bu kelimenin açılımı mahiyetinde olan kasten masum bir insanın öldürülmesiyle, bazen de can - mal güvenliğine yönelik eylemlerle yeryüzünde fesat çıkarılması ifadeleriyle kayıtlıdır[516].

İslam hukukunda bir insanı kasıtla öldürmenin maddi cezası, kısastır. Bilindiği gibi kısas kelimesi denklik ifade eder. Denklikte ise eşitlik, hak ve adalet ilkeleri tam tecelli eder. Temel ilke olarak kısas mantığında, cinsiyet, ırk, dil, din ayrımı yoktur ve insan hayatının eşiti yine insan hayatıdır. Ebu Hanife'ye göre, ayette "nefis / insan" kelimesi kullanıldığı için bir Müslümanın gayrimüslim bir vatandaşı öldürmesi durumunda hukuken eşit hükümler uygulanır[517].

İslam hukukunda kasten öldürdüğü kişinin mirasçılarından bir kişi bile katilin kısas yapılmasını talep etmezse, ceza diyete dönüşür. Zaten hatayla bir insanı öldürmenin maddi cezası, diyettir. İslam hukukunda insan hayatı o kadar önemlidir ki, katilin bilinmemesi durumunda bölge halkından elli kişi, katilin kendileri olmadıklarına ve katili bilmediklerine yemin etseler bile, yine de diyet ödemekten kurtulamazlar (kasame)[518]. Kur'ân ve hadislerde öldürülen kişinin mirasçılarının öldüren kişiyi kısas veya diyet haklarından vazgeçip, affetmeleri uhrevi mükâfatlarla özendirilerek anlatılır.

---

[513] En'am, 6/151; İsra, 17/31.
[514] Tekvir, 81/8.
[515] Nisa, 4/29.
[516] Maide, 5/32.
[517] Kâsânî, VII, 252.
[518] Bkz. İbn Abidin, VI, 640.

Cinayet vakalarının iç hukuku ilgilendiren boyutları olduğu gibi, uluslar arası hukuku ilgilendiren boyutları da bulunmaktadır. Kur'ân'da anlatıldığı şekliyle, bir müslümanın bir müslümanı öldürmesi düşünülemez. Hata ile olması bunun istisnasını oluşturur. Bu durumda mümin bir kölenin azat edilmesi ve diyet ödenmesi gerekir. Maktülün mirasçılarının bu haklarından gazgeçmeleri de mümkündür. Eğer öldürülen mümin düşman bir kavimden ise, yine mümin bir köle azat etmek gerekir. Eğer öldürülen mümini, antlaşmalı bir milletin vatandaşı ise mirasçılarına diyetin ödenmesi ve yine bir mümin köle azat edilmesi şarttır. Köle azat etmeye mali imkanı müsait olmayanlar iki ay peşpeşe oruç tutmakla mükellefetir. Bu mükellefiyet yapmış olduğu hatadan dolayı tevbesinin kabul edilmesiyle ilgilidir[519]. Darı İslam'da yaşayan zimmi ve müstemende olduğu gibi antlaşmalı olan bir ülkeye ait gayrimüslim bir kişinin öldürülmesi de bu hükümlere dâhil edilir[520].

Kişilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması, kamu düzeni, emniyet ve asayişin temin edilmesi, seyahat özgürlüklerinin korunması İslam'ın temel amaçları arasında yer aldığından, masum insanların can ve mal güvenliklerini ihlal eden suçlar (hirabe), en ağır dünyevi müeyyidelerle cezalandırılır. Bu suçun maddi cezası Kur'ân'da şu şekilde ifade edilir; "Allah ve resulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası, ya öldürülmeleri, ya asılmaları, ya el ve ayarlarının çaprazlama kesilmesi, ya da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bunlar, onlar için dünyadaki rüsvaylıktır. Onlara ahirette de büyük bir azap vardır"[521].

İslam hukukunda cinayet ve had kapsamında değerlendirilen cezalar hem kul hakkını hem de Allah hakkını ilgilendiren hükümlerdir. İslam hukukunda Allah hakkı kapsamında değerlendirilen suçlar bir yönüyle kamu hukukuyla da yakından alakalıdır[522]. Bu özelliğiyle had kapsamın giren suçlarda ölenin yakınlarının, hatta devlet başkanının bile affetme yetkisi yoktur. Diğer bir özelliğiyle, yine Allah hakkı kapsamında ibadet katego-

[519] Nisa, 4/92.
[520] Bkz. Elmalılı, II, 1420-1421.
[521] Maide, 5/33-34.
[522] Cezalandırma yetkisini devlet başkanında olmasıyla ilgili olarak bkz. Köksal, İslam Hukuku, s. 381.

risinde değerlendirilen müeyyideler (kefaret gibi) ise vicdanidir, kişilerin dini duygularıyla irtibatlıdır ve uhrevi bir nitelik arz eder.

Müslümanı veya gayrimüslim vatandaşı hatayla öldüren kişinin tövbesinin kabul edilebilmesi için kefaret ödemesi gerekir. Bu kefaret, mümin bir köleyi hürriyete kavuşturma veya bunu ifa etmeye mali gücü yetmiyorsa, iki ay peş peşe oruç tutma şeklinde değişkenlik gösterir[523].

Hanefilere göre kefaret ödeme, sadece hatayla öldürmeye münhasırdır ve kasten öldürmede kefaret cezası yoktur. Çünkü kasten bir insanı öldürme cinayet olarak değerlendirilir ve böyle bir cinayete kefaretin kifayet etmeyeceği belirtilir. Bilakis, öldüren kişi Kur'ân'da ebedi cehennemle tehdit edilir[524]. Kasten insan öldürmenin küfürle eşdeğer görülmesi de, ebedi cehennemle tehdit edilmesinden kaynaklanır[525]. Çünkü Kur'ân'da şirkin dışındaki bütün suçları, Allah'ın affedebileceği veya adaletiyle azap edebileceği ifade edilmekle beraber, şirkin affedilmeyeceği açıkça beyan edilir.

Ayrıca eşkıyalık (hirabe) suçunda da kefaret ödeme yoktur. Bu suçu işleyenlerin en ağır dünyevi müeyyidelerle cezalandırılacağı beyan edilmekle beraber, ahiretteki azaplarının çok daha büyük olacağı yine Kur'ân'da ifade edilir[526]. Bir görüşe göre, bu suçu işleyenin cenaze namazı kılınmaz. Manevi müeyyidesi olmayan suçların kefareti ise cezaların infazıdır. Hadislerde maddi müeyyidelerin ahiretteki sorumluluğa kefaret olacağı ifade edilir.

Ceza hükümlerine ek olarak insan hayatının masumiyetini ihlal eden ikinci bir istisna savaş şartlarıdır. Yalnız savaş şartlarında bile insan kanının heder kabul edilmesinin belirli prensipleri vardır.

Öncelikle savaşın beşeri bir realite olduğu kabul edilmelidir. Bu realite kabul edilmediğinde veya görmezlikten gelindiğinde, insanı dini ve hukuki bakımdan kayıtlayacak bir müeyyidenin olmayışı, çoğu zaman olumsuz sonuçlar vermektedir. Bugünkü anlamda uluslararası kabul edilen savaş hu-

---

523 Nisa, 4/92.
524 Nisa, 4/92-93.
525 Furkan, 25/68; En'am, 6/151
526 Maide, 5/33.

kuku ve esir hukukunun varlığı da bu kanaati teyit eder. İslam'da bu realite görmezlikten gelinmemiş ve savaş hukuku prensipleri daha baştan belirlenmiştir. Bu prensiplerin kaynaklarını ise, Kur'ân ayetleri, Peygamberimizin hadisleri, sahabi tatbikatı, özellikle hulafai raşidin uygulamaları teşkil eder.

İslam devletler hukuku açısından katl konusu genellikle siyer bölümünde araştırılır. Bu bölümde savaş hukukunun hükümleri biraz da dağınık olarak anlatılır. Savaş hukuku hükümleri kapsamında katl konusu gayrimüslimlerle savaş (müşrikler ve ehli kitap), ridde savaşları ve Müslümanların Müslümanlarla yaptığı savaşlar / isyanlar ana başlıklarında değerlendirilir. Katl yönüyle bu üç alt başlık altında genelde farklılık görülmez.

Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki farklılık gayrimüslim esirlerle Müslüman esirlere uygulanacak alternatiflerle ilgilidir. Ayrıca Müslümanlar ile gayrimüslimler açısından ganimet hukukundaki farklılık da burada hatırlanabilir. Fakat ganimet hukukuna değinmeyeceğimiz için biz burada sıcak savaş anındaki kurallar ile sıcak savaş anını müteakip esirler hukukunu katl yönüyle değerlendireceğiz.

a. Sivil halk

Düşman tarafından muharip olanlar ile olmayanlar arasındaki kriterleri "haddi aşmayınız"[527] şeklinde ifade edilen ayetten ve genellikle de hadislerden öğrenmekteyiz. İlgili hadislerde sivil halkın öldürülmeyeceği hem peygamberimizin bizzat kendi tatbikatlarında hem de ordu komutanlarına verdiği talimatlarda görülmektedir. Bu fiili ve sözlü beyanlar İslam savaş hukukunun temellerini teşkil eder.

Savaş halinin başlamasıyla diplomatik ilişkilerin şartlara ve durumlara bağlı olarak asgari düzeye indirilmesi normal bir sonuçtur. Bu durumda bile can güvenliğinin sağlanmasını isteyen birisinin emin olduğu yere kadar götürülmesi ayetin amir hükmüdür[528]. Başka bir ayette ise "Size karşı savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın. Ama sakın aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez."[529] buyrulur. Allah yolunda Allah rı-

[527] Bakara, 2/190. Bkz. Elmalılı, II, 694-695.
[528] Tevbe, 9/6.
[529] Bakara, 2/190.

zası için savaşan bir Müslüman için Allah'ın sevmediği bir işi yapması elbette düşünülemez.

Savaş hukukuna göre mukatil olmayanların öldürülmesi yasaktır. Mukatil ise savaşmaya elverişli fizik yapısına sahip kişi olarak tanımlanır[530]. Buna göre sivil halkın, savaş meydanında bile olsa çocukların ve kadınların öldürülmemeleri temel prensiptir[531]. Bunların masumiyetlerinin kalkması, fikri ve fiili olarak savaşa iştirak etmelerine bağlıdır. Bu durumda bile şerlerini defetmekle kayıtlıdır[532]. Buna göre zaruret kaidelerinin savaş ile münasebetini iki şekilde tespit etmek mümkündür. a. Savaşa ancak zaruret halinde başvurulur, b. Savaşın devamı ve savaş esnasında yapılacak muameleler de, zaruret miktarı geçerlidir, bu sınır aşılmaz[533]. Savaş hukukuyla ilgili ayetteki "haddi aşmayınız" ifadesine tekrar dikkat çekmekte fayda vardır.

İslam hukukunda meşru müdafaa hakkı olarak savaş zaruretler kapsamında kabul edilebilir. Bu kaideye bağlı olarak bir de "Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur"[534] kaidesi vardır. Buna göre de, zaruret sebebiyle mubah kılan şey, zarar ve eziyeti defedecek kadarıyla mubahtır, daha ötesi için değil. "Haddi aşmayın" şeklinde ifade edilen ayette de zaten bu husus beyan edilir[535]. İmam Muhammed savaşanların öldürüleceğini, savaşmayanların ise öldürülemeyeceğini belirtir[536].

b. Savaşçı olanlar

Doğrusu ölme ve öldürme (katl) savaşın tabiatında olan bir hadisedir. Zaten kıtal, katl kelimesinden türetilmiştir[537]. Savaş şartlarında özne ve nesne olarak hem düşmanlar hem de Müslümanlar açısından ölme-

530 Serahsi, Mebsut, X, 64. Bkz. Şeybani, Siyer, V, 230.

531 el-Cevheri, Muhammed b. Hasan et-Temimi, Nevadiru'l-fukaha, Beyrut 1993, s. 163-164.

532 Serahsi, Siyer, I, 40-41; Kasani, VII, 101; Merginani, II, 137. Detay için bkz. Yaman, İslam Devletler Hukukunda Savaş, s. 144 vd.

533 Özel, Ülke Kavramı, s. 48-49; Kaya, Ali, İslam Hukukunda Savaş Anlayışı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1984, s. 144-146.

534 Mecelle, 22. md.

535 Elmalılı,

536 Şeybani, Siyer, IV, 186-191. Savaşmayanı öldüren istiğfar etmeli. Şeybani, Siyer, IV, 197; bkz. Tahavi, III, 455-456.

537 Şeybani, Siyer, IV, 202, 307, 348, V, 292, 309.

den ve öldürmeden bahsedilir[538]. Yalnız Müslümanlar açısından savaşta bile olsa insan öldürmek bir marifet değildir, insana sevap kazandırmaz. Şu kadar kâfir öldürdüm diye övünen bir sahabi yoktur. Dolayısıyla ilgili hükümleri sevap olarak değil, cevaz / mubah olarak yorumlamak daha isabetlidir. Bu sebeple savaşta düşmanı öldürmek için uyulması gereken kurallar söz konusudur. Bu kurallar bizzat Peygamberimiz (as) tarafından konulmuş, ilk halifeler tarafından titizlikle uygulanmış ve fıkıhta birer savaş ilkesi haline gelmiştir. Savaş bir istisna olduğuna göre, savaşla ilgili İslamî prensipleri, istisnanın kuralları olarak değerlendirmek gerekir.

İslam hukukunda savaşla ilgili kurallardan birincisi savaş halinin bulunmasıdır. Zaten savaşla ilgili ayetlerde katl kelimesinin emir kipinde iki tür üslup dikkat çekicidir. Bir grup ayetlerde katl kelimesinin emir formunun, "eğer sizinle savaşırlarsa"[539] ifadesine "fa-i takibiyye" ile bağlandığı görülür. Diğer bir grup ayetlerde ise katl kelimesinin emir formunun fiili sıcak savaş haliyle ilgili olduğu ayetin siyak ve sibakından anlaşılır.

İslam hukukunda savaşla ilgili ikinci kural, sıcak savaş anında düşman kişinin mukatil vasfını haiz olması şartıdır[540]. Mukatil vasfını haiz olmayan kişiler sıcak savaş anında ve savaş meydanında bile masum kabul edilir. Buna göre, sıcak savaş anında ve savaş meydanında bile savaşmayan rahiplere dokunulamaz, sivil halk öldürülemez, çocuklara ilişilemez, savaşçılara yemek pişirmek, yaralıları tedavi etmek gibi geri hizmetleri ifa eden kadınlar öldürülemez. Çünkü bu insanlar mukatil vasfını haiz değildir[541]. Zaten kadınlar fiili olarak savaş ehliyetine elverişli görülmezler. Bu gerekçeyle Peygamberimiz (as) bir savaş sonucunda öldürülen bir kadını görünce "Ama bu savaşmıyordu"[542] buyurur.

---

538 Tevbe, 9/111.

539 Bakara, 2/191. Bkz. Şeybani, Siyer, IV, 7.

540 Düşmanlardan savaşçı (mukatil) olanlar ilgili olarak önemli bilgiler için bkz. Şeybani, Siyer, V, 80-83; 319, 320, 326. Mukatil kavramla yakından alakalı olan zürriyet kavramı için bkz. Şeybani, Siyer, V, 80, 85-86.

541 Şeybani, Siyer, II, 80.

542 Serahsi, Siyer, I, 32.

Sadece fiili veya fikri olarak savaşa iştirak etmeleri hali bu hükmün istisnasını oluşturur[543].

İslam hukukunda savaşla ilgili üçüncü kural, düşman kişi tarafından fiili bir şerrin / zararın bulunmasıdır. İşte bu durumda zararını önlemek için öldürülür. Gerçi bazı mezheplerde inançsızlığın (küfrün) katli mubah veya mucib kılıcı oluşu tartışmalı[544] olsa bile, özellikle Hanefi hukukçular savaşta öldürme sebebinin, savaşan kişinin şerrini defetme olduğunu ifade eder[545]. Buna göre, sıcak savaş anında ve mukatil vasfını da haiz olduğu halde fiili bir zararı söz konusu olmayanlar öldürülemez. Zaten müşrik bile olsa, eman isteyenlere emin oldukları yere kadar can ve mal güvenliklerinin sağlanması gerektiği, ayetin amir hükmüdür[546].

İslam hukukçularının savaş hukuku hükümlerini ceza hukukundan ayrı değerlendirmeleri konunun en önemli özelliklerinden birini ifade eder. Bilindiği gibi fıkıh sistematiğinde cinayet, hudud ve tazir hükümleri ceza ehliyetiyle ilgilidir. Gerek gayrimüslimlerle gerek mürtetlerle gerekse de Müslüman isyancılarla yapılan savaşlar ise siyer bölümünde incelenir. Zaten bu ayrım, ceza ehliyeti ile savaş ehliyeti ayrımını gerektirir. Savaş ehliyeti için de yukarıdaki şartların tamamının bulunması gerekir. Dolayısıyla ilgili nassların bu sistematizeye göre değerlendirilmesi daha uygundur. Diğer bir anlatımla "müşrikleri nerede bulursanız, öldürünüz"[547] ayeti, sıcak savaş halinde, savaş ehliyetini haiz kişilerin fiili şerlerini defetmeyle kayıtlıdır ve mubah olarak nitelinir[548].

Bütün bunlara göre inancı ne olursa olsun düşmanı öldürme konusunda, sıcak savaş anının, mukatil vasfını haiz kişinin ve bu kişinin fiili bir zarar verme azminin bulunması şarttır. Bu şartları haiz müşrik kişiler için bile Peygamberimiz (as) "Allah'ım, onlar da senin kulların; biz de senin

---

[543] Serahsi, Mebsut, X, 110.
[544] Tariki, Abdullah b. İbrahim, el-İstianetü bi gayri'l-müslimine fi fıkhi'l-İslami, Riyad 1414, s. 102 vd
[545] Merginani, II, 138
[546] Tevbe, 9/6; bkz. Güneş, Ahmet, "İslam Hukukunda Savaş Ahkamına Dair Bazı Mülahazalar", İslam'a Göre Terör ve İntihar Saldırıları, ed. Ergün Çapan, İzmir 2004, s. 149-150.
[547] Tevbe, 9/5.
[548] Şeybani, Siyer, I, 68.

kullarınız."[549] diyerek dua etmiştir. Bu hadisin devamında İmam Muhammed Müslümanların da bu duyguyla hareket etmesi gerektiğini ifade eder. Hayber'de Peygamberimiz Hz. Ali'ye "Onlar savaşmadan savaşmayınız, onlar sizden birini öldürmekdikçe öldürmeyiz"[550] buyurur.

Değil insanlar, Kur'ân'da Hz. Süleyman'ın ordusu anlatılırken kraliçe karınca konuşturulur ve karıncaların yuvalarına girmeleri temin edilir. Muhtemelen karıncaların bile savaş şartlarında gayri ihtiyarî zarar görmesini engelleme esprisi hâkimdir ve karıncalar sadece bir semboldür. Elbette bütün canlıları aynı kategoride değerlendirmek mümkündür. Değil hayvanlar, bitki örtüsü bile bu hassasiyete dâhildir. Tabiat örtüsüne ve meyveli ağaçlara zarar verilmemesi Peygamberimizin (as) ve ilk halifelerin savaş talimatları arasında yer alır[551].

Düşman tarafın yaralıları tedavi edilir[552]. Dahası, düşman kişilerden savaş meydanlarında öldürülen insanların cesetlerine karşı saygısız bir eylemde bulunmayı Peygamberimiz (as) yasaklanmıştır. Cesetlerin parçalanmaması, kulakların ve burunların kesilmemesi, gözlerin çıkarılması (müsle) yasaktır[553]. Hatta düşmanların ölenleri aleyhinde konuşulmaması istenmiş ve ölüye hakaretin diriye zarar vereceği yine Peygamberimiz (as) tarafından ifade edilmiştir. Turnagil'in tespitiyle, ayet ve hadis temelli bu yasak fiillerin kıymetlerini hakkıyla takdir edebilmek için o devirdeki, hatta günümüzdeki cari harp kanunlarını görmek ve mukayese etmek gerekir[554].

Bu verilere göre İslam hukukunda can ve malın heder kabul edilmesi için savaş halinde mukatil vasfını haiz kişinin fiili bir şerrinin / zararının bulunması şarttır. Savaş ehliyeti bu şartların birlikte bulunmasını ifade eder. Savaşması muhtemel olan ve muharebeye elverişli bünyeye sahip olanlar da bu kapsama dahil edilir[555]. Kanaatimizce savaş konularında katl

---

549 Şeybani, Siyer, I, 56.
550 Şeybani, Siyer, I, 58; IV, 207.
551 Maverdi, s. 54.
552 Şeybani, Siyer, IV, 202.
553 Şafii, IV, 162, İbn Rüşd, I, 311; Mavsili, Abdullah b. Muhammed, el-İhtiyar li Talili'l-Muhtar, İstanbul, ts, IV, 120.
554 Turnagil, s. 162.
555 Şeybani, Siyer, IV, 187.

fiilinin emir formuyla ilgili ayetleri yorumlamada göz ardı edilmemesi gereken en önemli nokta, ceza ehliyeti ile savaş ehliyeti arasındaki farkı gözetmek ve ilgili ayetleri bu kriterlere göre yorumlamaktır. Zaten kâfirlerle karşılaşıldığında boyunlarının vurulmasını beyan eden ayetin hükmü, savaşın bitmesiyle sona erdiği 'hatta / -e kadar" yapısıyla ifade edilir. Akabinde de esirlerle ilgili hükümlerden bahsedilir[556]. İlgili ayette esirlerle ilgili olarak öldürme alternatifinden bahsedilmemesi, ilgili hükümlerin sıcak savaş anıyla kayıtlı olduğunu açıkça gösterir[557]. Zaten fıkıh kitaplarında katl illetinin muharebe olduğu belirtilir[558].

Peygamberimiz Bedir gazvesinde müşrikler arasında yer alan bazı insanların öldürülmemesi talimatını vermiştir. Bazı durumlarda müşrik kişilere eman verilmesine aracı olan insanların hatırına emanlarını onaylamıştır. Özellikle Mekke fethinde daha önceki sabıkalı durumlarından dolayı bazı kişileri isim isim belirterek, Kâbe'nin örtüsüne bürünmüş olsalar bile, öldürülmeleri talimatını vermiştir. Hatta bunlardan bile eman verilenler olmuştur[559].

C. SICAK SAVAŞ SONRASIYLA İLGİLİ HÜKÜMLER

Sıcak savaş sonrası fıkhi hükümleri başlıca iki ana grupta toplamak mümkündür. Birincisi mallarla ilgili hükümler, ikincisi ise insanlarla ilgili hükümlerdir. Mallarla ilgili hükümler ganimet hukukunun konusudur, insanlarla ilgili hükümler ise esir hukukunun konusudur. Biz burada ganimet hukukuyla ilgili hükümlere değinmeyeceğiz, sadece esir hukukuyla ilgili hükümleri değerlendireceğiz. Esir hukukuyla ilgili hükümleri de esas olarak katl yönüyle inceleyeceğiz.

İnsanlık tarihi toplumlar arasında sömürü, üstünlük ve varlık mücadelelerinin yol açtığı sayısız savaşa sahne olmuştur. Sonuçları itibariyle savaşlar çift yönlü keskin kılıca benzetilebilir. Birini öldürürken değerini

---

[556] Muhammed, 47/4.

[557] Bkz. Şeybani, Siyer, IV, 187.

[558] Şeybani, Siyer, IV, 281; Serahsi, Şerh, IV, 187.

[559] Şeybani, Siyer, IV, 189-190; İbn Hişam, IV, 52–53; Es'ad, Mahmud, İslam Tarihi, sad. A. Lütfi Kazancı - Osman Kazancı, İstanbul 1983, s. 793.

en azından yaralar. Bu özelliğinden dolayı kimi toplumların tarih sahnesinden silinmesine yol açmış, kimi toplumların da kurtuluş ve bağımsızlık zaferi kazanmasına sebep olmuştur. Başka bir anlatımla savaşlar ardında birçok yıkım ve diriliş, gözyaşı ve sevinç bırakmıştır. Çoğu zaman savaşın ortaya çıkardığı en önemli problemlerden biri de savaş esirlerinin durumu olmuştur.

Batıda savaşa ve savaş esirlerine uygulanacak muamelenin hukuka dayandırılması konusunda atılan ciddi adımların ancak bir asırlık geçmişi olmasına rağmen, gerek savaş ve savaşta uygulanacak kurallar gerekse de esirlere uygulanacak muamele hem Kur'ân'da hem sünnette hem de İslam devletler hukuku eserlerinde tespit edilmiştir. İslam devletler hukuku müeyyidelerinin iç hukuk müeyyideleri ile paralellik arz etmesinin ötesinde, Allah'a ve ahiret inancı aynı zamanda güçlü bir manevi müeyyide oluşturmuştur. Bu yüzden Müslüman askerler savaş kuralları ve bu kapsamda esirlere uygulanacak muamelede İslami prensiplere riayet konusunda azami gayret göstermelerini sağlamıştır.

Arapçada esr veya isare mastarı ip, bağ ile bağlamak anlamına gelir. Esir kimse tutulup bağlandığı için bu isim verilmiştir. Bununla irtibatlı olarak iple bağlanmasa bile tutulan ve alıkonan herkes için bu kelime kullanılır. Me'sur kelimesi de esir edilmiş kimseyi tanımlar. Esirin çoğulu esra, usara, esara şeklinde gelir[560]. Seby kelimesi ise (çoğulu sebaya) kadınlar için kullanılır. Kelimenin kökünde "gönlünü çelmek" anlamı bulunduğundan veya esaretle kendilerine malik olunduğundan kadınlara has olarak kullanılan seby kelimesi erkekler için az kullanılır[561].

Arap dilindeki kullanılışına bağlı olarak İslam hukuk literatüründe de savaş tutsakları için esir ve seby kelimesi kullanılır. Bunlardan esir kelimesi savaşta asıl muharip unsur olan erkekleri, seby kelimesi ise kadın ve çocukları ifade eder[562]. Esir kelimesi bazen her ikisini kapsayacak şekilde kullanılsa bile, aksi söz konusu değildir[563].

---

[560] İbn Manzur, e.s.r. md.

[561] İbn Manzur, s.b.y. md.

[562] Kasani, VII, 119. Ali b. Tahir, s. 97.

[563] Özel, Ahmet, İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri, Ankara 1996, s. 54; Durmuş, Zülfikar, Kur'anı Kerimde Ulus ve Uluslar arası İlişkiler, İstanbul 2006, s. 162-165.

Kur'ân-ı Kerîm'de esir kelimesi bir kez fiil kalıbıyla, bir kez tekil, üç kez çoğul formuyla kullanılır[564]. Doğrusu, "Sıkıca bağlayın"[565] ayetinde de esir alınmasına açıkça işaret edilir. Bu kapsamda Bakara suresinde Yahudilerin esirlerden fidye almaları yerilir[566]. Ahzab suresinde Medine Yahudilerinin muhasarası sırasında Müslümanların esir almalarından bahsedilir[567]. Enfal suresinin sebebi nüzulü olarak Bedir eserleri zikredilse bile, muhtevası daha henüz savaş tam olarak sona ermeden ganimet toplamaya yönelen Müslümanları itapla ilgilidir. Yine de ganimetin helal olduğu belirtilir. Peşine Hz. Peygamberin esirlere yumuşak hitap etmesi emredilir. Pişman olanları Allah'ın affedeceği, ihanete devam edeceklerin ise akibetlerinin farklı olmayacağı anlatılır[568]. İnsan suresinde esirlerin temel ihtiyaçlarını karşılamadaki Müslümanların hassasiyeti ve fedakârlıkları ifade edilir[569], Muhammed suresinde ise esirlerin karşılıksız veya karşılıklı serbest bırakılması alternatifi beyan edilir[570]. Burada karşılıksız serbest bırakmanın fidye ile serbest bırakmadan önce zikredilmesi de dikkat çekicidir.

Peygamberimiz döneminde yapılan seriyye ve gazvelerde Müslümanlardan esir edilenlerin çok bilinmemesine rağmen, Müslümanların düşmanlardan esir aldıkları bilinmektedir. Genellikle çeşitli ihanetlerle Müslümanlardan az sayıda da olsa esir alınan ve şehit edilenlerin varlığı da malumdur[571].

İslam esir hukukunu ilgilendiren boyutu ise Müslümanların almış oldukları esirlerle kayıtlıdır. Bu kapsamda Müslümanlar ilk kez Batn-ı Nahle seriyyesinde müşriklerden esir almışlardır[572]. Ayrıca müşriklerden Bedir gazvesinde yetmiş,[573] Uhud gazvesinde bir kişi, Beni Mustalik

---

[564] Abdulbaki, e.s.r. md.
[565] Muhammed, 47/4.
[566] Bakara, 2/85.
[567] Ahzab, 33/26.
[568] Enfal, 67-72.
[569] İnsan, 76/8.
[570] Muhammed, 47/4.
[571] Hamidullah, Hazreti Peygamberin Savaşları, s. 92-93. Müslümanlarla Rumlar arasındaki esir mübadelesi örneği için bkz. Ebu İshak el-Fezari, Kitabu's-siyer, Beyrut 1987, s. 149.
[572] Vakidi, I, 13-17; bkz. Fayda, Mustafa, "Batn-ı Nahle Seriyyesi", DİA, V, 202-203.
[573] Vakidi, I, 105 vd.; bkz. Fayda, Mustafa, "Bedir Gazvesi" DİA, V, 325-327.

gazvesinde iki yüz kadar aile esir alınmıştır. Çeşitli seriyyelerde müşriklerden az sayıda da olsa esir alınanların varlığı bilinmek birlikte, özellikle Mekke fethi ile Huneyn seferi ayrı bir önemi haizdir. Statüsünün farklı olması sebebiyle muhasara sonrası hakem kararları burada değerlendirilmeyecektir.

Mekke fethinde Peygamberimiz "hepiniz hürsünüz"[574] ifadesiyle zaten esir statüsü uygulanmamıştır. Huneynlilerin Müslüman olmalarıyla çok sayıda esir serbest bırakılmış ve iade edilmiştir. Diğer seriyye ve gazvelerdeki esirlerin bir kısmı Müslüman olmuştur. Esirlerden Müslüman olanlar genellikle serbest bırakılmış, ikram ve izzetle geri gönderilmiştir[575]. Peygamberimizin hiçbir esiri köleleştirdiği bilinmemektedir[576]. Daha önceden sabıkalı çok az sayıda insanın öldürüldüğü de vakidir. Bununla beraber Peygamberimizin esirlerle ilgili genel tutumu "ihsan ve ibkayı severdi" cümlesiyle ifade edilir. Ayrıca esirleri yedirdiği, içirdiği, giydirdiği ve gönderdiği belirtilir.

Konumuz açısından en dikkate değer hususun Bedir esirleriyle ilgili istişare ve nazil olan ayetlerin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bilindiği gibi Peygamberimiz Bedir esirlerine uygulanacak hüküm konusunda ashabıyla istişare etmiştir. Rivayetler özetle şöyledir: Hz. Ömer öldürülmeleri, Hz. Ebu Bekir ise fidye ile serbest bırakılmaları taraftarı olmuştur. Farklı kanaatler de bulunmaktadır. Doğrusu her kanaatin taraftarının olduğu da belirtilmektedir. Peygamberimiz Hz. Ebu Bekir'in görüşünün Hz. İbrahim ve Hz. İsa'nın tutumuyla, Hz. Ömer'in görüşünün ise Hz. Nuh ve Hz. Musa'nın tutumuyla paralellik gösterdiğini ifade buyurur. Sonuçta serbest bırakılmaları karara bağlanır[577]. Bazıları fidye ile, bazıları okuma yazma öğreterek, bazıları ise sadece Müslümanlarla savaşmayacaklarına dair söz

---

574 İbn Kesir, Sire, III, 570.

575 Bkz. Özel, Savaş Esirleri, s. 33, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 46.

576 Bkz. Aktan, Hamza, "Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'ani Yalaşım" Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum 2001, sy. 16, s. 59 vd.

577 Bkz. Şeybani, I, 44; IV, 298; Maturidi, VI, 263-273; İbn Kesir, Tefsir, IV, 32-38; Elmalılı, IV, 2432-2436; Mevdudi, Ebu'l-A'la, Tefhimu'l-Kur'an, çev. Hamdi Aktaş, İstanbul 1986, II, 170-171; Ebu Ubeyd, s. 150-151. Bkz. Cassas, Usul, I, 95.

vermeleriyle serbest bırakılır. Bedir esirlerinden on altı kişinin Müslüman olduğu da malumdur[578].

Bu olayın sebebi nüzulü olarak zikredilen ayet konumuz açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda gerek muhteva gerekse de kullanılan kelimeler bakımından ilgili ayetin üzerinde durulması gerekir. Öncelikle muhtevanın esirlerin öldürülmesiyle veya esirlerden fidye kabul edilmesiyle ilgili olmadığı söylenebilir. İlgili ayette esirlerle ilgili hükümden ziyade esir almanın zamanlamasına dikkat çekilir ve daha henüz sıcak savaş tam anlamıyla bitmeden, ganimet peşine düşen Müslümanlar itap edilir. Elbette bu itap Peygamberimize değildir. Zaten devamında "siz dünya malını istiyorsunuz"[579] ifadesi, hitabın Müslümanlara yönelik olduğunu açıkça gösterir.

Kur'ânı Kerîm'de esir hukukuyla ilgili "ishan" kelimesi iki kez kullanılır ve her ikisi de esirlerin alınmasıyla ilgilidir. Esir alınmanın da sıcak savaş esnasıyla kayıtlı olduğu zaten malumdur. Bu göre eğer daha henüz yaralama ve öldürmeyle düşmana tam bir hâkimiyet kurmadan ganimet peşinde koşmanın yanlışlığı ifade edilir. Esasen Uhud gazvesindeki mağlubiyetin yegâne sebebini bu oluşturur. Ayette kullanılan "fi'l-arz" ifadesini, yeryüzünde, dünyada şeklinde anlamak "ishanı" esirlerle ilgili bir konumdan genel bir konuma irca etmek anlamına gelir ki, tarihi vaka olarak bunu temellendirmek mümkün değildir. Ayrıca Peygamberimiz dönemi dâhil İslam esir hukuku anlamsız kalır.

"İshan" kelimesinin Kur'ân'daki ikinci kullanımı Muhammed suresindedir. Bu surede "Sizinle savaşırlarsa, onları öldürünüz"[580] üslubundan farklı olarak, "kâfirlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun"[581] denilir. Enfal suresindeki üslubun alternatifi olarak düşmana tam anlamıyla ve bütün boyutlarıyla hâkimiyet sağlandığında ise "bağı sıkı tutun" ifadesiyle Müslümanlar açısından esir alma vakti belirtilir. Devamında esirlerin "ya karşılıksız ya da karşılıklı serbest bırakılması" alternatifli verilir. Bunun için de harbin tam manasıyla bitmesine kadar beklenmesi

---

[578] Özel, Savaş Esirleri, s. 33. Bedir esirlerinden öldürülenler ilgili olarak bkz. Şeybani, Siyer, III, 124-125.

[579] Enfal, 8/67.

[580] Bakara, 2/191.

[581] Muhammed, 47/4.

beyan edilir[582]. Esasen ishanla ilgili olarak Enfal suresinde esir almanın mekân boyutuna, Muhammed suresinde ise zaman boyutuna dikkat çekilir. Her iki sure dikkate alındığında ishanı zaman boyutuyla düşmanla karşılaşma ile esir alma safhasıyla kayıtlamak daha doğrudur. Elbette mekân boyutunu da bu hükümlerle paralele düşünmek gerekir.

Enfal suresinde daha henüz savaşta tam anlamıyla hâkimiyet sağlanmadan ganimet peşinde koşmanın yanlışlığına dikkat çekilmesine rağmen, ganimetin helal olduğu da belirtilir. Peşinden esirlere eğer pişman olurlarsa Allah'ın affedeceği, aksi takdirde ihanete devam ederlerse, akibetlerinin yine benzeri olacağının söylenmesi Peygamberimize emredilir[583]. Sözün özü Enfal suresinde ve Muhammed suresinde esirlerin öldürülmesiyle ilgili bir ifadenin olmadığı malumdur. Doğrusu ilgili surelerde esirlerin öldürülmesiyle ilgili bir imanın bile bulunduğunu söylemek oldukça güçtür. Aksine esirlerin fidyesiz veya fidye ile serbest bırakılmaları ise ayette sarih olarak ifade edilir.

Muhammed suresinde esirlerin fidyesiz veya fidyeli serbest bırakılmaları istenirken, Enfal suresinde Müslümanların ganimet toplamaya başlamanın zamanlamasına ve şartlarına dikkat çekilir ve bu konuda zamanlamaya ve şartlara riayet etmeyen Müslümanlar itap edilir. Bu itap elbette Peygamberimize değildir. Ama O'na, ümmetine itap bile ağır gelir.

Burada esirlerle ilgili insani boyuta ve ahlaki değerlere dikkat çekmekte fayda vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de iyi kulların özellikleri sayılırken şöyle buyrulur: "Kendileri de ihtiyaç duydukları halde yiyeceklerini, sırf Allah rızasını kazanmak için fakire, yetime ve esire ikram ederler ve şöyle söylerler; "Biz size sırf Allah rızası için ikram ediyoruz, yoksa sizden karşılık istemediğimiz gibi bir teşekkür bile beklemiyoruz."[584] Müfessirler bu ayeti yorumlarken kâfir almasına rağmen esire yemek yedirmede büyük sevap bulunduğunu belirtirler[585]. Hele hele bunun kendi ihtiyaçlarına rağmen olması oldukça manidardır.

---

582 Elmalılı, 6/4371 vd.
583 Enfal, 8/70-71.
584 İnsan, 76/8.
585 İbn Arabi, IV, 1898.

Peygamberimiz esirlerin aç ve susuz bırakılmamalarını emretmiştir[586]. Hatta bazı sahabiler binek yetersizliği sebebiyle kendileri yürümüşler, kendilerine teslim edilen esirleri bineklerine bindirmişlerdir. Peygamberimiz esirlere işkenceyi ve tecavüzü yasaklamıştır. Esir olan anne ile çocuğunun ayrılmamasını emretmiştir[587]. Doğrusu insan anlayışına, insani değerlere ve insan haklarına riayetin azamisini tatbik etmeleri hiç mi hiç küçümsenemez. Esasen günümüzün muhtaç olduğu ruh da bu olmalıdır.

Esirlerle ilgili hüküm sıcak savaş anından başlar. Devlet başkanının esirler hakkında vereceği kararla esirlik hükmü sona erer. Bu özelliğiyle rehineden farklı bir nitelik arz eder. Rehine ise sıcak savaş anıyla kayıtlı değildir. Fıkıh kitaplarında genellikle antlaşma yapılan ülkeyle karşılıklı güvenin sağlanmasında, antlaşmanın uygulanmasının karşılıklı bir güvencesi olarak kullanılan bir unsur olarak görülür. Günümüzde ise daha ziyade düşman ülkenin herhangi bir vatandaşının devlet güçleri veya daha ziyade bazı gruplar tarafından rehin alınmasında da kullanılır ki fıkıh kitaplarında genellikle bunun örneği görülmez.

Esirlerle ilgili fıkıh hükümleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür. Bazı Müslüman esirleri kurtarma hususunda Peygamberimizin esir mübadelesi yaptığı bilinmektedir[588]. Hz. Ömer'in "bir Müslüman esirin serbest bırakılması için, gerekirse Ceziretülarab'ı feda ederim."[589] ifadesi, insana verilen değerin maddeyle ölçülemeyeceğini anlatır. Ayrıca Peygamberimiz döneminde fidyesiz ve fidye ile serbest bırakılan esirler olmuştur. Fıkıh kitaplarında mütekabiliyet ilkesine göre esirleri köleleştirmenin devlet başkanı için bir alternatif olduğu beyan edilmekle birlikte, Hz. Ömer, gayrimüslimler için hür vatandaş statüsünü tanımıştır[590]. Yine mütekabiliyet ilkesi göre esirleri öldürme veya karşılıksız serbest bı-

---

586 Ebu Davud, Eyman, 28.

587 Tirmizi, Siyer, 17.

588 Bkz. İbn Kayyım, II, 67, III, 215. İbn Kayyım farklı alternatifleri maslahat prensibiyle irtibatlandırır. Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, Camiu'l-fıkh, IV, 67.

589 Ebu Yusuf, s. 212.

590 Özel, Savaş Esirleri, s. 49.

rakma yetkisinin devlet başkanlarına ait olduğu belirtilmekle beraber[591], esirlerden muharip statüsünde olmayanlar (seby) ve Müslüman olan esirler asla öldürülemezler[592]. Peygamberimizin az sayıda istisnai uygulamaları, ilgili esirlerin önceki sabıkalarıyla alakalı olmuştur. Peygamberimizin (as) esirlerle ilgi genel ve yaygın muamelesi "ihsanı ve ibkayı severdi" şeklinde ifade edilir. Peygamberimizin Mekke fethindeki uygulamasını göre, kaçanlar takip edilmeyecek, yarılılar ve esirler öldürülmeyecektir[593]. Zaten Hasani Basri, Hammad gibi fukahai kiram, savaş bittikten sonra katle cevaz verilemeyeceği kanaatindedir[594]. Ayrıca düşmanlardan alınan rehinler öldürülemez. Rehineler konusunda düşmanlar Müslüman rehineleri öldürseler bile, misilleme yapılamaz. Burada suçun şahsiliği ve insanın masumiyeti prensibi geçerlidir[595]. Muhasara sonrası hakem kararlarını ise farklı değerlendirmek gerekir.

---

591 Serahsi, Şerh, II, 159; V, 74. Detay bilgi için bkz. Amir, Abdullatif, Ahkamu'l-esrâ ve's-sebaya fi'l-hurubi'l-İslamiyye, Beyrut 1986, s. 169-171.

592 Şeybani, Siyer, II, 63, V, 367.

593 Özel, Savaş Esirleri, s. 43.

594 Bilmen, III, 400; bkz. Şeybani, Siyer, IV, 22-27. Eserlerin katli ve köleleştirilmesiyle ilgili olarak bkz. Cevad, Ali Ahmed, Ahkamu'l-esra fi'l-fıkhi'l-İslami ve'l-kanuni'l-vad'i, Beyrut 2005, s. 64 vd.

595 Yaman, İslam Devletler Hukukunda Savaş, s. 146.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim, Hadis mecmuaları ile siyer ve megazi kitaplarında kullanılan cihad kavramının nefis ve şeytanla mücahededen anne babaya iyilik yapmaya, hac ibadetinden emri bil maruf boyutunun her çeşidine, irşat ve tebliğ faaliyetlerinden savaşla ilgili boyutana kadar uzanan geniş boyutlu bir kavram olduğu görülür. İbn Kayyım'ın ifadesiyle Peygamberimizin hiçbir anı bu kavramdan hali değildi.

Bu kadar geniş yelpazede kullanılan cihad kavramı İslami literatürde tasavvuf, emri bil maruf ve fıkıh kapsamında sistematize edilir. Elbette bu sistematizede cihad kavramına yüklenen anlam ilgili bilim dallarına göre farklılık gösterir. Tasavvufi anlamdaki cihad kavramı (yaygın ifadesiyle mücahede) daha ziyade derunî, ruhî, psikolojik boyutludur ve toplumsal tezahürü dolaylıdır.

Emri bil maruf ve nehyi anil münker kapsamında cihad kavramı, Müslümanların Allah yolunda irşat ve tebliğ faaliyetlerinde malıyla ve canıyla gösterdiği gayretini, ilmiyle ve kalemiyle hizmet etmesini, hatta zalim bir sultana doğruyu söylemesi gibi birçok hususları ihtiva eder. Esasen fıkıh literatüründe kullanılan cihad kavramının da emri bil maruf kapsamıyla ilgili olduğu fıkıh kitaplarımızda kayıtlıdır.

Fıkıh literatüründe cihad kavramıyla birlikte, kıtal ve harp kavramlarının da kullanıldığı biliniyor. Doğrusu cihad, kıtal ve harp kavramları hem Kur'an-ı Kerim'de hem de hadislerde kullanılır. Burada en önemli hususu ise temel metinlerimizde kullanılan bu kavramların anlam alanını tespit etmek oluşturur.

Sözlüklerde harp kavramı silm kavramının zıddı olarak verilir. Harp kelimesinin isim olarak müennes olduğu beyan edilir ve çoğulunun hurûb geldiği belirtilir. Temel sözlüklerde kıtal kelimesinin isim formunun verilmemesi dikkat çekicidir. Kur'an sözlüklerinde ise kıtal kelimesi mukatale mastarıyla, mukatele mastarı ise muharebe mastarıyla açıklanır.

Görebildiğimiz kadarıyla Kur'an'da kullanılan kıtal kavramında iki tür üslup söz konusudur. Birinci tür üslupta İslam savaş hukukunun temelleri anlatılır. Serahsi'nin ifadesiyle kıtalle ilgili ayetlerde ya doğrudan doğruya savaş illeti beyan edilir ya da dolaylı olarak referans gösterilir. İkinci tür üslupta ise, "size savaş(ma) farz kılındı" ifadesiyle Müslümanların mükellefiyetleri belirtilir. Ayrıca peygamberimize müminleri savaşmaya teşvik etmesi emredilir. Bu teşvik "seleb" gibi maddi olabileceği gibi, cihad ve şehitlik gibi manevî ve dinî nitelikli de olabilir.

Kur'an'da harp kavramı sınırlı sayıda (4 kez) kullanılırken, farklı formlarıyla cihad kavramı yaklaşık 35, kıtal kavramı ise yaklaşık 70 kez kullanılır. Kur'an-ı Kerim'de cihad ve kıtal kavramlarının "Allah yolunda" gibi ortak kullanımları olmakla birlikte, çoğu zaman cümle öğeleri oldukça farklılık gösterir. En önemli özelliğiyle cihad edenlerle, oturanların eşit olmadığı, derece yönüyle mücahidlerin faziletli kılındığı, mücahidlere büyük sevap verileceği beyan edilir. Ayrıca Allah yolunda öldürülenlere ölü denilmemesi ve onların ölü zannedilmemesi de ifade edilir. "Onların acı çektiği gibi siz de acı çekiyorsunuz. Fakat siz onların ümit etmediklerini ümit ediyorsunuz" ayeti de burada hatırlanabilir. Bu özelliğiyle cihad kavramı cahiliye döneminden farklı olarak Kur'an'la birlikte dini bir anlam kazanır.

Peygamberimiz dönemi savaşları siyer ve megazi türü tarih kitaplarının ana konusunu oluşturur. Sahih tipi hadis mecmualarında savaşla ilgili hadisler genellikle megazi bölümünde cemedilir. Cihad ve İslam savaş hukuku hükümleriyle ilgili hadisler ise bazı hadis mecmualarının "cihad" başlığında, bazılarında da "cihad ve siyer" başlığında toplanır. Özellikle Tirmizi'nin süneninde ise İslam savaş hukukunun temellerini teşkil eden hadisler "kitabu's-siyer", cihad mükellefiyetinin uhrevi mükafatını ifade eden hadisler "kitabu fedaili'l-cihad" ve savaş durumunda cihad mükel-

lefiyle ilgili hadisler ise "kitabu'l-cihad" başlığı altında derlenir. Ayrıca cihadla ilgili ilk müstakil kitap olma ayrıcalığına sahip olan Abdullah b. Mübarek'in "kitabu'l-cihad" adlı eserinde savaş hukukunun ve barış hukukunun yer almaması, fıkıh literatürüyle farklılık gösterir. Tarihi süreçte cihad adıyla yazılan eserlerde muhteva yönüyle Abdullah b. Mübarek'in eserinin örnekleri bulunur. Çoğunluğunda ise, cihad mükellefiyetinin ve İslam savaş hukuku hükümlerinin birlikte anlatıldığı görülür.

Eğer zuhulümüz olmadıysa, bütün temel fıkıh kitaplarının "siyer / cihad ve siyer / cihad" bölümlerinde öncelikle savaş durumunda Müslümanların cihad mükellefiyeti zikredilir. Bu mükellefiyet düşman grubun gücüne bağlı olarak farz-ı kifaye veya farzı ayn olarak değişkenlik gösterir. Mazeretli olanlar istisna edilir ve mazeretsiz cihada katılmamanın günah olduğu beyan edilir. Hiçkimse yapmazsa, bütün müslümanların günahkar olacağı belirtilir.

Fıkıh kitaplarında cihad ibadet olarak nitelenir. Esasen gayrimüslim vatandaşların cihad mükellefiyetinden muaf oldukları fıkıh sistematiğinde cihadın ibadet kategorisinde değerlendirilmesinden kaynaklanır. Kur'an'da ve hadislerde anlatılan cihad mükellefiyetinin mali boyutu ve özellikle uhrevi mükafat boyutunun ise fıkıh kapsamında anlatılmadığı görülür. Fıkıh kitaplarımızda sadece şehidin techiz, tekfin ve cenaze namazıyla ilgili hükümleri, cenaze namazı bölümünde incelenir.

Fıkıh literatüründe devlet başkanının etkisinin en bariz görüldüğü alanın siyer bölümü olduğu söylenebilir. Siyer bölümlerinde cihad mükellefiyetinin devlet başkanıyla ilgili boyutunda devlet başkanı "iyi de olsa facir de olsa" itaat edilmesi gerektiği belirtilir. Bununla beraber, siyer bölümlerinde Peygamberimiz dönemi savaşlar dahil, tarihi savaş sebeplerinden bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Elbette bu durum, bilgi noksanlığından ziyade fıkıh sistematiğiyle ilgilidir.

İslam hukukçuları, temel ilke olarak barış yapma veya savaş ilan etme yetkisinin devlet başkanına ait olduğunda hemfikirdir. Hz. Peygamber (as) katıldığı savaşları bizzat kendisi komuta etmiş, gönderdiği seriyyeleri de yine bizzat kendisi görevlendirmiştir. Ebu Hanife'nin fıkıh sistematiğinde Peygamberimizin barış antlaşmaları ve savaşları devlet başkanlığı

vasfıyla temellendirilir. Kurtuluş savaşları bu genel hükmün yegane istisnasını oluşturur.

İslam savaş hukuku ilkeleri Kur'an'la, Peygamberimizin tatbikatıyla ve ilk halifelerin uygulamalarıyla temellendirilir. Fıkıh literatürümüzde İslam savaş hukukunun temellerini teşkil eden, savaş illeti, sıcak savaş öncesi barış çağrısı niteliğinde olan İslam'a davet ve kabul edilmemesi durumunda hakimiyeti (cizye) kabule davet ilkesi beyan edilir. Bu davetlerden birinin kabul edilmesi, savaşın başlamadan bittiğini ifade eder. Her iki davetin kabul edilmemesi durumunda ise savaş kaçınılmaz olur.

İslam savaş hukukuna göre savaşın kaçılınmaz olduğu durumlarda bile, Müslümanların dinen ve hukuken uymaları gereken ilkeler bellidir. Bu ilkelere göre, savaşçı (mukatil) vasfını haiz olmayanlar sıcak savaş anında bile öldürülemezler. Savaşçı vasfını haiz olanların sıcak savaş anında öldürülmeleri ise savaşın kaçınılmaz bir sonucudur, şerlerini defetmeyle kayıtlanır ve mubah olarak nitelenir. Zaten esirlerle ilgili bazı hükümlerde de savaşçı vasfının önem arz ettiği biliniyor.

Sözün özü hem Kur'an'da hem hadislerde hem de fıkıh kitaplarında İslam savaş hukuku hükümleri kıtal ve katl kavramları üzerine inşa edilir. Görebildiğimiz kadarıyla, yakın dönemler hariç bu kullanımın istisnası yoktur. Kanaatimizce cihad ve kıtal kavramları arasındaki farkı, Müslüman cihad ruhuna sahip olacak ve İslam savaş hukukuna riayet edecek şeklinde telif etmek daha isabetlidir.

KAYNAKLAR

Abdu Rabbih, es-Seyyid Abdulhafiz, *Felsefetü'l-cihad fi'l-İslam*, Beyrut 1982.

Abdulbaki, M. Fuad, el-Mu'ce*mu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, İstanbul 1984.

Abdulhalim Mahmud, *el-Cihad fi'l-İslam*, Kahire ts.

Abdulhamid, Muhsin, *İslam'a Yönelen Yıkıcı Hareketler*, çev. M. Saim Yeprem, Hasan Güleç, Ankara 1984.

Abdullah b. Mübarek, *el-Cihad*, Kahire 2006.

Abdurrezzak, Ebu Bekir b. Hemmâm San'anî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, el-Meclisü'l-İlmi, by.

Acluni, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafa ve müzilü'l-ilbas*, Beyrut ts.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut 1985.

Ahteri, Mustafa b. Şemseddin Karahisari, *Ahteri kebir*, Beyrut ts.

Akbulut, Ahmet, "Terör ve Din", *Türk Yurdu*, 20/155, Temmuz 2000.

Akşit, Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, byy. ts.

Aktan, Hamza, "Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'âni Yaklaşım", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2001.

Amili, Muhammed b. El-Hasen el-Hür, *Vesailu'ş-şia ila tahsili mesaili'ş-şeria*, thk. Muhammed es-Serrazi, Beyrut ts.

Amir, Abdullatif, *Ahkamu'l-esra ve'l-sebaya fi'l-hurubi'l-İslamiyye*, Beyrut 1986.

Apaydın, H. Yunus, *İlmihal*, Ankara 2006.

Apaydın, H. Yunus, *İslam Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1989.

Apaydın, Yunus, "Meşru Müdafaa", *Şamil İslam Ansiklopedisi,* İstanbul 2000.

Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1305.

Atay, Hüseyin, *Kur'ân'a Göre İman Esasları*, byy. ts.

Ayetullahiluzma es-Seyyid Muhammed Hüseyn Fadlullah, *Kitabu'l-cihad*, Beyrut 1996.

Ayni, Bedruddin Ebu Muhammed, *Umdetu'l-kari şerhu sahihi'l-Buhari*, byy. ts.

Bardakoğlu, Ali, "Hak", *DİA*, İstanbul 1997.

Başgil, A. Fuat, *Esas Teşkilat Hukuku*, byy. 1959.
Bebek, Adil, "Ceza", *DİA*, İstanbul 1993.
Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensâbu'l-eşraf*, Beyrut 1996.
Berkî, Ali Himmet-Keskioğlu, Osman, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, Ankara 2003
Beyhakî, Ahmed b. Ali b. Hüseyin, *Delâilü'n-nübüvve ve marifetü ahvali sahibi'ş-şeria,* Kahire 1988.
Beyhakî, Ahmed b. Ali b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarabad 1344.
Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyn, *Ahkamu'l-Kur'an* (İmam Şafii), Beyrut 1975.
Beyyumi, Ebu İshak Süheyb Seyyid, *el-İctihad fi ahkami'l-cihad*, Kahire 2008.
Bikai, İbrahim b. Ömer b. Hasan, *el-İstişhad bi ayati'l-cihad*, Kahire 2002.
Bilmen, Ö. Nasuhi, *Hukukı İslamiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul ts.
Bonner, Michael, *Jihad in Islamic History*, New Jersey 2006.
Bostancı, Ahmet, *Kamu Hukuku Açısından Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri*, İstanbul 2001.
Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, *Sahih*, İstanbul ts.
Bulaç, Ali, "Asr-ı Saadet'te Bir Arada Yaşama Projesi: Medine Vesikası", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul 1995.
Bursalı, M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972.
Buti, Muhammed Said Ramazan, *el-Cihad fi'l-İslam*, Beyrut 1993.
Carim, Ali - Emin, Mustafa, *en-Nahvu'l-vadıh*, Mısır 1963.
Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997.
Cessas, Ebu Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkamu'l-Kur'ân*, Beyrut 1985.
Cevad, Ali Ahmed, *Ahkamu'l-esra fi'l-fikhi'l-İslami ve'l-kanuni'l-vad'i*, Beyrut 2005.
Cevheri, İsmail b. Hammad, *Sıhah*, Beyrut 1984.
Cevheri, Muhammed b. Hasan et-Temimi, *Nevadiru'l-fukaha*, Beyrut 1993.
Cook, David, *Understanding Jihad*, London 2005.
Cürcani, Ali b. Muhammed, *Kitabu't-tarifat*, Kahire 2007.
Daks, Kamil Selame, *el-Alakatud-devliyye fi'l-İslam ala dav'i i'cazi'l-beyani fi sureti't-Tevbe*, Cidde 1976.
Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sünen*, İstanbul 1992.
Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sünen*, İstanbul 1992.
Debusi, Ebu Zeyd Abdullah b. Ömer, *Takvimu'l-edille fi usuli'l-fikh,* Beyrut 2001.
Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1996.
Devji, Faisal, *Landscapes of the Jihad*, London 2005.
Dihami, Ali b. Muhammed, *Cihadu'n-nefs*, Riyad 2008.
Donner, Fred M. "The Sources of İslamic Conceptions of War", *Just War and Jihad*, London 1991.
Dönmez, İbrahim Kafi, "Hz. Peygamber'in Tebliğinde Hakim Olan Başlıca Hukuk Prensipleri", *Ebedi Risalet*, İzmir 1993.

Dönmezer, Sulhi-Erman, Sahir, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, İstanbul 1986.
Durmuş, Zülfikar, *Kur'ânı Kerîm'de Ulus ve Uluslararası İlişkiler*, İstanbul 2006.
Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, İstanbul ts.
Ebu Faris, Muhammed Abdulkadir, *Hukmu'ş-şura fi'l-İslam ve neticetuha*, byy. 1988.
Ebu İshak el-Fezari, *Kitabu's-siyer*, Beyrut 1987.
Ebu Ubeyd, Kasım b. Selam, *Kitabu'l-emval*, Kahire 1975.
Ebu Ude, Ude Halil, *et-Tatavvuru'd-delali beyne lugati'ş-şi'ri'l-cahili ve lugati'l-Kur'ani'l-Kerim*, Ürdün 1985.
Ebû Yusuf, Yakûb b. İbrahim, *Kitâbu'l-harâc*, Beyrut 1302,
Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1979.
Erdal, Mesud, "Kur'ân'da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 1999.
Es'ad, Mahmud, *İslam Tarihi*, sad. A. Lütfi Kazancı - Osman Kazancı, İstanbul 1983.
Fayda, Mustafa, "Batn-ı Nahle Seriyyesi", *DİA*, İstanbul 1992.
Fayda, Mustafa, "Bedir Gazvesi" *DİA*, İstanbul 1992.
Fevzan, Abdulaziz b. Fevzan b. Salih, *Eseru'l-ılm ve'l-iman fi mukafeheti'l-irhab ve'l-udvan*, Riyad 2007.
Fığlalı, Ethem Ruhi, *Kadiyanilik (Ahmediyye Mezhebi)*, İzmir 1986.
Firestone, Reuven, *Jihad The Origin of Holy War in Islam*, New York 1999.
Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhit*, Beyrut ts.
Fregosi, Paul, *Jihad in the west muslim conquests from the 7th to 21st centuries*, New York 1998.
Garlew, l. James, *A Christian's Response to İslam*, Oklohama 2002.
Gazali, Ebu Hamid, *İhyau Ulumi'd-Din*, İstanbul 1985.
Gazali, Ebu Hamid, *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, çev. Yunus Apaydın, Kayseri 1994.
Gözübenli, Beşir, "Ebû Hanîfe'nin İçtihat Sistematiğinde Norm Grupları", *İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi*, Bursa 2005.
Gülen, Fethullah, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, İzmir 2005.
Güneş, Ahmet, "İslam Hukukunda Savaş Ahkâmına Dair Bazı Mülahazalar", *İslam'a Göre Terör ve İntihar Saldırıları*, ed. Ergün Çapan, İzmir 2004.
Güneş, Ahmet, *İslam Kamu Hukukunda Fikir ve İnanç Hürriyeti*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003.
Hadduri, Macid, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, çev. Fethi Gedikli, İstanbul 1999.
Hakim, Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah Nisaburî, *el-Müstedrek ala's-sahihayn*, Beyrut ts.
Hamidullah, Muhammed, *Hazreti Peygamberin Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1981.
Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993.

Hamidullah, Muhammed, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşcu, Ankara 1979.

Hamidullah, Muhammed, *Mecmuatü'l-vesaiki's-siyasiyye li'l-ahdi'n-nebeviyyi ve'l-hilafeti'r-raşideti*, Beyrut 1987.

Hamlişi, Abdulhadi, *es-Silm fi'l-Kur'an ve's-Sünne*, Beyrut 2008.

Harisi, Hammud b. Cabir, *Da'vetü'n-nebi li'l-a'rab*, Riyad 1998.

Haruni, Ahmed b. Hüseyn, *Şerhu't-tecrid fi'l-fikhi'z-zeydiyye*, San'a 2006.

Hasan b. İbrahim eş-Şafii (ö. 1856), *el-İrşad fi fadli'l-cihad*, thk. Müs'id Abdulhamid, Tanta 1992.

Hasan, Abbas, *en-Nahvu'l-vafi*, Mısır ts.

Herrasî, Elkiya, İmaduddin Muhammed, *Ahkamu'l-Kur'ân*, Beyrut 1985

Heykel, Muhammed Hayr, *el-Cihad ve'l-kıtal fi's-siyaseti'ş-şeriyye*, Beyrut 1996.

Hindi, Alauddin Ali el-Muttaki, *Kenzu'l-ummal fi süneni'l-akval ve'l-ef'al*, Beyrut 1979.

Hirş, Ernest, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Ankara 1996.

Izz b. Abdisselam, *Ahkamu'l-cihad ve fedailuh*, Dımaşk 1996.

İbn Abidin, Muhammed Emin, *Haşiyetü reddi'l-muhtar*, İstanbul 1984.

İbn Arabi, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah, *Ahkamu'l-Kur'ân*, Beyrut ts.

İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen, *el-Erbeun fi'l-hassi ale'l-cihad*, Kuveyt 1984.

İbn Aşur, Muhammed Tahir, *İslam Hukuk Felsefesi*, çev. Vecdi Akyüz – Mehmet Erdoğan, İstanbul 1996.

İbn Hacer, Şahabuddin Ebulfadl Ahmed b. Ali, *el-İsabe fi temyizi's-sahabe*, Beyrut 1328.

İbn Haldun, *Mukaddime*, Beyrut 1989.

İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, byy. ts.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebu Abdillah Muhammed b. Ebî Bekir, *Camiu'l-fikh*, thk. Yüsra es-Seyyid Mahummed, Mansura 2000.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebu Abdillah Muhammed b. Ebî Bekir, *el-Cihad fi sebilil-lah*, Kahire ts.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebu Abdillah Muhammed b. Ebî Bekir, *İ'lamu'l-Muvakkiin*, Beyrut 1973.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdillah Muhammed b. Ebî Bekir, *Zâdü'l-meâd fî hedy-i hayri'l-ibâd*, Kahire ts.

İbn Kesîr, Ebu'l-Feda İsmail, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa Abdulvâhid, Beyrut 1976.

İbn Kesir, Ebu'l-Feda İsmail, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, İstanbul 1992.

İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, *Sünen*, İstanbul 1992.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl, *Lisanü'l-arab*, Beyrut 1988.

İbn Nüceym, Siracuddin Ömer b. İbrahim, *en-Nehru'r-raik şerhu kenzi'd-dekaik*, Beyrut 2002.

İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim, *el-Bahru'r-raik şerhu kenzi'd-dekaik*, Beyrut 1997.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*, İstanbul 1985.

İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, Beyrut 1985.

İbn Teymiyye, Şeyhulislam Ahmed, *el-Cihad*, thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1991.

İbn Warraq, *Why I Am Not a Muslim*, New York 2003.

İbnu'l-Esir, Mecduddin el-Mübarek b. Muhammed, *en-Nihaye fi garibi'l-hadis ve'l-eser*, Beyrut ts.

İbnu'l-Münasıf, Muhammed b. İsa b. Esba' el-Ezdî, *Kitabu'l-incad fi ebvabi'l-cihad*, Beyrut 2003.

İbnu'n-Nehhas, Ebu Zekeriya Ahmed b. İbrahim b. Muhammed ed-Dımeşki, *Meşariu'l-eşvak ila mesarii'l-uşşak ve müsiru'l-garam ila dari's-selam (fi fedaili'l-cihad)*, thk. İdris Muhammed Ali ve Muhammed Halid İstanbuli, Beyrut 1990.

İbrahim, Adnan, *İrşadu't-tullab li't-tefrik beyne'l-cihad ve'l-irhab*, Dımaşk 2008.

İsavi, Mahmud Halef Cerad, *Fıkhu'l-gazevat*, Amman 2000.

İsfehani, Hüseyin b. Muhammad er-Ragıb, *Müfredat-ı elfazı'l-Kur'ân*, Beyrut 1992.

İsmail Lütfi, *İhtilafu'd-dareyn ve eseruhu fi ahkami'l-münakahat ve'l-muamelat*, Kahire 1998.

İsnevi, Cemaluddin Ebu Muhammed b. El-Hasen, *et-Temhid fi tahrici'l-furu' ale'l-usul*, Beyrut 1987.

İşler, Emrullah, "Fitne Katilden Beter Mi? –Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu", *İslâmiyat*, , c. II, sy. 2, Ankara 1999.

Kadiri, Abdullah b. Ahmed, *el-Cihad fi sebilillah hakikatuhu ve gayetuh*, Cidde 1992.

Kapar, Ali, *Hz. Muhammed'in (sav) Müşriklerle Münasebetleri*, İstanbul 1993.

Karafi, Şihabuddin Ebu Abbas Ahmed b. İdris, *el-İhkam fi temyizi'l-fetava ani'l-ahkam ve tasarrufati'l-kadi ve'l-imam*, Beyrut 1995.

Karaman, Hayrettin, "Bağlayıcılık Bakımından Resulullah'ın Davranışları", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, İstanbul ts.

Kasani, Alauddin Ebu Bekr b. Mesud, *Bedaiu's-sanai' fi tertibi'ş-şerai'*, Beyrut 1986.

Kastalanî, Ahmed b. Muhammed, *el-Mevahibu'l-ledüniyye*, Beyrut 1991.

Kaya, Ali, *İslam Hukukunda Savaş Anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1984.

Kettânî, Abdulhay, *et-Terâtibu'l-idâriyye*, Beyrut ts.

Kılavuz, Ahmet Saim, *İlmihal*, Ankara 2006.

Konevi, Kasım, *Enisu'l-fukaha fi ta'rifati'l-elfazi'l-mütedaveletü beyne'l-fukaha*, Cidde 1986.

Köksal, İsmail, *İslam Hukuku*, İzmir 2008.

Köse, Saffet, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti,* İstanbul 2003.

Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' li ahkami'l-Kur'ân,* Kahire 1968.

Kurucan, Ahmet, *İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğü*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2006.

Kuşeyri, Ebu'l-Kasım Abdulkerim, *Risale-i Kuşeyri*, çev. Ali Aslan, İstanbul 1980.

Lawrance, Bruce, "Holy War (Jihad) in Islamic Religion and Nation – Stata Ideologies", *Just War and Jihad*, London 1991.

Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vilatü'l-Kur'an*, İstanbul 2006.

Maverdi, Ali b. Muhammed Habib, *el-Ahkamu's-sultaniyye ve'l-vilayati'd-diniyye*, Mısır 1983.

Mavsili, Abdullah b. Muhammed, *el-İhtiyar li talili'l-muhtar*, İstanbul ts.

Mer'a, İbn Abdillah b. Mer'a, *Ahkamu'l-mücahid bi'n-nefs fi sebilillahi azze ve celle fi'l-fikhi'l-İslami*, Medine 2003.

Merginani, Burhanuddin, *el-Hidaye şerhu bidayeti'l-mübtedi*, İstanbul 1986.

Mervan Şeyhu'l-arz, *Ahlaku'l-harb fi's-sireti'n-nebeviyye*, Dımaşk 2008.

Mesbahi, Adil Casim Salih, *eş-Şehid fi's-sünneti'n-nebeviyyeti min vakii'l-kütübi's-sitte*, Küveyt 2008.

Mesud, Cübran, *er-Raid*, Beyrut 1986.

Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l-Kur'ân*, çev. Hamdi Aktaş, İstanbul 1986.

Mevdudi, *İslam'da Savaş Hukuku*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 1992.

Meydanî, *el-Lübab fi şerhi'l-kitab*, Beyrut 1985.

Muhasibi, Ebu Abdillah el-Haris b. Esed, *er-Riaye li hukuki'llah*, Beyrut ts.

Murawiec, Laurent, *The Mind of Jihad*, Hudson 2005.

Musa Kazım Efendi, *Külliyat Dini ve İctimai Makaleler*, nşr. Ferhat Koca, Ankara 2002.

Mustafa, İbrahim ve arkadaşları, *el-Mu'cemu'l-vasit*, İstanbul ts.

Mustafa, Nadiye Mahmud, *el-Alakatu'd-devliyye fi'l-İslam vakte'l-harb*, Kahire 1996.

Mutahhari, Murtaza, *Şehid*, İstanbul 1978.

Mutçalı, Serdar, *Arapça – Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995.

Mübarekfuri, Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetu'l-ahfezi şerhu câmiu't -Tirmizi*, Medine 1964.

Müslim, Ebu Huseyn Müslim b. Haccac, *Sahih*, Beyrut 1955.

Nargül, Veysel, *Kur'ân ve Hz. Peygamberin Uygulamaları Işığında Cihad*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2005.

Nasır b. Abdurrahman b. Nasır el-Huneyn, *en-Nazmu'l-Kur'ani fi ayati'l-cihad*, Riyad 1996.

Nesaî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, İstanbul 1992.

Nesefi, Abdullah b. Ahmed, *Medariku't-tenzil ve hakaiku't-te'vil*, Beyrut 1996.

Nesefi, Necmuddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed, *Tılebetü't-talebe fi'l-ıstılahati'l-fikhiyye*, Beyrut 1995.

Nevevi, Muhyiddin, *Kitabu'l-mecmu' şerhu'l-mühezzeb*, Cidde ts.

Newby, D. Gorden, *A Concise Encyclopedia of İslam*, England 2002.

Önkal, Ahmet, *Rasulullah'ın İslam'a Da'vet Metodu*, Konya 1987.
Özel, Ahmet, "Cihad", *DİA*, İstanbul 1993.
Özel, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Ankara 1996.
Özel, Ahmet, *İslam Hukukunda Milletler Arası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, İstanbul 1982.
Özel, Ahmet, *İslam ve Terör*, İstanbul 2007.
Peters, Rudolph, *Jihad in classical and modern İslam*, New Jersey 1996.
Reşid Rıza, Muhammed, *el-Vahyu'l-Muhammedî*, Mısır 1988.
Rikabi, *el-Cihad fi'l-İslam*, Beyrut 1997.
Safi, Lüey M., "İslam'da Savaş ve Barış", *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 3, sayı: 1
Saka, Şevki, *Kur'ân-ı Kerim'in Davet Metodu*, İstanbul ts.
Schacht, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, Ankara 1977.
Semerkandi, Alauddin, *Tuhfetü'l-fukaha*, Beyrut 1984.
Semhudî, Nuruddin Ali b. Ahmed, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, *Vefâu'l-vefa*, Beyrut ts.
Serahsi, Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsut*, Beyrut 1986.
Serahsi, Muhammed b. Ahmed, *Şerhu kitabi's-siyeri'l-kebir*, Beyrut 1997.
Seviğ, V. Raşit, *Kanunlar İhtilafi*, İstanbul 1971.
Seyyid Celaluddin el-Amra, Arapçaya çeviren Muhammed Ecmel Eyyüb el-Islahî, *Kur'an, Sünnet ve İslam Hukuku Işığında Ma'ruf ve Münker Kavramlarının Yorumu*, Türkçeye çeviren Mehmet İslamoğlu, İstanbul byy.
Sıddık, Ebu'l-Hasen Muhammed, *Hakku'd-difa'i'ş-şer'i*, Kahire 1992.
Sönmez, Abidin, *Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri*, İstanbul 1984.
Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Ebi'l-Hasen, *Ravdu'l-unuf*, Kahire ts.
Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları*, çev. H. Kamil Yılmaz – İrfan Gündüz, İstanbul 1989.
Sülemi, Ali b. Tahir b. Cafer, *Kitabu'l-cihad*, thk. Süheyl Zekkar, Erbeatü kütüb fi'l-cihad min asri'l-hurubi's-salibiyye, Dimaşk 2007.
Şafii, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Beyrut ts.
Şarani, Abdulvahhab, *Kitabu'l-mizan*, thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1989.
Şemseddin Sami, *Kamusu Türki*, Dersaadet 1317.
Şeybanî, Muhammed b. El-Hasan, *Kitabi's-siyeri'l-kebir*, Beyrut 1997. (Serahsi'nin şerhi ile birlikte).
Şibay, Halim Sabit, "Cihad", *İA*, İstanbul 1993.
Şirbinî, Muhammed b. Ahmed Hatib, *Muğni'l-muhtac ilâ ma'rifet-i meani'l-elfâzi'l-minhac*, Mısır 1958.
Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Târihu'l-ümem ve'l-müluk*, Beyrut ts.
Tahavi, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed, *Muhtasaru ihtilafi'l-fukaha*, ihtisar eden: Cassas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, Beyrut 1996.

Tariki, Abdullah b. İbrahim b. Ali, *el-İstianetü bi gayri'l-müslimine fi fikhi'l-İslami*, Riyad 1414 (h.).

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Camiu's-sahih*, Beyrut ts.

Topaloğlu, Bekir, "Cihad", *DİA*, İstanbul 1993.

Tuğ, Salih, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul 1969.

Turnagil, A. Reşid, *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul 1993.

Tusi, Ebu Nasr Serra, *el-Lüma' fi't-tasavvuf*, Mısır ts.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1996.

Ulyani, Ali b. Nefi', *Ehemmiyyetü'l-cihad*, Riyad 1985.

Vakidi, Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l-megazi*, Oxford 1966.

Yaman, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, İstanbul 1998.

Yaman, Ahmet, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara 1998.

Yaman, Ahmet, *Siyaset-Hukuk İlişkisi*, Konya 1999.

Yasin, Muhammed Naim, *el-Cihad meyadinuhu ve esalibuhu*, Ürdün 1993.

Yaylalı, Davut, "İslâm Hukukunda Kazaî-Diyanî Hüküm Ayırımı", *Dinî Araştırmalar*, c. 5, sy. 15, Ankara 2003.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Uluhiyyet*, İstanbul 1987.

Yıldız, Hakkı Dursun, (Komisyon), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1986.

Yüce, Abdulhakim, *Şehitlik ve Şehitlerin Hayatı*, İstanbul 2004.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut ts.

Zemahşeri, Ebu Kasım Mahmud b. Ömer, *Esasü'l-belağa*, Beyrut 1965.

Zemahşeri, Ebu Kasım Mahmud b. Ömer, *Keşşaf*, Kahire 1413 (h.).

Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *Ruusu'l-mesail*, Beyrut 1987.

Zencani, Ebu'l-Menakib Şihabuddin Mahmud b. Ahmed, *Tahricu'l-furu' ale'l-usul*, Beyrut 1987.

Zenki, Ziyauddin, *Tezkiretü'ş-şehid*, Beyrut 1987.

Zerka, Mustafa Ahmed, *el-Medhalu'l-fikhiyyu'l-âm*, Dimaşk 1968.

Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhit fi usuli'l-fikh*, Kuveyt 1992.

Zeydan, Abdulkerim, *Ahkâmu'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menin fi dâri'l-İslam*, Beyrut 1988.

Zeydan, Abdulkerim, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Ali Şafak, İstanbul 1985.

Zuhayli, Vehbe, *Asaru'l-harb fi'l-fikhi'l-İslami*, Dımaşk 1992.

Zuhayli, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslami ve edilletuhu*, Dımaşk 1997.